

**Πάντειο Πανεπιστήμιο
Τμήμα Ψυχολογίας
«Εισαγωγή στην Κοινωνική Έρευνα»**

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

*Γιάννης Δ. Κατερέλος
Αθήνα, Οκτώβριος 2008*

Περιεχόμενα

«ΜΕΘΟΔΟΙ ΚΑΙ ΤΕΧΝΙΚΕΣ ΕΡΕΥΝΑΣ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ».....	4
1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	5
<i>A/ Η ανάγκη ενός στόχου.....</i>	<i>7</i>
<i>B/ Συλλογική λήψη απόφασης.....</i>	<i>7</i>
<i>Γ/ Ξένος εντολέας.....</i>	<i>7</i>
<i>Δ/ Το σημείο εκκίνησης.....</i>	<i>8</i>
<i>Ε/ Μελέτη του ερευνητικού πεδίου.....</i>	<i>8</i>
<i>ΣΤ/ Περιορισμοί.....</i>	<i>8</i>
1.2. Η ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΗ ΠΡΟΤΑΣΗ.....	9
1.3. ΗΘΙΚΗ ΚΑΙ ΔΕΟΝΤΟΛΟΓΙΑ ΜΙΑΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ.....	10
2.1. Η ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΕΡΕΥΝΑ ΚΑΙ ΟΙ ΑΝΑΖΗΤΗΣΕΙΣ ΤΗΣ.....	12
2.2. Η «ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ» ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ.....	12
2.3. ΜΙΑ ΠΡΑΚΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΤΟΥ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ.....	15
2.3.1. Οι υποθέσεις.....	15
2.3.2. Η παρατήρηση.....	16
2.3.3. Ο πειραματισμός.....	16
3. Η ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ.....	17
3.1. Η ΣΥΜΜΕΤΟΧΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ.....	17
3.1.1. Τομείς εφαρμογής.....	17
3.1.2. Διαδικασία παρατήρησης.....	18
3.1.3. Ο παρατηρητής.....	19
3.1.4. Ο πληροφοριοδότης.....	19
3.1.5. Ανάλυση.....	20
3.1.6. Συμπεράσματα.....	21
4. Η ΑΜΕΣΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ.....	22
4.1. Δειγματοληψία γεγονότων – Κατασκευή κλείδας παρατήρησης.....	23
4.1.1. Αρχική δειγματοληψία – Αναζήτηση.....	23
4.1.2. Κατασκευή της κλείδας παρατήρησης: τα γεγονότα.....	24
4.1.3. Οι αναγκαίες προϋποθέσεις για το περιεχόμενο της κλείδας: η διατύπωση των κατηγοριών.....	24
4.1.4. Υποδείγματα κατασκευής κλειδών παρατήρησης.....	24
4.2. Υλοποίηση άμεσης παρατήρησης I: χωροχρονική Δειγματοληψία.....	28
4.2.1. Χρονική Δειγματοληψία.....	28
4.2.2. Χωρική δειγματοληψία.....	29
4.3. Υλοποίηση άμεσης παρατήρησης II: οι παρατηρητές και τα μέσα παρατήρησης.....	29
4.3.1. Ποιος είναι ο ιδανικός παρατηρητής;.....	29
4.3.2. Η απαραίτητη «παρουσία» του παρατηρητή.....	30
4.4. Κωδικοποίηση Δειγματοληψίας.....	31
4.4.1. Κωδικοποίηση χωρίς χρονομέτρηση.....	31
4.4.1.1. Απλή κατανομή (Checklist).....	31
4.4.1.2. Καταγραφή διαδοχής.....	32
4.4.2. Χρονομετρημένη Κωδικοποίηση.....	32
4.4.2.2. Καταγραφή παράλληλης διαδοχής σε κλίμακα χρόνου.....	33
4.4.2.3. Κωδικοποίηση κατηγορίες ανά χρονικές στιγμές.....	33
4.4. Έλεγχος.....	34
4.4.1. Η αξιοπιστία της παρατηρητών.....	34
<i>Η διαδικασία υπολογισμού του δείκτη χωρίζεται σε τέσσερα στάδια:</i>	<i>34</i>
4.4.2. Η αξιοπιστία των παρατηρήσεων.....	36
4.4.3. Η εγκυρότητα των παρατηρήσεων.....	36
4.4.4 Χρήσεις, καταχρήσεις και δεοντολογία.....	36
<i>Επίλογος: η άμεση παρατήρηση στην κοινωνική έρευνα.....</i>	<i>37</i>
5. Η ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗ ΚΑΙ ΤΟ ΕΡΩΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΟ.....	39
5.1. Ο ΑΚΡΟΓΩΝΙΑΙΟΣ ΛΙΘΟΣ: Η ΤΕΧΝΗ ΤΩΝ ΕΡΩΤΗΣΕΩΝ.....	39
5.2.1. ΟΙ ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ I: ΤΥΠΟΙ ΕΡΩΤΗΣΕΩΝ.....	39
5.2.1.1. ΟΙ ΚΛΕΙΣΤΕΣ ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ.....	40
5.2.1.2. ΟΙ ΑΝΟΙΧΤΕΣ ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ.....	40

5.2.2. ΟΙ ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ ΙΙ: ΧΡΗΣΗ ΤΩΝ ΔΙΑΦΟΡΩΝ ΤΥΠΩΝ ΕΡΩΤΗΣΕΩΝ	40
5.2.3. ΟΙ ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ ΙΙΙ: ΟΙ ΚΛΙΜΑΚΕΣ.	41
5.2.4. ΟΙ ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ ΙΙΙ: ΟΙ ΑΤΥΧΙΕΣ... ..	45
5.2.4.1. Η ΑΔΥΝΑΜΙΑ ΤΟΥ ΝΑ ΛΕΣ... ΟΧΙ.	45
5.2.4.2. Η ΣΥΜΜΟΡΦΩΣΗ.	45
5.2.4.3. ΤΑ ΑΘΩΑ... ΨΕΜΑΤΑΚΙΑ.	45
5.2.4.4. ΤΟ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟ ΕΠΙΣΚΙΑΣΜΟΥ.	45
5.2.5. ΜΕΡΙΚΕΣ ΠΡΑΚΤΙΚΕΣ ΣΥΜΒΟΥΛΕΣ.	46
5.3. Η ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΤΟΥ ΣΥΜΜΕΤΕΧΟΝΤΑ: ΠΡΟΣΩΠΟ ΜΕ ΠΡΟΣΩΠΟ Η ΜΕΣΩ ΓΡΑΠΤΟΥ ΚΕΙΜΕΝΟΥ;	47
5.4. ΠΡΟΣΩΠΟ ΜΕ ΠΡΟΣΩΠΟ: Η ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗ.	48
5.4.2. ΥΛΟΠΟΙΗΣΗ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΗΣ ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗΣ ΙΙ: ΟΙ ΠΑΡΕΜΒΑΣΕΙΣ ΤΟΥ ΕΡΕΥΝΗΤΗ.....	52
5.4.3. ΥΛΟΠΟΙΗΣΗ ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗΣ ΙΙΙ: ΠΡΑΚΤΙΚΕΣ ΣΥΜΒΟΥΛΕΣ... ..	56
5.4.4. <i>Ειδικές κατηγορίες συνεντεύξεων.</i>	58
5.5. Η ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΜΕΣΩ ΓΡΑΠΤΟΥ ΚΕΙΜΕΝΟΥ: ΤΟ ΕΡΩΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΟ	60
5.5.1. <i>Υλοποίηση ερωτηματολογίου Ι: η μορφοποίηση.</i>	61
5.5.2. <i>Υλοποίηση ερωτηματολογίου ΙΙ: η παρουσίαση.</i>	65
5.5.3. <i>Υλοποίηση ερωτηματολογίου ΙΙΙ: ειδικά θέματα.</i>	67
5.5.3.1. <i>Ανωνυμία ή επωνυμία;</i>	67
5.5.3.2. <i>Η μάχη ενάντια στο τυχαίο.</i>	67
ΕΠΙΛΟΓΟΣ.....	68
6.1. ΠΕΙΡΑΜΑΤΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΑΙΤΙΟΤΗΤΑ	70
6.2. ΓΙΑΤΙ ΝΑ ΔΙΝΟΥΜΕ ΕΜΦΑΣΗ ΣΤΗΝ ΑΙΤΙΟΤΗΤΑ;	71
6.3. ΠΕΙΡΑΜΑΤΙΚΟΣ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ	71
6.4. ΟΙ ΕΝΕΡΓΕΙΕΣ ΤΟΥ ΠΕΙΡΑΜΑΤΙΣΤΗ.....	72
<i>A/ Η διατύπωση της υπόθεσης.</i>	72
<i>B/ Ο χειρισμός των ανεξάρτητων μεταβλητών.</i>	72
<i>Γ/ Ο έλεγχος των παρασιτικών μεταβλητών.</i>	73
6.5. Η ΟΡΓΑΝΩΣΗ Η «ΤΟ ΠΛΑΝΟ» ΤΟΥ ΠΕΙΡΑΜΑΤΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΕΛΕΓΧΟΥ ΤΗΣ ΥΠΟΘΕΣΗΣ.	73
<i>A/ Η διαδικασία πριν από τον Fisher (1935).</i>	73
<i>B/ Οι αρχές του Fisher.</i>	74
6.6. ΔΥΟ ΤΥΠΟΙ ΠΕΙΡΑΜΑΤΙΚΩΝ ΣΧΕΔΙΑΣΜΩΝ.	74
<i>A/ Τύποι σχέσεων μεταβλητών.</i>	75
6.7. Ο ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ ΠΕΙΡΑΜΑΤΟΣ.	76
<i>A/ Ένας σχεδιασμός ονομάζεται σχεδόν-πλήρης:</i>	76
<i>B/ Ένας σχεδιασμός ονομάζεται μη-πλήρης:</i>	76
6.8. ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΑ ΠΕΙΡΑΜΑΤΑ ΕΚΤΟΣ ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟΥ	77
6.9. ΠΕΙΡΑΜΑΤΙΚΟΙ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΙ.	79
6.9.1. <i>Απλός σχεδιασμός δύο ομάδων.</i>	79
6.9.2. <i>Ο σχεδιασμός Πριν-Μετά.</i>	79
6.9.3. <i>Ο σχεδιασμός τεσσάρων ομάδων κατά Solomon.</i>	79
6.9.4. <i>Οι παραγοντικοί σχεδιασμοί.</i>	80
6.9.5. <i>Παραμετρικός σχεδιασμός.</i>	81
7. ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΗΣ.....	82
7.1. ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΔΕΙΓΜΑΤΟΛΗΨΙΑΣ.....	82
7.1.1. <i>Όρια και πλεονεκτήματα.</i>	82
7.1.2. <i>Αρχές και συνθήκες.</i>	82
7.1.3. <i>Η επιλογή του δείγματος.</i>	82
7.1.4. <i>Η εμπειρική δειγματοληψία.</i>	82
7.1.5. <i>Οι τεχνικές τυχαίας δειγματοληψίας.</i>	83
7.1.6. <i>Ο αριθμός των ερωτούμενων ατόμων.</i>	84
7.2. Η ΧΡΗΣΗ ΤΩΝ ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΩΝ ΔΟΚΙΜΑΣΙΩΝ ΣΤΗΝ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΡΕΥΝΑ	84
7.2.1. <i>Η μηδενική υπόθεση (H₀).</i>	85
7.2.2. <i>Η επιλογή της στατιστική δοκιμασίας.</i>	85
7.2.3. <i>Το επίπεδο στατιστικής σημαντικότητας και το μέγεθος του δείγματος.</i>	85
7.2.4. <i>Η δειγματοληπτική κατανομή.</i>	87
7.2.5. <i>Η περιοχή απόρριψης.</i>	87
7.2.6. <i>Η μέτρηση.</i>	87
7.2.7. <i>Η κατηγορική κλίμακα.</i>	88
7.2.8. <i>Η ποιοτική κλίμακα.</i>	88

7.2.9. Η ποσοτική κλίμακα.....	88
7.2.10. Ανακεφαλαίωση.....	89
7. 2.11. Παραμετρικές και μη-παραμετρικές δοκιμασίες.....	89

«Μέθοδοι και τεχνικές έρευνας της κοινωνικής ψυχολογίας»

Σημείωση: Για την προετοιμασία και έκδοση τμήματος αυτών των σημειώσεων χρησιμοποιήθηκαν τα παρακάτω βιβλία:

1. Helene Chauchat, L'enquête en Psycho-sociologie, PUF, Paris, 1985
2. Maurice Reuchlin, Précis de statistique, PUF, Paris, 1976
3. Maurice Reuchlin, Les méthodes en Psychologie, PUF, Q-S-J, 1969
4. Madeleine Grawitz, Méthodes des Sciences Sociales, Dalloz, 1986, 7eme éd.
5. Jean-Michel Hoc, L'analyse planifiée des données en Psychologie, PUF, Paris, 1983
6. Siegel S., Non Parametric Statistics for the behavioral sciences, McGraw Hill, Tokyo, 1956.
7. Spiegel R.M., Statistics, Schaum Publishing Co, New York, 1961.
8. J-P. Gouet, L'élaboration d'un protocole d'enquête, Paris, Bureau d'Etudes Statistiques, 1978.
9. R. Ghiglione-J.L. Beauvois-C. Chabrol-A. Trognon, Manuel d'analyse de contenu, Paris, Colin, 1980.
10. R. Quivy-L. VanCampenhoudt, Manuel de recherche en sciences sociales, Paris, Dunod, 1988.

1. Εισαγωγή.

Ο σκοπός αυτών των σημειώσεων είναι να βοηθήσει, να δώσει ιδέες και εμπιστοσύνη σ'αυτούς που, για κάποιους καλούς λόγους, θέλουν να διεξάγουν κάποιο είδος έρευνας που εμπλέκει άλλους ανθρώπους σε «πραγματικές καταστάσεις». Οι πραγματικές καταστάσεις» αναφέρονται στο καθημερινό περιβάλλον: γραφείο, σχολείο, νοσοκομείο, σπίτι, δρόμο ή γήπεδο.

☞ Τι είναι μέθοδος;

Δεν θα μπορούσαμε παρά να εκπλαγούμε από την ασάφεια που χαρακτηρίζει την λέξη “μέθοδος”: Βρίσκουμε αυτή την λέξη να περιγράφει διαδικασίες που τοποθετούνται σε διαφορετικά επίπεδα, εκφράζουν διαφορετικές φιλοσοφικές αναζητήσεις και επιστημολογικές προσεγγίσεις ενώ διαφέρουν επίσης η χρησιμότητα τους και η τοποθέτηση τους στα διάφορα στάδια μίας έρευνας. Σίγουρα, η μέθοδος είναι μία διαδικασία διανοητικών χειρισμών μέσω των οποίων μία επιστήμη προσπαθεί να φθάσει τις αλήθειες, να τις επιδιώξει, να τις αποδείξει και να τις επαληθεύσει. Πέρα όμως από τον φιλοσοφικό ορισμό της, μία μέθοδος περιλαμβάνει επίσης, σε πρακτικό επίπεδο, τρόπους οργάνωσης μίας έρευνας οι οποίοι είναι άλλοτε σχετικά ελεύθεροι και άλλοτε άκαμπτοι. Επίσης, η μέθοδος μπορεί να έχει σαν σκοπό την εύρεση ενός επεξηγηματικού πλαισίου για ένα φαινόμενο.

Υπάρχουν επίσης μέθοδοι ιδιαίτερα συνδεδεμένοι με συγκεκριμένους τομείς. Για παράδειγμα η ψυχαναλυτική μέθοδος, η μέτρηση των στάσεων κτλ. Υπάρχουν άλλες που αφορούν όλο το σύνολο των κοινωνικών επιστημών.

Τελικά η μέθοδος ή καλύτερα οι μέθοδοι, συνιστούν ένα πλαίσιο εργασίας λιγότερο ή περισσότερο αφηρημένο, ακριβές ή ασαφές, σε σχέση με έναν σκοπό.

☞ Τι είναι τεχνική;

Η τεχνική είναι όπως και η μέθοδος μία απάντηση σ'ένα “Με ποιο τρόπο;”. Είναι επίσης ένα μέσον ως προς ένα σκοπό αλλά απαντά σε πρακτικό επίπεδο. Η τεχνική περιέχει στάδια σχετικά περιορισμένων πρακτικών και συγκεκριμένων χειρισμών εφαρμοσμένων σε επίσης συγκεκριμένους στόχους ενώ η μέθοδος είναι μία διανοητική σύλληψη η οποία συντονίζει ένα σύνολο από χειρισμούς και τεχνικές.

Οι τεχνικές είναι τα εργαλεία τα οποία τίθενται στην διάθεση της έρευνας και οργανώνονται από τις μεθόδους.

☞ Τα μαθηματικά, η στατιστική και οι κοινωνικές επιστήμες;

Η χρησιμοποίηση των μαθηματικών στις κοινωνικές επιστήμες αμφισβητήθηκε κατά καιρούς λόγω μίας “δυσπροσαρμογής του μαθηματικού κόσμου στα αντικείμενα των κοινωνικών επιστημών”. Υπάρχει από την μία πλευρά η “εχθρότητα” αυτών που, είτε από άγνοια είτε από ημιμάθεια, αντιδρούν σε μία χρησιμότητα των μαθηματικών ενώ από την άλλη πλευρά βρίσκουμε τον υπερβολικό “ζήλο” μερικών άλλων που χρησιμοποιούν κατά κόρον αναλύσεις και τεχνικές με μόνο κριτήριο να ντύσουν την έρευνα με αριθμούς προσδίδοντας της έτσι μία “παγκοσμότητα”.

Φυσικά και οι δύο ακραίες προσεγγίσεις είναι εξίσου λανθασμένες. Τα μαθηματικά (για τις κοινωνικές επιστήμες) είναι μία γλώσσα, ένα μέσο επικοινωνίας το οποίο επιτρέπει την διάδοση ενός συγκεκριμένου τρόπου αναζήτησης και επαλήθευσης καθιστώντας τον έτσι αποτελεσματικό και εύκολο στην χρήση. Η στατιστική, ως τμήμα της μαθηματικής επιστήμης, εξετάζει και διαδίδει μία γλώσσα κοινή στους ερευνητές η οποία επιτρέπει την επικοινωνία και διάδοση της αλήθειας όπως εμφανίζεται στις έρευνες τους.

☞ Η αξιοπιστία και εγκυρότητα των μεθόδων και τεχνικών;

Πρόκειται για δύο έννοιες που αναλαμβάνουν να κρίνουν εάν οι μέθοδοι και οι τεχνικές επιτυγχάνουν τον σκοπό τους με βάση το αποτέλεσμα που δίνουν κάθε φορά που χρησιμοποιούνται. Η αξιοπιστία αναφέρεται στο χαρακτηριστικό της μεθόδου ή της τεχνικής κατά το οποίο κάθε ερευνητής ο οποίος παρατηρεί ένα φαινόμενο βρίσκει το ίδιο αποτέλεσμα με κάποιον άλλο που παρατηρεί το ίδιο φαινόμενο εφόσον και οι δύο χρησιμοποιούν την ίδια μέθοδο ή τεχνική. Κατ' αυτό τον τρόπο, ο κάθε ερευνητής διασφαλίζεται ότι δεν μπορεί να βρει δύο αποτελέσματα για το ίδιο φαινόμενο με την ίδια μέθοδο ή τεχνική. Η εγκυρότητα

αναφέρεται στο χαρακτηριστικό κατά το οποίο η μέθοδος ή η τεχνική ανταποκρίνεται όντως στην πραγματικότητα που θέλουμε να εξετάσουμε. Η εγκυρότητα μίας μεθόδου ως προς τον στόχο διασφαλίζει τον ερευνητή ότι αυτό που εξετάζει είναι όντως το ζητούμενο και η μέθοδος ή τεχνική που έχει επιλέξει είναι η κατάλληλη. Μία έγκυρη μέθοδος ή τεχνική έχει όλες τις πιθανότητες να είναι και αξιόπιστη ενώ μία αξιόπιστη μέθοδος ή τεχνική μπορεί να μην είναι και έγκυρη.

Επίσης μία μέθοδος ή τεχνική χαρακτηρίζεται από την ακρίβεια της. Η ακρίβεια είναι το χαρακτηριστικό της μεθόδου ή της τεχνικής που επιτρέπει να ορίσουμε την ευαισθησία σχετικά με τις διαφοροποιήσεις που πρέπει να καταγράψει.

☞ Υπάρχουν μέθοδοι και τεχνικές της κοινωνικής ψυχολογίας;

Οι πρώτες έρευνες κοινωνικής ψυχολογίας έγιναν τον XIX αιώνα και αφορούσαν την βιομηχανοποίηση, την αστυφιλία, τις συνθήκες ζωής του εργάτη, την εγκληματικότητα κτλ.

Εντούτοις, η κοινωνική ψυχολογία αναπτύχθηκε μεταξύ 1920 και 1960 όπου και απετέλεσε την αιχμή του δόρατος των ερευνών. Η ιδιαιτερότητα της: Οι σφυγμομετρήσεις, οι έρευνες πεδίου και οι μετρήσεις στάσεων.

Σήμερα, η κοινωνική ψυχολογία δεν χρησιμοποιεί μεθόδους και τεχνικές που της είναι αποκλειστικές (εκτός ίσως από τις κλίμακες στάσεων). Αυτό που διαφέρει είναι το βλέμμα της κοινωνικής ψυχολογίας στα ζητούμενα θέματα.

1.1. Κατασκευάζοντας μια ερευνητική πρόταση

Η πρακτική μιας έρευνας περιπλέκεται από την έλλειψη γενικευμένης συναίνεσης γύρω από το θέμα της θεωρητικής ερευνητικής διαδικασίας. Για παράδειγμα, υπάρχουν διάφορες οπτικές τόσο ως προς την θέση που θα καταλάβει η θεωρία όσο και την σειρά των ενεργειών που θα ακολουθήσουμε. Ένα μοντέλο ορίζει ότι πρέπει να συλλεχθούν όλα τα δεδομένα πριν αρχίσουμε να τα αναλύουμε, ένα άλλο μοντέλο ορίζει ότι πρέπει αυτές οι δύο φάσεις να γίνονται ταυτόχρονα. Αυτές οι διαφορές προκύπτουν από δύο κύρια ρεύματα που, ακόμα και τώρα, συνεχίζουν να συμπλέκονται σποραδικά: το πρώτο, επονομαζόμενο «θετικιστικό», βασισμένο στις φυσικές επιστήμες, υποθετικό-επαγωγικό, ποσοτικό ή απλά, «επιστημονικό» και το δεύτερο, το «ερμηνευτικό», εθνογραφικό ή ποιοτικό ανάμεσα σ'άλλα πολλά ονόματα.

Η «επιστημονική» προσέγγιση ορίζει ότι η αρχή όλων είναι η θεωρία. Μια θεωρία είναι μια γενική πρόταση όπου συνοψίζονται και οργανώνονται γνώσεις και προτείνονται σχέσεις μεταξύ γεγονότων –εάν πρόκειται για μια καλή θεωρία θα καλύπτεται μεγάλος αριθμός από γεγονότα και θα μπορούν να προβλεφθούν άλλα που δεν ακόμα συμβεί ή που δεν έχουν τύχει επιστημονικής παρατήρησης. Τα εισαγωγικά στο «επιστημονική» χρησιμοποιούνται σαν προειδοποίηση ότι αυτή η προσέγγιση είναι μόνον η μια από τις πολλές οπτικές που υπάρχουν στην επιστήμη ή στην μεθοδολογία και μάλιστα, είναι ίσως η πιο στενή και άκαμπτη.

Η «επιστημονική» προσέγγιση, συνήθως, περιλαμβάνει πέντε διαδοχικά βήματα:

1. Κατάληξη σε μια υπόθεση (μια πρόταση επί των σχέσεων που διέπουν δύο φαινόμενα ή δύο έννοιες) μέσω μίας θεωρίας.
2. Έκφραση αυτής της υπόθεσης από πρακτική άποψη (καθορισμός των μετρήσεων) που θα καθορίζει την σχέση μεταξύ δύο μεταβλητών.
3. Δοκιμή αυτής της υπόθεσης.
4. Εξέταση των αποτελεσμάτων της έρευνας. Είτε θα τείνουν να επαληθεύσουν την θεωρία είτε θα πρέπει να γίνει αποδεκτή η ανάγκη αλλαγής της θεωρίας.
5. Εάν χρειαστεί, αλλαγή της θεωρίας κάτω από το φως των νέων ευρημάτων. Μπορούμε επίσης να επιχειρήσουμε την δοκιμή της ανανεωμένης θεωρίας και να ξαναγυρίσουμε στο πρώτο βήμα επαναλαμβάνοντας τον κύκλο.

Εντούτοις, αυτό το μοντέλο με την γραμμικότητα και τον καθαρό διαχωρισμό των βημάτων του, είναι περισσότερο μια σύμβαση που αναγράφεται σε βιβλία και περιοδικά παρά μια αποτίμηση της επιστημονικής έρευνας όπως διεξάγεται πρακτικά. Στην πραγματικότητα, η εμπλοκή σε ερευνητικές πρακτικές δεν μπορεί να τυποποιηθεί σε τέτοιες συνταγές.

Η μεγαλύτερη διαφορά από την «ερμηνευτική» προσέγγιση είναι ότι στην τελευταία, οι θεωρίες και οι έννοιες τείνουν να αναδυθούν από την έρευνα: μάλλον έρχονται μετά από την έρευνα παρά προηγούνται αυτής. Γι'αυτόν τον λόγο, αναφέρεται συχνά σαν έρευνα «γεννήτορας υποθέσεων» (σε αντίθεση με την πρώτη που είναι «δοκιμή υποθέσεων»).

Η θεωρία και η προηγούμενη έρευνα θέτουν τους ερευνητές σε θέση να ξέρουν τι ψάχνουν εφόσον έχουν εξειδικευμένες υποθέσεις. Παρ'όλα αυτά, αυτοί που ακολουθούν την ερμηνευτική προσέγγιση αρχίζουν με πολύ πιο γενικό τρόπο και όσο δυνατόν πιο ανοιχτή προοπτική.

Αυτοί που επιθυμούν να κάνουν μια έρευνα μικρού βεληνεκούς, θα έχουν πολλά προβλήματα και με τις δύο παραδοσιακές προσεγγίσεις. Ένα πρόβλημα που συνήθως προκύπτει με τις υποθετικο-επαγωγικές προσεγγίσεις είναι ότι η υποτιθέμενη σαφής θεωρία δεν υπάρχει: ο ερευνητής είναι αναγκασμένος να πρωτοτυπήσει ακόμα κι αν αυτός ο τρόπος δεν το προβλέπει. Αναμφίβολα, ο διαχωρισμός μεταξύ των δύο προσεγγίσεων είναι περισσότερο φιλοσοφικός και θεωρητικός παρά πρακτικός. Συνήθως οι ερευνητές προτιμούν υβριδικές και σύνθετες μεθόδους όπου το περιβάλλον της έρευνας επιβάλλει τους κανόνες του.

Α/ Η ανάγκη ενός στόχου.

Πριν ακόμη αρχίσει ο ερευνητής πρέπει να έχει κάποια ιδέα με το τι πραγματεύεται. Αυτό συνεπάγεται ότι πρέπει να αποφασίσει για τον στόχο του. Συνήθως, αυτός πρέπει να είναι σχεδόν εμφανής και προφανής (όταν η έρευνα έχει συγκεκριμένο σκοπό) ή, ακόμα, σχετικά ασαφής (όταν πρόκειται για ανοιχτό πεδίο). Ο καθορισμός του στόχου ισοδυναμεί με το να αναζητήσουμε πληροφορίες γι'αυτόν: μέχρι να τελειώσει η συλλογή πληροφοριών, οποιαδήποτε άλλη διαδικασία αναβάλλεται. Εάν η έρευνα αφορά τον ερευνητή και μόνον, τότε η απόφαση θα ληφθεί με βάση τα ενδιαφέροντα του ή την αρέσκεια του. Όμως, σ'αυτή τη περίπτωση ο ερευνητής πρέπει να προσέχει μήπως το μόνο κίνητρο διεξαγωγής της έρευνας είναι η προηγούμενη ερευνητική πείρα του: ο ερευνητής επιλέγει το αντικείμενο με βάση κάποια μέθοδο που ξέρει καλύτερα από τις άλλες. Αυτός ο ερευνητής χρησιμοποιεί την μέθοδο με στείρο τρόπο ενώ, ταυτόχρονα, φτωχαίνει επικίνδυνα την προοπτική του. Σίγουρα, αν και θα μπορούσε να διεξάγει την έρευνα, τα αποτελέσματα της κινδυνεύουν να είναι άνευ ενδιαφέροντος ή, ακόμη χειρότερα, λανθασμένα. Λογικά, η προηγούμενη εμπειρία μπορεί να επηρεάσει την απόφαση του ερευνητή αρκεί να μην γίνεται αυτοσκοπός.

Αντίθετα, η εμπλοκή του ερευνητή με νέους στόχους όπου χρησιμοποιεί διαφορετικές στρατηγικές και τεχνικές μπορεί να είναι ιδιαίτερα καρποφόρα για την αύξηση του μεθοδολογικού «οπλοστασίου» του.

Β/ Συλλογική λήψη απόφασης.

Εάν ο ερευνητής προτείνει μια έρευνα που θα διεξαχθεί συλλογικά (είτε πρόκειται για συναδέλφους είτε πρόκειται για φίλους), τότε είναι καλύτερα το κάθε μέλος της ομάδας να παρουσιάσει τους στόχους του γραπτώς, επαρκώς τεκμηριωμένους, σε μια κοινή συνεδρίαση. Μετά η ερευνητική ομάδα πρέπει να αποφασίσει σχετικά με τον κοινό στόχο. Με αυτό το τρόπο, κάθε μέλος αισθάνεται ότι συμμετέχει στην διαδικασία και μπορεί να μοιραστεί τον κοινό στόχο εφόσον έχει μεσολαβήσει μια συλλογική διαπραγμάτευση. Σίγουρα είναι προτιμότερο να διαγνωσθούν οι διαφορές (και να ληφθούν υπόψη) από νωρίς παρά να υπάρξουν εγκαταλείψεις ή, ακόμη χειρότερα, έμμεση παρακώλυση αργότερα.

Γ/ Ξένος εντολέας.

Αρκετές φορές, ο εντολέας της έρευνας δεν είναι ούτε ο ίδιος ο ερευνητής μόνος του ούτε μια ερευνητική ομάδα όπου συμμετέχει ο ερευνητής: αυτό σημαίνει ότι κάποιος άλλος, φυσικό πρόσωπο ή οργανισμός παραγγέλλει μια έρευνα. Σε μια τέτοια περίπτωση ο σκοπός του ερευνητή είναι η αποσαφήνιση του στόχου: συνήθως, πρόκειται για την μετάφραση του στόχου σε κάτι που μπορεί να ερευνηθεί και, ακόμη περισσότερο, σε κάτι που είναι δυνατόν να

πραγματοποιηθεί μέσα στις χρονικές παραμέτρους που επιβάλλονται σε αναλογία με την υλικοτεχνική υποδομή και τα οικονομικά μεγέθη που προτείνονται.

Δ/ Το σημείο εκκίνησης

Εάν τελικά ο ερευνητής έχει κάποιο λόγο στην διαμόρφωση του στόχου, υπάρχουν πολλές παράμετροι που πρέπει να ληφθούν υπόψη. Το ενδιαφέρον είναι ίσως η πιο σημαντική: *όλες οι έρευνες εμπεριέχουν πιθανότητες αποτυχίας και λάθους* γι' αυτό πρέπει να υπάρχει πραγματικά δυνατό ενδιαφέρον για να τα βγάλουμε πέρα τις κακές στιγμές. Εντούτοις, αυτό δεν σημαίνει ότι το ενδιαφέρον πρέπει να περιορίζει την οπτική του ερευνητή και να καταλήγει στα όρια της προκατάληψης σχετικά με το φαινόμενο που θα μελετήσει: κάτι τέτοιο οδηγεί αργά ή γρήγορα σε στρατευμένες έρευνες όπου τραυματίζεται ανεπανόρθωτα η οποιαδήποτε αντικειμενικότητα ή αξιοπιστία τους.

Οι ερευνητές που επιλέγουν μόνοι τους στόχους τους αποφασίζουν με βάση μια ποικιλία από παράγοντες: μπορεί να πρόκειται απλά για ένα «πρακτικό» επαγγελματικό πρόβλημα. Οι επαγγελματίες των κοινωνικών επιστημών (ψυχολόγοι, κοινωνικοί λειτουργοί, εκπαιδευτικοί, κοινωνιολόγοι κτλ.) θα ήθελαν, ίσως, να δουν, να μελετήσουν ή, ακόμα, να αξιολογήσουν και να αλλάξουν τις πρακτικές τους. Εμφανώς, τα πρακτικά προβλήματα αυτών των επαγγελματιών αποτελούν συνήθεις στόχους έρευνας καθώς οι ερευνητές είναι ιδιαίτερα ευαίσθητοποιημένοι σε αυτούς και αναμένουν κάποιες λύσεις.

Ε/ Μελέτη του ερευνητικού πεδίου

Τις περισσότερες φορές, αντιλαμβανόμαστε μια έρευνα σαν μια πρακτική βαθιά ριζωμένη σε κάποια επιστήμη, αναδυόμενη μέσα από κάποια επιστημονική βιβλιογραφία και αφορούσα κάποια μεθοδολογικά ευρήματα. Αυτή η αντίληψη έχει βαριές συνέπειες για τον ερευνητή: πρέπει να έχει μια ενημερωμένη άποψη σχετικά με την βιβλιογραφία που αφορά το αντικείμενο, λεπτομερή γνώση της επιστήμης με την οποία ασχολείται, καλό έλεγχο των μεθοδολογικών εργαλείων που θα χρησιμοποιήσει και, τέλος, χρόνο και υλικοτεχνική υποδομή.

Σε πολλές έρευνες το θεωρητικό πλαίσιο και η υπάρχουσα βιβλιογραφία παρέχουν περισσότερο ένα *υπόβαθρο* παρά ένα σαφές σημείο εκκίνησης. Μια επαρκής κατανόηση της υπάρχουσας βάσης δεδομένων δεν έχει αναγκαστικά τον πιο κεντρικό ρόλο σε μια εφαρμοσμένη έρευνα όχι πάντως, τόσο όσο σε βασικές έρευνες. Εντούτοις, είναι πολύ σημαντική: μπορεί να είναι δυνατή η ανταλλαγή πληροφοριών με συναδέλφους που έχουν εργαστεί σε παρόμοιους ή στους ίδιους τομείς ή, ακόμη, έχουν ήδη καλή γνώση της βιβλιογραφίας. Δυστυχώς, πολλές φορές η πρόσβαση στην βιβλιογραφία μπορεί να είναι αδύνατη ενώ όταν βρεθεί μπορεί να είναι αποσπασματική. Ειδικότερα, στην Ελλάδα το πρόβλημα αυτό αποκτά μεγάλες διαστάσεις λόγω έλλειψης βιβλιοθηκών ή, ακόμα κι όταν υπάρχουν, δεν έχουν ξενόγλωσσα βιβλία ή, απλά, δεν είναι συνδρομητές σε επιστημονικά περιοδικά.

Μια γενική στρατηγική είναι να αρχίσουμε από μια συλλογή περιλήψεων άρθρων εφόσον αυτά βρίσκονται πολύ πιο εύκολα σε CD-ROM. Μέσω CD-ROM μπορεί ο ερευνητής να ψάξει για «λέξεις-κλειδιά» ή για «συγγραφείς» ή, ακόμα, μέσω «χρονολογίας».

ΣΤ/ Περιορισμοί

Οποιαδήποτε έρευνα υπόκειται στους περιορισμούς του πεδίου. Η επιλογή του ερευνητή πρέπει να είναι ρεαλιστικά τοποθετημένη σχετικά με την υλικοτεχνική υποδομή και τον χρόνο που του είναι διαθέσιμα. Επίσης, ο στόχος της έρευνας μπορεί να παρουσιάζει άμεσα προβλήματα όπως για παράδειγμα άδειες προσωπικού (όπου απλά δεν μπορεί ο ερευνητής να κάνει (δειγματοληψία) κτλ. Ο ερευνητής οφείλει να συνυπολογίσει όλους αυτούς τους παράγοντες και να καταθέσει ένα προσχέδιο έρευνας που θα είναι πραγματοποιήσιμο.

1.2. Η ερευνητική πρόταση.

Φυσικά, δεν υπάρχουν αυτόματοι τρόποι δημιουργίας ερευνητικών προτάσεων. Η διαδικασία που περιγράφουμε δηλαδή, πρώτα η εύρεση ενός γενικού στόχου και μετά η αποσαφήνιση του σε πιο εξειδικευμένες ερευνητικές ερωτήσεις, έχει μια καθαρά συμβουλευτική χροιά: ίσως τα πράγματα δεν είναι έτσι ή δεν μπορούν να είναι έτσι για διάφορους λόγους.

Εντούτοις, φαίνεται ότι κάποιοι τρόποι οδηγούν περισσότερες φορές σε επιτυχίες από άλλους: για παράδειγμα, οι ομαδικές εργασίες συνήθως ωθούν την δημιουργικότητα και την πρωτοτυπία ενώ το ισχυρό κίνητρο φαίνεται να αποδίδει τα μέγιστα ως προς την διαθεσιμότητα του ερευνητή. Σύμφωνα με τον Campbell et al. (1982, pp. 97-103), διαχωρισμός μεταξύ επιτυχημένης και αποτυχημένου έρευνας γίνεται από πολύ νωρίς. Πιο συγκεκριμένα αναφέρει:

Η επιτυχημένη έρευνα ξεκινά από:

1. *Ενεργητικότητα & προσωπική εμπλοκή του ερευνητή.* Καλές και συχνές επαφές είτε με το πεδίο είτε με τους συναδέλφους.
2. *Σύγκλιση με άλλα ενδιαφέροντα του ερευνητή.* Προηγούμενη εμπειρία και συνεκτικότητα του ερευνητή ως προς το συνολικό έργο του.
3. *Έμπνευση.* Αίσθηση ότι η έρευνα είναι κάτι το διαχρονικά σημαντικό και «σωστό».
4. *Θεωρία.* Κατανόηση του θεωρητικού πλαισίου.
5. *Γνώση του πεδίου.* Εμπνέεται από πραγματικά προβλήματα του χώρου με τον οποίο ασχολείται και προσπαθεί φιλότιμα να δώσει απαντήσεις.

Η αποτυχημένη έρευνα ξεκινά από:

1. *Ευτελή κίνητρα.* Η έρευνα επιλέγεται με βάση το χαμηλό κόστος, την ευκολία της και την συμβατικότητα της.
2. *Μέθοδος ή τεχνική.* Η έρευνα μετατρέπεται σ'ένα κανάλι διοχέτευσης μιας γνωστής μεθόδου ή τεχνικής.
3. *Κίνητρα όπως δημοσίευση, αμοιβή ή επιχορήγηση.* Επιλογή έρευνας με βάση την ευκολία δημοσίευσης, την μεγάλη χρηματική αμοιβή ή την επιχορήγηση αγνοώντας τα «επιστημονικά» κίνητρα.
4. *Θεωρητικές ελλείψεις.* Χωρίς θεωρητική μελέτη μια έρευνα γίνεται πιο εύκολη ταυτόχρονα όμως χάνει την επιστημονική της αξία.

Η άποψη του Campbell et al. (1982), μας βοηθά να συγκροτήσουμε μια στρατηγική σχετικά με την διαμόρφωση ερευνητικών προτάσεων.

1. *Γνώση του πεδίου.* Προφανώς, είναι μεγάλη βοήθεια να έχουμε κάποια οικειότητα με το ερευνητικό πεδίο. Πρέπει να έρθουμε σε επαφή με άλλους ερευνητές ή επαγγελματίες που θα μας οδηγήσουν ανάμεσα στις κακοτοπιές.
2. *Διεύρυνση της θεωρίας.* Στις κοινωνικές επιστήμες πολλές θεωρίες τείνουν να εξηγήσουν το ίδιο φαινόμενο από διαφορετικές οπτικές. Είναι ιδιαίτερα χρήσιμο να έχουμε μια γενικότερη άποψη του γεγονότος που θέλουμε να ερμηνεύσουμε και να είμαστε σε θέση να χρησιμοποιήσουμε παράλληλες γωνίες.
3. *Χρήση τεχνικών αύξησης της δημιουργικότητας.* Εφόσον εργαζόμαστε ομαδικά, είναι σημαντικό το κάθε μέλος της ομάδας να μπορεί να εκφράσει την άποψή του δημιουργικά και αυτή να λαμβάνεται υπόψη. Μερικές φορές, μπορεί να χρησιμοποιήσουμε τεχνικές δημιουργικότητας όπου κρίνεται απαραίτητο.
4. *Αποφυγή παγίδων.* Όπως: α/ η πλήρης «εξουσιοδότηση» μιας τεχνικής ανάλυσης δεδομένων για να απαντήσει σε όλα τα ερωτήματα. Εδώ σίγουρα υπεισέρχεται η χρήση υπολογιστών για στατιστικές αναλύσεις: τις πιο πολλές φορές, ο υπολογιστής χρησιμοποιείται σαν μαύρο κουτί όπου από την μια μεριά μπαίνουν ερωτήσεις και από την άλλη βγαίνουν απαντήσεις. Αυτή η προοπτική είναι αποκαρδιωτική και φανερώνει την προχειρότητα της έρευνας... β/ ερευνητικές προτάσεις που δεν μπορούν να απαντηθούν είτε γιατί είναι πολύ γενικές είτε διότι δεν υπάρχει η μεθοδολογία που θα δώσει κάποια αποτελέσματα, και γ/ ερευνητικές προτάσεις που έχουν ήδη πραγματοποιηθεί και έχουν δώσει ικανοποιητικές απαντήσεις: εδώ δεν αναφερόμαστε σε οικειοθελείς επαναλήψεις που έχουν σαν σκοπό την μεταφορά

ερευνητικών στοιχείων από το ένα πεδίο στο άλλο αλλά σε ακούσια επανάληψη λόγω κακής βιβλιογραφικής γνώσης.

1.3. Ηθική και δεοντολογία μιας κοινωνικής έρευνας.

Στην κοινωνική έρευνα, ειδικότερα την έρευνα πεδίου, τα άτομα ή τα «υποκείμενα» μπορεί να εμπλέκονται χωρίς καν να το γνωρίζουν. Άλλες φορές μπορεί να παραπλανούνται σκόπιμα σχετικά με τους σκοπούς της έρευνας. Σε άλλες περιπτώσεις μπορεί να αντιμετωπίζουν καταστάσεις όπου κυριαρχεί το άγχος και τα διλήμματα. Επίσης μπορεί να «αναγκάζουμε» τα υποκείμενα να τρυνε διάφορα «σιχαμερά» έντομα ή να γράφουν κείμενα ενάντια στην ιδεολογία τους. Έχουμε το δικαίωμα να το κάνουμε αυτό; Μπορούμε να δρούμε κατ' αυτόν τον τρόπο χωρίς να παραβαίνουμε βασικούς κανόνες ηθικής;

Εάν το θέμα τεθεί έτσι άκομψα, η απάντηση είναι εμφανώς όχι. Εντούτοις, υπάρχει και μια άλλη πλευρά πολύ πιο εύκαμπτη: με κάθε έρευνα μπορεί να αποκομίσουμε κάποιο κέρδος που θα ωφελήσει όλα τα υποκείμενα και άρα, αναφερόμαστε στο γενικότερο καλό. Αυτές οι αμφισβητήσιμες πρακτικές πηγάζουν από το είδος των ερωτήσεων που θέτουμε και από τις μεθόδους που χρησιμοποιούμε για να τις απαντήσουμε: χρειάζεται μεγάλη προσοχή για να μην καταλήξουμε σε λάθος συμπεράσματα. Εάν δεν είναι δυνατόν ούτως ή άλλως τότε δεν υπάρχει σύγκρουση. Εάν όμως έχουμε να διαλέξουμε ή, μάλλον, να ισορροπήσουμε ανάμεσα στο «δικαίωμα της γνώσης» και το «δικαίωμα της ιδιαιτερότητας, της αξιοπρέπειας και της αυτοδιάθεσης των ατόμων» τότε πρέπει αναγκαστικά να πάρουμε κάποιες αποφάσεις και να ενεργούμε ταυτόχρονα σαν δικαστές και ένορκοι σε μια δίκη που αφορά την έρευνα μας!

Είναι ζωτικό να ασχοληθούμε μ' αυτά τα θέματα στα αρχικά στάδια της έρευνας και να λάβουμε υπόψη σοβαρά την δεοντολογία πριν καταθέσουμε μια ερευνητική πρόταση. Η ηθική αναφέρεται σε τυπικούς κανόνες συμπεριφοράς –τις περισσότερες φορές ρητά αποτυπωμένους σε βιβλία ή εγκυκλίου- και πολλά κοινωνικά επαγγέλματα έχουν κώδικες όπου περιγράφονται τα όρια μεταξύ επιτρεπτού και ανεπίτρεπτου. Τα ηθικά προβλήματα μιας έρευνας ξεκινούν από πολύ νωρίς: ο στόχος της έρευνας μπορεί να απορριφθεί διότι μπορεί να δημιουργήσουμε κοινωνική βλάβη ή να λειτουργήσουμε σαν καταλύτες σε μια κοινωνική έκρηξη μόνον και μόνον από το γεγονός ότι κάνουμε έρευνα σε ευαίσθητους πληθυσμούς. Παράδειγμα:

- Η διάθεση εργαζομένων, πληροφοριών και υλικοτεχνικής υποδομής από τον εργοδότη μιας επιχείρησης είναι μέρος μιας συμφωνίας όπου υπάρχει πάρε δώσε ή είναι μέρος μιας ενορχηστρωμένης καταπίεσης εναντίον των εργαζομένων με το πρόσχημα της έρευνας;
- Τα άτομα έχουν το δικαίωμα της μη-συμμετοχής στην έρευνα; Αν το έχουν, μήπως υπάρχουν έμμεσες ή άμεσες τιμωρίες που τους περιμένουν («θα ήταν καλό για σένα να φαίνεται ότι πήρες μέρος στην έρευνα»);
- Υπάρχει προστασία των υποκειμένων από τον ερευνητή ότι δεν θα παραβιάσει την ατομικότητα και τον ιδιωτικό χώρο τους;
- Υπάρχει προστασία των υποκειμένων από την ανεξέλεγκτη μετάδοση πληροφοριών σχετικά με τα πιστεύω και την ιδεολογία τους;
- Από την άλλη πλευρά, κάθε πληροφορία πρέπει να κρατηθεί μυστική ακόμα κι αν θα μπορούσε να αποτελέσει θετικό στοιχείο γι' αυτούς;
- Ποια είναι η ευθύνη των ερευνητών σχετικά με την γνώση που απέκτησαν; Πρέπει να θεωρηθούν απλοί μεταφορείς για τους ενδιαφερόμενους ή πρέπει να έχουν ενεργό ρόλο στην διάθεση της;

Κάθε μια απ' αυτές τις ερωτήσεις είναι περίπλοκη. Αν θεωρήσουμε για παράδειγμα ότι τα υποκείμενα πρέπει να ερωτώνται πριν την συμμετοχή τους, αυτό μπορεί να καθιστά την έρευνα αδύνατη. Μπορεί να έχουμε δίκιο όταν λέμε ότι η ενημέρωσή τους θα αλλάξει την συμπεριφορά τους αλλά, από την άλλη, η μη-ενημέρωσή τους συνεπάγεται την άρνηση του δικαιώματος της αυτοδιάθεσης τους...

Πιο πρακτικά, θα μπορούσαμε να αναφέρουμε (τουλάχιστον) δέκα πρακτικές που ενώ χρησιμοποιούνται από την κοινωνική έρευνα, είναι εμφανώς αμφιλεγόμενες:

1. Εμπλοκή ανθρώπων χωρίς την συγκατάθεση τους.
2. Εξαναγκασμός ως προς την συμμετοχή τους.
3. Απόκρυψη πληροφοριών σχετικά με τους πραγματικούς ερευνητικούς στόχους.
4. Απογοήτευση των συμμετεχόντων.
5. Συμμετοχή σε πράξεις όπου διακυβεύεται η αυτό-εκτίμηση τους.
6. Παραβίαση της αυτοδιάθεσης τους με την εμπλοκή σε ενέργειες όπου ζητείται η αλλαγή στάσης τους για κάποια θέματα.
7. Έκθεση σε μέτριο ή υπερβολικό άγχος και κόπωση.
8. Εισβολή στο ιδιωτικό χώρο των ανθρώπων.
9. Απόκρυψη θετικών πληροφοριών που θα μπορούσαν να συνεισφέρουν στην καλύτερευση ουσιαστικών παραγόντων που αφορά η έρευνα.
10. Η άνιση, χωρίς σεβασμό και φροντίδα μεταχείριση των υποκειμένων.

Κάποιες εφαρμοσμένες έρευνες όπως η «έρευνα-πράξη» έχουν ιδιαίτερα προβλήματα: σε κανονικές συνθήκες, αυτός ο τύπος έρευνας είναι πέρα από την απλή εμπιστοσύνη μεταξύ ερευνητών και υποκειμένων. Σ'αυτή τη περίπτωση, προϋποτίθεται η συνεργασία μεταξύ των ερευνητών και των υποκειμένων άρα, αξιωματικά, ο ερευνούμενος παίζει ενεργό ρόλο στην έρευνα του ερευνητή. Πολύ εύκολα, υπάρχει κίνδυνος παραβίασης βασικών δικαιωμάτων των υποκειμένων. Πιο αναλυτικά:

1. *Πρωτόκολλο παρατήρησης.* Απαιτεί ιδιαίτερη προσοχή η ενημέρωση όλων των φορέων που εμπλέκονται και είναι απαραίτητη η έγκριση τους.
2. *Εμπλοκή συμμετεχόντων.* Η εμπλοκή των συμμετεχόντων πρέπει να είναι η μεγαλύτερη δυνατή για να μην καταλήξει σε μια χλιαρή απόρριψη.
3. *Διαπραγμάτευση με όλους τους άμεσα εμπλεκόμενους.* Η λήψη αποφάσεων πρέπει να αφορά όλους τους συμμετέχοντες λαμβάνοντας υπόψη τις ιδιαιτερότητες τους.
4. *Λεπτομερής αναφορά προόδου.* Διατήρηση της εξέλιξης της έρευνας σε διαφανές πλαίσιο όπου κάθε πιθανότητα πρέπει να ληφθεί υπόψη. Όλοι οι εμπλεκόμενοι πρέπει να έχουν την δυνατότητα να διαμαρτυρηθούν εάν θέλουν.
5. *Απαραίτητη η λήψη έγκρισης πριν από την παρατήρηση.*
6. *Απαραίτητη η λήψη έγκρισης πριν από την εξέταση εγγράφων ή αρχείων που μπορεί να θεωρηθούν εμπιστευτικά.* Παράδειγμα η εξέταση αλληλογραφίας ή αρχείων ηλεκτρονικού υπολογιστή.
7. *Διαπραγμάτευση της περιγραφής που αφορά την εργασία των άλλων ή, απλά, την γνώμη τους για τα δρώμενα.* Πρέπει να επιτρέπεται η αμφισβήτηση των συμπερασμάτων της έρευνας πάντα όμως κάτω από το φως της δικαιοσύνης και της ακρίβειας των επιχειρημάτων.
8. *Απαραίτητη η λήψη έγκρισης πριν χρησιμοποιηθούν λόγια ή γραπτά ενός προσώπου.* Αφορά την μεταφορά λόγων ή την μαγνητοφώνηση μιας συνομιλίας για παράδειγμα.
9. *Αποδοχή της ευθύνης σχετικά με την εμπιστοσύνη που απαιτείται.*
10. *Αποδοχή εκ μέρους των συμμετεχόντων σχετικά με τις αρχές τις διαδικασίας.*

Εντούτοις, αυτές οι αρχές δεοντολογίας καλό θα ήταν να τηρούνται στο μέτρο του δυνατού στις εμπειρικές έρευνες.

2. Γενική θεώρηση των μεθόδων στην κοινωνική ψυχολογία.

2.1. Η κοινωνική έρευνα και οι αναζητήσεις της.

Δυστυχώς, στο κοινωνικό πεδίο, η έρευνα συγγέεται αρκετά συχνά με το ρεπορτάζ... Ειδικά στους νεόκοπους ερευνητές, γεμάτους από ερωτήματα κοινωνικής υφής και, πολλές φορές, με «έτοιμες» και προφανείς απαντήσεις από προσωπική παρατήρηση, γεμάτους από ορμητικότητα και ζήλο για την επίλυσή τους, παρατηρείται μια «απογοήτευση» όταν εισάγονται (όπως είναι λογικό σε ένα «εισαγωγικό» μάθημα) στην επιστημονική μεθοδολογία. Ίσως πρόκειται για δική μας εντύπωση αλλά, πολλές φορές, αντιλαμβάνονται την μεθοδολογία σαν μια «κλίνη του Προκρούστη» όπου ξαπλώνονται οι εύλογες απορίες τους για να μεταβληθούν σε «ανούσια», «ανεφάρμοστα» και, τελικά, «άχρηστα» θεωρητικά κατασκευάσματα που δεν οδηγούν πουθενά, τουλάχιστον σε ένα ορατό μέλλον.

Σε μια πρώτη φάση, ίσως πριν αρχίσει η «εισαγωγή» στην μεθοδολογία έρευνας, ο αναγνώστης πρέπει να κατανοήσει την διαφορά μεταξύ «πολιτικο-κοινωνικής λύσης» και «έρευνας». Είναι εύλογο, σε μια πολλά-υποσχόμενη τεχνοκρατική κοινωνία, ότι η επιστήμη ή η επιστημονική έρευνα καλείται να δώσει «λύσεις» σε πιεστικά κοινωνικά προβλήματα και έχει την πρωτοκαθεδρία στην αναζήτηση καταλυτών και στρατηγικών που, τουλάχιστον, θα υποδείξουν την σωστή οδό ως προς μια «καλύτερη» κοινωνία, γιατί όχι και, «ιδανική» κοινωνία. Δυστυχώς, πρόκειται πολύ περισσότερο για μια παγίδα παρά για μια λύση...

Ένα κοινωνικό πρόβλημα είναι ένα «ζήτημα» που δεν μπορεί να αναχθεί ούτε σε μια «άθροιση» προβληματικών ατόμων που με την συμπεριφορά τους το δημιουργούν ούτε σε μια, υπέρ-απλουστευτική κατάσταση όπου μια λύση θα το εξαφάνιζε και έτσι θα προχωρούσαμε σε μια καλύτερη κοινωνία. Η «κοινωνία», έτσι όπως δεν ορίζεται, είναι τα πάντα και τίποτα, είναι ο αιθέρας που υπάρχει παντού χωρίς όμως να τον βλέπει κανείς και μόνον όταν αναφερθούμε σε «πρόβλημα», ξαφνικά, εμφανίζεται μπροστά μας, πολλές φορές με μεγαλοπρεπή τρόπο. Σε αντιστοιχία, ένα κοινωνικό πρόβλημα είναι ανύπαρκτο μέχρι να εμφανιστεί: μόνον τότε αναγνωρίζεται η κοινωνική αξία μιας «παρέκκλισης» η οποία αρχίζει να γίνεται πρόβλημα και καλούνται οι ειδικοί για να γνωμοδοτήσουν πυκνά-συχνά υπέρ μιας επιτυχημένης συμμορφωτικής διαδικασίας που θα επανορθώσει τα «κακώς κείμενα». Μια τέτοια θεώρηση δεν μπορεί παρά να είναι σαφώς *ιδεολογική*: ένα ρεύμα θεωρητικών και επιστημολογικών αναζητήσεων ανέλαβε το πολύπλοκο έργο της διευκρίνησης των ορίων μεταξύ μιας «επιστήμης»¹, όπως η κοινωνική ψυχολογία, και μιας «ιδεολογίας»². Η κοινωνική ψυχολογία έχει μια ειδική θέση σ' αυτό το ερώτημα: είναι η μόνη επιστήμη που «γνωρίζει» την σχέση της με την ιδεολογία της εφόσον πολλά από τα ερευνητικά ερωτήματα που την αφορούν είναι ιδεολογικής φύσης.

Από την άλλη πλευρά, μια απλή παραδοχή της ιδεολογικής ύπαρξης στην κοινωνική ψυχολογία δεν μπορεί παρά να δώσει μια εικόνα «στρατευμένης» επιστήμης: με λίγα λόγια, μια επιστήμη μετατρέπεται σε απλή «τεχνολογία κοινωνικής πειθούς». Με το επιχείρημα ότι

2.2. Η «μεθοδολογία» της κοινωνικής ψυχολογίας.

Το ερώτημα που διαπραγματεύεται αυτό το κεφάλαιο είναι εάν είναι δυνατή η μελέτη της ανθρώπινης συμπεριφοράς κατά το πρότυπο των φυσικών επιστημών. Είναι προφανές ότι οι κοινωνικές επιστήμες δεν παρουσιάζουν τον ίδιο ρυθμό «προόδου» με τις φυσικές επιστήμες. Μια λογική αντιμετώπισης αυτού του ερωτήματος είναι ότι οι κοινωνικές επιστήμες είναι πολύ «νεώτερες» από τις θετικές επιστήμες: το επιχείρημα δεν ευσταθεί διότι πολύ απλά αν και η καθιέρωση των κοινωνικών επιστημών ήρθε σχετικά αργά αυτό δεν σημαίνει ότι και η συστηματική ενασχόληση και μελέτη των κοινωνικών φαινομένων ήρθε εξίσου αργά, είναι προφανές ότι τα κοινωνικά θέματα υπήρξαν αντικείμενο μελέτης απ' αρχής κόσμου. Μια άλλη

¹ Τα εισαγωγικά δεν έχουν υποτιμητικό τόνο... Απλά, ο όρος επιστήμη περιέχει από μόνος του μια νοηματική φόρτιση και δημιουργεί προσδοκίες.

² Παπαστάμου, Σ.(2000) Εισαγωγή στην Κοινωνική Ψυχολογία (Τόμος 1), Αθήνα: Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα.

λογική, που θα μπορούσε να δικαιολογήσει μια «καθυστέρηση», είναι η θέση ότι ο κοινωνικός κόσμος είναι αφάνταστα πιο πολύπλοκος από τον φυσικό: ακόμα και αυτό δεν συνεισφέρει και πολύ σε μια καθοριστική απάντηση διότι, σήμερα, είμαστε σε θέση να ξέρουμε ότι και ο φυσικός κόσμος είναι αφάνταστα πιο πολύπλοκος απ'ότι τον φανταζόμασταν λίγες δεκαετίες πριν.

Κατά καιρούς, πολλοί μελετητές αμφισβήτησαν εξ ορισμού την σύσταση ή την καθιέρωση μιας επιστήμης (όπως και να λέγεται) που να μελετά την κοινωνική συμπεριφορά των ανθρώπων: καμία «επιστήμη» δεν μπορεί να αφορά την μελέτη συμπεριφοράς *ελεύθερων* ατόμων... Ο άνθρωπος, σε αντίθεση με τα αντικείμενα του φυσικού κόσμου, έχει βούληση, διαμορφώνει επιθυμίες και έχει στόχους. Άρα, οι επιζητούμενοι νόμοι καθορίζονται τόσο από ένα κοινωνικό περιβάλλον όσο και από «αστάθμητους» παράγοντες όπως οι επιθυμίες του ίδιου του ατόμου. Μια πέτρα δεν έχει ούτε βούληση ούτε επιθυμίες ούτε ενεργεί αυτόβουλα έτσι ώστε να παραλλάσσει τον εκάστοτε νόμο σύμφωνα με αυτό που νομίζει ή επιδιώκει... Κατά τον ίδιο τρόπο, μια επιστήμη που θα «μελετούσε» την ανθρώπινη κοινωνική συμπεριφορά, αναγκαστικά θα ήταν μια συγκαλυμμένη ιδεολογική απόπειρα ομοιογενοποίησης και ουσιαστικής κατάργησης κάθε δυνατότητας αλλαγής και νεωτερισμού.

Από την άλλη πλευρά, είναι προφανές (τόσο προφανές όσο και η πέτρα που πέφτει αν την αφήσουμε ελεύθερη από κάποιο ύψος) ότι υπάρχει κάποιου είδους σταθερότητα στην κοινωνική συμπεριφορά των ανθρώπων: φαίνεται σαν να υπάρχει κάποιου είδους αιτιότητα στον κοινωνικό κόσμο...

Μια πρώτη θεώρηση θα ήταν ίσως να εννοήσουμε τον άνθρωπο – άτομο ως μια στοιχειώδη βούληση που σε συνάρτηση και με διαπραγμάτευση με τις άλλες στοιχειώδεις δυνάμεις (=τους συνανθρώπους του) προσπαθεί να καλύψει όσο το δυνατόν μεγαλύτερο μέρος από τις ανάγκες και τις επιθυμίες του. Έτσι, το άτομο διαμορφώνει αλλά και διαμορφώνεται μέσα από κοινωνικά ήθη και έθιμα, μέσα από κοινωνικές πρακτικές με στόχο την ικανοποίηση των αναγκών του. Μια άλλη άποψη, θα περιέγραφε τον άνθρωπο σαν προϊόν των κοινωνικών και ιστορικών συνθηκών που διαμορφώνουν τόσο τις ανάγκες όσο και τις επιθυμίες του άρα και την συμπεριφορά του. Καμία όμως από τις δύο απόψεις δεν αρνείται την προφάνεια της αλληλεξάρτησης μεταξύ ατόμου και κοινωνίας: τόσο η πρώτη, που θα ονομασθεί *ατομικιστική* προσέγγιση, όσο και η δεύτερη, που ονομάστηκε *ολιστική*, παραδέχονται ότι υπάρχει ιστορική ανέλιξη και κοινωνική αλλαγή. Διαφέρουν όμως, και μάλιστα με ριζικό τρόπο, ως προς την αντίληψη, την ερμηνεία και την διατύπωση των «έσχατων» αιτίων της ανθρώπινης κοινωνικής συμπεριφοράς με αποτέλεσμα να σκιαγραφούν τελικά εντελώς διαφορετικά μοντέλα επεξήγησης.

Πέρα όμως από την φιλοσοφική (ή επιστημολογική) αναζήτηση, πρέπει να αναφερθούμε και στην δεδομένη «σύγχυση» που κυριαρχεί στον χώρο των επονομαζόμενων «κοινωνικών επιστημών». Πολλές φορές, ακόμα και σε συντεχνιακό επίπεδο³, οι «αρμοδιότητες» συγχέονται, τα ονόματα αλλάζουν είτε προς μια πιο προσδιορισμένη είτε προς μια πιο πολύ-συλλεκτική κατεύθυνση... Αυτό που όμως αναζητείται έντονα είναι μια «επιστημονικότητα» τύπου φυσικών επιστημών: σίγουρα, η επιστήμη χαίρει μιας ιδιαίτερης εκτίμησης στις σημερινές ανεπτυγμένες κοινωνίες και οι επιστήμονες είναι σαφώς αντικείμενο σεβασμού εφόσον, πρωτίστως μέσω των επιστημονικών μεθόδων, μπορούν να δώσουν την πιο αντικειμενική, την πιο αυθεντική (όχι όμως και αλάθητη) άποψη για τον κόσμο. Δεδομένου αυτού του κύρους δεν υπάρχει λόγος ικανός για να μην επιδιώξουμε μια *επιστημονική* μελέτη της ανθρώπινης κοινωνικής συμπεριφοράς και έτσι, να προσπαθήσουμε να την αναλύσουμε σε *όρους νόμων, προβλέψεων, εξηγήσεων και επαληθεύσεων*. Εδώ όμως, θα ξαναγυρίσουμε στην πρώτη παράγραφο αυτού του κεφαλαίου όπου αναφέρεται το γνωστό πλέον πρόβλημα της ελεύθερης βούλησης: δεν είναι δυνατή (ή και επιθυμητή) η προβλεψιμότητα. Η προβλεψιμότητα, σαν κοινωνικός όρος, έχει ήδη μια μάλλον *κακή χροιά*: ο άνθρωπος που είναι προβλέψιμος τελικά είναι μάλλον βαρετός, περιορισμένων δυνατοτήτων και τελικά, «εύκολος αντίπαλος». Απεναντίας, ο απρόβλεπτος είναι κάποιος που

³ Ακόμα και επαγγελματικές διαμάχες προκύπτουν ως προς την «καταλληλότητα» του ενός ή του άλλου επαγγέλματος σχετικά με την επίλυση ενός κοινωνικού συμβάντος.

προσαρμόζεται, που δρα αυθόρμητα και αυτόβουλα έτσι ώστε να εξασφαλίζει την έκπληξη (και τον νεωτερισμό) τόσο στους συνανθρώπους του όσο και, στο υποσύνολο των αντιπάλων του. Αυτός ο κοινωνικός κανόνας⁴ (κοινωνικός προσδιορισμός ή «χρωματισμός») της προβλεψιμότητας της ανθρώπινης συμπεριφοράς σίγουρα δυσκολεύει αρκετά την εφαρμογή μιας επιτυχούς επιστημονικής πρόβλεψης: ο κοινωνικός άνθρωπος θεωρεί μειονέκτημα την – ενδεχόμενη- προβλεψιμότητα του... Εντούτοις, αν και η προβλεψιμότητα θεωρείται απευκταία, αυτό που δεν ισχύει κατ' αντίθεση είναι ότι όλες τις μορφές της μη-προβλεψιμότητας είναι αποδεκτές: αρκετές φορές μπορεί να είναι και ποινικά κολάσιμη.

Το ερώτημα που ακολουθεί είναι λοιπόν αν, παραδεχόμενοι ότι η ανθρώπινη συμπεριφορά δεν μπορεί να είναι προβλέψιμη κατ' απόλυτο τρόπο, μπορεί παρ' όλα αυτά να καθιερωθεί μια επιστήμη μελέτης της κατά τα πρότυπα των φυσικών επιστημών. Ο Mill (1874) θεωρεί ότι αυτό είναι δυνατόν παρ' όλη την «ασάφεια» που μπορεί να παρουσιαστεί και μάλιστα διαχωρίζει τις επιστήμες σε «ακριβείς» και «μη-ακριβείς» χωρίς όμως αυτό να επηρεάζει το κύρος των ευρημάτων τους⁵. Πρέπει να σημειώσουμε ότι ο Mill διατύπωσε αυτή την άποψη πολύ πριν την εμφάνιση της θεωρίας της σχετικότητας ή της κβαντικής φυσικής όπου «καταργείται» η απόλυτη μέτρηση. Η άποψη αυτή θεωρείται *φυσιοκρατική* εφόσον τόσο η ανθρώπινη συμπεριφορά όσο και η σκέψη είναι μέρος του φυσικού κόσμου και σαν τέτοιες πρέπει να μελετηθούν ως προς την κατεύθυνση ανάπτυξης συστημάτων κανονικότητας: παρατήρηση και πείραμα. Επίσης, αν και η λέξη πείραμα ακούγεται «σκληρή» όταν αφορά έμβια όντα, ο Mill προϋποθέτει κάποια ευαισθησία για ανθρωπιστικούς λόγους.

Η θέση του Mill (και αργότερα του Hempel) αμφισβητήθηκε σθεναρά από πολλούς μελετητές διότι εξαιρετικά απλά δεν έδινε απάντηση στο αρχικό ερώτημα της ελεύθερης βούλησης. Ένα από τα ισχυρότερα ρεύματα που αντιτάχθηκε στην φυσιοκρατία είναι η *ερμηνειοκρατία*: η δομή της ανθρώπινης συμπεριφοράς δεν μπορεί να συγκριθεί με την δομή του φυσικού κόσμου εφόσον τα συμβάντα του νοητικού κόσμου (της σκέψης) γίνονται για κάποιο λόγο ενώ τα συμβάντα του φυσικού κόσμου γίνονται από κάποιες *αιτίες*. Το βασικό επιχείρημα των ερμηνειοκρατών είναι ότι δεν μπορούμε να κατανοήσουμε την ανθρώπινη συμπεριφορά αν δεν αναφερθούμε στην ανθρώπινη σκέψη που την συνοδεύει: ο σκοπός θα καθορίσει το πραγματικό χρώμα της πράξης. Ο Collingwood (1946) υποστηρίζει ότι στον φυσικό κόσμο τα αίτια διαχωρίζονται μεταξύ τους από την διακριτικότητα μεταξύ των αποτελεσμάτων τους (από εποχής Hume) ενώ στον κόσμο της συμπεριφοράς, υπάρχουν δύο τουλάχιστον επίπεδα αναφοράς: η σκέψη και η πράξη. Το κάθε ένα από αυτά είναι ανεξάρτητο από το άλλο αλλά *μόνον* συνδυαζόμενα μπορούν να μας δώσουν μια πλήρη εικόνα του φαινομένου. Το κλασικό παράδειγμα που αναφέρεται είναι ότι, σε επίπεδο φυσικού κόσμου, αρκεί να καταγραφεί το φαινόμενο για να έχουμε μια σχετικά πλήρη εικόνα του τι συνέβη: περιγράφοντας την έκρηξη ενός αυτοκινήτου στην μέση της εθνικής οδού, μπορούμε να έχουμε όλη την φυσική διάταξη των αντικειμένων πριν και μετά την αιτία της αλλαγής (δηλαδή της έκρηξης). Εντούτοις, είναι σημαντικότερος ο ρόλος της πληροφορίας των προθέσεων του ιδιοκτήτη του αυτοκινήτου (εάν έγινε εξεπίτηδες ή όχι) για να χαρακτηρίσουμε το συμβάν είτε σαν τρομοκρατική επίθεση είτε σαν ένα τραγικό ατύχημα.

Ο Winch (1958) διατυπώνει την άποψη ότι η σκέψη δεν μπορεί να είναι αίτιο στην πράξη (=αποτέλεσμα) όπως τουλάχιστον εννοείται από τις φυσικές επιστήμες διότι απλά οι λόγοι ή οι προθέσεις (σκέψη) διαπλέκονται λογικά με τις πράξεις που φαίνονται να εξηγούν (είναι ένα κλασικό ερώτημα της κοινωνικής ψυχολογίας: *ο άνθρωπος είναι λογικό ή εκλογικευτικό ον* ;).

Όμως, το πολιτισμικό πλαίσιο, οι κοινωνικοί κανόνες με την ευρεία έννοια, μπορούν να είναι καταλυτικοί ρυθμιστικοί παράγοντες της ανθρώπινης συμπεριφοράς και έτσι να δημιουργήσουν ένα κανονιστικό πλαίσιο που επιτρέπει μια σχετικά ασφαλή πρόβλεψη. Ποτέ όμως αυτό το πλαίσιο δεν μπορεί να παραλληλισθεί με το φυσικό πλαίσιο: οι κανόνες είναι από ανθρώπους για

⁴ Norme sociale

⁵ Με την έννοια ότι και πολλές φυσικές επιστήμες δεν είναι ιδιαίτερα «ακριβείς»

ανθρώπους (δηλαδή δεν μπορούν να υπάρξουν ανεξάρτητα από αυτούς) και, εάν θέλουν, μπορούν να τους τηρούν, να τους καταστρατηγούν, να τους αγνοούν ή να τους αλλάζουν.

Σε μια προσπάθεια «ένωσης» της φυσιοκρατίας και της ερμηνειοκρατίας, ο Dapidson (1980) παρατηρεί ότι είναι εξαιρετικά δύσκολο να «συμφιλιωθούν» η σκέψη με την πράξη χωρίς να παρεμβληθούν και άλλα κριτήρια: δεν αρκεί να περιγραφούν τα πολλαπλά συμβάντα ξεχωριστά αλλά και η σχέση μεταξύ τους με τέτοιο τρόπο που θα μπορούσαν να οδηγήσουν σαν νήμα στην πρόθεση (στην αρχική σκέψη). Όμως, η ανάστροφη πορεία δεν είναι καθόλου αποδεκτή σαν θέση: η αντιστοιχία μεταξύ μιας ψυχολογικής κατάστασης και μιας συμπεριφοράς παραμένει ένα μυστήριο ενώ η ανακάλυψη επαρκών νόμων είναι εξαιρετικά δύσκολη.

Εντούτοις, τόσο η φυσιοκρατία όσο και η ερμηνειοκρατία αντί να απαντήσουν στο ερώτημα της ελεύθερης βούλησης, το μετέθεσαν σε ζήτημα προβλεψιμότητας. Ο ίδιος ο Mill δεν αρνιόταν ότι ο άνθρωπος έχει ελεύθερη βούληση: ο άνθρωπος είναι ελεύθερος όταν δρα με βάση τις εσωτερικές του προϋποθέσεις χωρίς εξωτερικό εξαναγκασμό. Η *συμβατοκρατία* υποστηρίζει ότι οι ανθρώπινες πράξεις μπορούν να έχουν αιτίες όταν είναι ελεύθερες. Η ελευθερία προσλαμβάνει εδώ μια νομικο-κοινωνική έννοια: *η ελευθερία υπάρχει όταν υπάρχει ευθύνη*. Για παράδειγμα όταν συμβαίνει κάτι τυχαία κανείς δεν μπορεί να αποδώσει ευθύνες στον δράστη, όταν όμως κάτι συμβαίνει *επειδή* ο δράστης το επιθυμεί τότε φέρει την ευθύνη του και ήταν ελεύθερος να δράσει άρα ο λόγος είναι η αιτία. Αν και η συμβατοκρατία θεωρείται πολύ ελκυστική αποτυγχάνει στον σαφή καθορισμό εύλογων (και αν-ιστορικών) συνόρων μεταξύ ελευθερίας και ανελευθερίας (λόγος = αιτία ή λόγος ≠ αιτία). Παρ'όλα αυτά, πολύ επιτυχημένα, εκφράζει μια άποψη καθ'όλα αποδεκτή από την κοινή γνώμη: η ελευθερία έγκειται σε εσωτερικές αιτίες (πεποιθήσεις, γνώμες και επιθυμίες) ενώ η αν-ελευθερία σε εξωτερικούς λόγους.

2.3. Μια πρακτική προσέγγιση του μαθήματος.

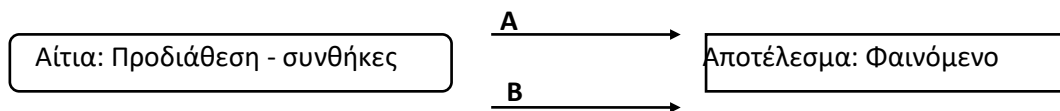
Εάν παραδεχθούμε ότι υπάρχει μία σχέση μεταξύ της μεθόδου και του τομέα εφαρμογής της, το πρόβλημα που τίθεται είναι η διαδικασία οργάνωσης μίας παρουσίασης της μεθοδολογίας. Πρέπει να καθοριστούν τα αξιώματα που θα επιτρέψουν, στην παρούσα κατάσταση της κοινωνικής ψυχολογίας, την διαδοχική προσέγγιση διαφορετικών μεθόδων.

Η κοινωνική ψυχολογία ακολουθεί δύο κύρια ρεύματα σαν διαδικασίες έρευνας:

I/ Η παρατήρηση (in situ) και

II/ Ο πειραματισμός (in vitro).

Τόσο η παρατήρηση όσο και ο πειραματισμός, βασίζονται στο γεγονός της κανονικής επανάληψης του φαινομένου πράγμα που αφήνει το περιθώριο για την διατύπωση κάποιας υπόθεσης σχετικά με αυτό. Ψάχνουμε λοιπόν κάποιο “νόμο” που να διέπει το φαινόμενο και να μας οδηγεί σε μία σχέση του τύπου:

Ανάμεσα στα αίτια και στα αποτελέσματα παρεμβάλουμε τους “νόμους” μας. Οι νόμοι μας μπορεί να είναι είτε περιγραφικοί (A) είτε εξηγηματικοί (B) δηλαδή είτε περιγράφουν το φαινόμενο είτε προσπαθούν να δώσουν μία εξήγηση γι'αυτό. Στην πρώτη φάση πάντως πρόκειται για υποθέσεις.

2.3.1. Οι υποθέσεις.

Η υπόθεση είναι μία πραγματική διατύπωση υποθέσεων για τους μηχανισμούς που διέπουν το φαινόμενο. Βέβαια, διαφέρει ως προς μία υπόθεση προερχόμενη από την εμπειρία μας στο γεγονός ότι η επιστημονική υπόθεση ελέγχεται με βάση κάποια κριτήρια:

I/ Προέρχεται κατ'αρχάς από μία βιβλιογραφική ανάλυση. Μία έρευνα αρχίζει μ'ένα όσο πιο πλήρες απάνθισμα των υπαρχόντων σχετικών στοιχείων. Εντούτοις, εδώ πρέπει να γίνει μία διάκριση. Τα σχετικά κείμενα μπορούν να είναι επιστημονικά ή γενικότερης υφής.

Η ανάλυση των επιστημονικών κειμένων οδηγεί στην εδραίωση της έρευνας μας πάνω σε μία ήδη υπάρχουσα παράδοση ερευνών στο ίδιο θέμα. Πρόκειται για το μάζεμα όλων των ερευνών που έχουν γίνει σ'αυτό το θέμα. Η ανάλυση κειμένων γενικότερης υφής σκοπεύει την γενικότερη συγκέντρωση πληροφορίας που αφορά το θέμα. Μπορεί να είναι κείμενα που προέρχονται από την Εθνική Στατιστική Υπηρεσία, από νομολογία, από επίσημες αναφορές κτλ. Μπορεί επίσης να είναι κάποιος φάκελος από τον έντυπο ή ηλεκτρονικό τύπο ο οποίος θα μας δώσει πληροφορίες σχετικά με τα γεγονότα που έχουν προκύψει, τις φήμες που κυκλοφορούν, τις διαθέσεις κτλ.

II/ Καθορισμός εννοιολογικού πλαισίου. Η επεξεργασία ενός εννοιολογικού ή θεωρητικού πλαισίου είναι βασική. Στις έρευνες πεδίου (in situ), οι υποθέσεις συντάσσονται είτε από εμπειρικά δεδομένα είτε από άλλες έρευνες. Οι έρευνες αυτές συχνά είναι περιγραφικές: Αποσκοπούν σε μία διαπίστωση μίας υπάρχουσας κατάστασης. Κατ'αυτόν τον τρόπο, είναι προσανατολισμένες σε πρακτικές εφαρμογές όπως τον σχηματισμό ενός πλήρους φακέλου απαραίτητου για την λήψη μίας απόφασης. Απεναντίας, άλλες έρευνες βασίζονται σε μία θεωρία και αποσκοπούν στην επαλήθευση υποθέσεων οι οποίες εξάγονται από ένα θεωρητικό κατασκεύασμα.

Το ενδιαφέρον του θεωρητικού πλαισίου δεν περιορίζεται μόνον στην διατύπωση υποθέσεων και στον καθορισμό του γενικού συστήματος ερμηνείας που θα υιοθετηθεί αλλά επίσης, στο επίπεδο της περισυλλογής των δεδομένων και της διατύπωσης των συμπερασμάτων. Οι πιο πολλές έρευνες που γίνονται σήμερα βασίζονται σε θεωρίες "περιορισμένου βεληνεκούς" δηλαδή σε θεωρίες που προέρχονται από άλλες θεωρίες πιο σφαιρικές (οι οποίες επισυνάπτονται συχνά σε φιλοσοφικά ρεύματα) και αφορούν την μελέτη επιμέρους φαινομένων. Αυτές οι θεωρίες επιτρέπουν την εξαγωγή σχετικά σαφών και επαληθεύσιμων υποθέσεων σε ερευνητικό επίπεδο.

III/ Ο καθορισμός του εγχειρηματικού μέρους. Ο καθορισμός του εννοιολογικού ή θεωρητικού πλαισίου θέτει το πρόβλημα της επιχειρησιακής πρακτικής που θα ακολουθήσουμε. Πρόκειται για μία πολύ λεπτή διαδικασία που παρουσιάζει πολλά προβλήματα. Επίσης, θα πρέπει να αναφέρουμε την δυσκολία που παρουσιάζεται όταν προσπαθούμε να μεταφέρουμε τα συμπεράσματα μίας πειραματικής έρευνας σε έρευνα πεδίου.

Επιγραμματικά θα αναφέρουμε τις μεθόδους έρευνας που χρησιμοποιεί η Κοινωνική Ψυχολογία:

2.3.2. Η παρατήρηση.

Παρατηρούμε όταν διαπιστώνουμε τα γεγονότα όπως αυτά παρουσιάζονται αυθόρμητα. Οριακά, θα μπορούσαμε να παρατηρούμε χωρίς να έχουμε κάνει κάποια υπόθεση και έτσι θα είχαμε μία γενική άποψη του κόσμου γύρω μας.

Τεχνικές παρατήρησης:

- Η συμμετοχική παρατήρηση.
- Η άμεση παρατήρηση.
- Η συνέντευξη.
- Το ερωτηματολόγιο.

2.3.3. Ο πειραματισμός.

Μπορούμε να ισχυριστούμε ότι κάνουμε ένα πείραμα όταν θέλουμε να ελέγξουμε τις προβλεπόμενες συνέπειες μίας υπόθεσης σε σχέση με παρατηρήσεις που έγιναν ειδικά γι'αυτόν τον σκοπό. Με λίγα λόγια, το πείραμα αναλαμβάνει να ελέγξει εάν μία υπόθεση ευσταθεί σε σχέση με τα προβλεπόμενα αποτελέσματα της.

Τεχνική Πειραματισμού:

- Εξαρτημένες και ανεξάρτητες μεταβλητές.
- Σχεδιασμός πειράματος.
- Η σχεδιασμένη ανάλυση.

3.Η παρατήρηση.

3.1.Η συμμετοχική παρατήρηση.

Η συμμετοχική παρατήρηση κατέχει μία παράμερη θέση ανάμεσα στις μεθόδους παρατήρησης. Αντιστοιχεί σε μία ειδική διαδικασία παρατήρησης η οποία διεκδικεί την πρωτοτυπία τόσο στις πρακτικές όσο και στο γεγονός ότι αμφισβητεί τον διαχωρισμό μεταξύ παρατηρητή και παρατηρούμενου. Η πρακτική αυτή έχει μία ολόκληρη παράδοση στην εφαρμογή της και έχει αποδείξει την αξία της. Εντούτοις, μία προσπάθεια καθορισμού της θα καταλήξει γρήγορα στην διαπίστωση ότι η βεβαιότητες είναι σπάνιες και ότι οι κανόνες δεν μπορούν να διατυπωθούν εύκολα. Η σχετικότητα κατακτά το πεδίο της παρατήρησης και γίνεται το ίδιο το πεδίο. Η παρατήρηση δεν ξεχωρίζεται πλέον από την έρευνα και πρόκειται περισσότερο για μία ανάλυση παρά για μία τεχνική.

3.1.1. Τομείς εφαρμογής.

A/ Πολιτιστικό χάσμα.

Η συμμετοχική παρατήρηση χρησιμοποιήθηκε στην αρχή από την Εθνολογία για την μελέτη των - λεγόμενων- πρωτόγονων κοινωνιών. Αυτά τα πεδία βύθιζαν τον ερευνητή σε έναν τελείως διαφορετικό πολιτιστικό κόσμο στον οποίο δεν θα μπορούσε να εφαρμοστεί μία a priori σχεδιασμένη έρευνα. Κατ'αυτόν τον τρόπο, ο εθνολόγος έπρεπε να αποκωδικοποιήσει ξένες κοινωνίες και να καταστήσει κατανοητό αυτό το οποίο στην αρχή φαινόταν ακατανόητο. Είναι αδύνατο λοιπόν να χρησιμοποιηθεί μία άμεσα προσφερόμενη γνώση και ο ερευνητής κατέληγε στο συμπέρασμα ότι πρέπει να ζήσει αυτήν την παράξενη πραγματικότητα σαν να είναι κομμάτι της.

Εντούτοις η έννοια του πολιτιστικού χάσματος και ο ορισμός των κοινωνιών που θα θεωρούνταν πρωτόγονες αμφισβητήθηκε πολύ τόσο για την ασάφεια τους όσο και για την υπονοούμενη ιδεολογική σημασία τους. Σήμερα δεν μιλούμε παρά μόνον για έντονες ή όχι διαφορές ανάμεσα σε δύο ή περισσότερες κοινωνικές ομάδες.

Ο τομέας εφαρμογής της συμμετοχικής παρατήρησης ανοίγει περισσότερο και η οποιαδήποτε έρευνα η οποία αφορά ένα κοινωνικό περιβάλλον αρκετά διαφορετικό από αυτό του ερευνητή μπορεί να την χρησιμοποιήσει. Όντως, η συμμετοχική παρατήρηση επιτρέπει να αποφύγουμε την παγίδα της προβολής των δικών μας αξιών και κανόνων σε μία κοινωνική ομάδα αρκετά διαφορετική. Έτσι αυτός ο τρόπος παρατήρησης υποχρεώνει τον ερευνητή να ανασκευάσει τα σχήματα σκέψης που έχει συνηθίσει να εφαρμόζει.

Η συμμετοχική παρατήρηση μπορεί να χρησιμοποιηθεί σαν κύρια μέθοδος παρατήρησης σε οποιαδήποτε έρευνα που αφορά κοινωνικές ομάδες. Χρησιμοποιείται κυρίως στις μελέτες των κοινωνικά περιθωριοποιημένων ομάδων : Ζητιάνοι, χίπις, ναρκομανείς κτλ. όπου και έχει έναν διπλό σκοπό. Πρώτα απ'όλα, εισάγει τον ερευνητή σ'ένα περιβάλλον όπου πιθανώς να μην γινόταν δεκτός εάν πήγαινε με κασετόφωνα, ερωτηματολόγια κτλ. Δεύτερον, εάν τελικά το πετύχαινε, δεν θα μπορούσε παρά να δώσει μία εικόνα εξωτερική αυτής της ομάδος.

B/ Κλειστό περιβάλλον.

Η συμμετοχική παρατήρηση είναι επίσης ο μόνος τρόπος παρατήρησης όσον αφορά φαινόμενα τα οποία πρέπει να καταγραφούν την ώρα που συμβαίνουν στο περιβάλλον τους. Αν και η συμμετοχική παρατήρηση μπαίνει εδώ στο πεδίο της άμεσης παρατήρησης, η διαφοροποίηση γίνεται από την μελέτη των πιθανοτήτων της αποστασιοποίησης τόσο από πλευράς παρουσίας όσο και από την άποψη των σχέσεων με την ομάδα.

Όταν έχουμε να κάνουμε με κλειστά περιβάλλοντα, η άμεση παρατήρηση είναι αδύνατη. Η παρατήρηση δεν μπορεί να είναι εξωτερική από την ομάδα και η μόνον παρουσία του ερευνητή στην ομάδα έχει συνέπειες ως προς την συμπεριφορά των μελών της. Σε μία τέτοια περίπτωση, η ουδετερότητα του ερευνητή έχει πιο πολλές πιθανότητες να θεωρηθεί σαν πηγή σφάλματος για την έρευνα παρά σαν μία απλή παρουσία κάποιου που δεν μιλά, ρωτά πολύ και τελικά συμπεριφέρεται τόσο στερεότυπα. Σίγουρα κάποιος που δεν θα ανησυχούσε τόσο πολύ για την αντικειμενικότητα του, θα μπορούσε να καταγράψει πολύ περισσότερα στοιχεία. Η συμμετοχική παρατήρηση επιτρέπει μία βαθιά παρατήρηση των πραγματικών συμπεριφορών (λεκτικών ή όχι)

και πρακτικών σε κλειστά περιβάλλοντα όταν οι προφορικές μαρτυρίες φαίνονται ελλιπείς ή αμφισβητούνται. για παράδειγμα, η μελέτη των εκπαιδευτικών πρακτικών από τους γονείς μέσα στην οικογένεια.

Γενικότερα, θα λέγαμε ότι η συμμετοχική παρατήρηση επιτρέπει την παρατήρηση φαινομένων λεκτικής ή μη-λεκτικής αλληλεπίδρασης σε κλειστές ομάδες με σχετικά λίγα μέλη.

3.1.2. Διαδικασία παρατήρησης.

A/ Σημειωματάριο.

Στην συμμετοχική παρατήρηση δεν υπάρχουν ερωτηματολόγια, κλίμακες, τεστ... Το ενδιαφέρον αυτής της μεθόδου δεν βρίσκεται στη συστηματική υποδοχή των δεδομένων ή σ'ένα σχέδιο προκατασκευασμένο. Η παρατήρηση αυτή χαρακτηρίζεται από την υποδοχή γεγονότων όπως αυτά συμβαίνουν και την ώρα που συμβαίνουν.

Οι σημειώσεις πρέπει να είναι πλήρεις όσο το δυνατόν πιο εξαντλητικές. Ορισμένες συμβουλές:

- Πρέπει να σημειώνουμε ότι γίνεται χωρίς αναμονή (για να μην ξεχάσουμε) και με κανονικό ρυθμό (για να μπορούμε να μελετήσουμε την χρονολογική εξέλιξη των γεγονότων).
- Πρέπει να σημειώνουμε όλα τα γεγονότα που συμβαίνουν, τις λεκτικές ή μη-λεκτικές συμπεριφορές και ότι είναι μέρος της κατάστασης μέσα στην οποία ξετυλίγεται το γεγονός.
- Πρέπει επίσης να αναπαράγουμε τον λόγο των μελών όσο γίνεται πιο ολοκληρωμένα, δηλαδή όχι να περιοριστούμε σε μία περίληψη, σημειώνοντας επίσης όλες τις εκφράσεις και τις σιωπές. Αυτές θα επιτρέψουν αργότερα να αναλύσουμε τον λόγο των μελών και να κατανοήσουμε την χροιά τους η οποία θα περνούσε απαρατήρητη χωρίς αυτά.
- Επίσης πρέπει να σημειώνουμε τις δικές μας εντυπώσεις, την άνεση ή την ένταση που νιώθουμε σε μία συνάντηση για παράδειγμα. Κατ' αυτόν τον τρόπο, μπορεί μετά να έχουμε μερικά πολύτιμα επεξηγηματικά στοιχεία.

Δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι οι σημειώσεις είναι τα μόνα γραπτά τα οποία θα μείνουν από την παρατήρηση και είναι σημαντικό να είναι ακριβείς και πλήρεις.

B/ Μελέτη περιπτώσεων.

Η συμμετοχική παρατήρηση δεν μπορεί παρά να αφορά ένα συγκεκριμένο αριθμό ατόμων. Έτσι, δεν μπορούμε να πούμε ότι τα αποτελέσματα της μπορούν να γενικοποιηθούν. πιο συγκεκριμένα υπάρχουν δύο περιοριστικά στοιχεία:

- Πρώτο, η συμμετοχική παρατήρηση δεν επιτρέπει την μελέτη ενός αντιπροσωπευτικού δείγματος, ικανοποιητικού μεγέθους και με συστηματικό τρόπο. Χρησιμοποιείται κυρίως στην μελέτη μεμονωμένων περιπτώσεων χωρίς να μπορεί να ξεχωρίσει με απόλυτο τρόπο αυτό το οποίο προέρχεται από τον παρατηρητή και αυτό που μας δίδεται από τον παρατηρούμενο. Επομένως είναι αρκετά δύσκολο να καθοριστεί ποίο απ'αυτά αφορά ολόκληρο τον μελετούμενο πληθυσμό.
- Δεύτερο, στην συγκεκριμένη περίπτωση του παρατηρούμενου προστίθεται ότι δεν υπάρχει σχέδιο παρατήρησης κατασκευασμένο εκ των προτέρων, γεγονός το οποίο απαγορεύει την τυποποίηση της. Άρα δεν είναι δυνατόν να αναπαράγουμε τα αποτελέσματα της δεύτερη φορά.

Το ενδιαφέρον της συμμετοχικής παρατήρησης είναι ότι μπορεί να αποκαλύψει την ύπαρξη μηχανισμών λειτουργίας και διεργασιών οι οποίοι δεν μπορούν να γίνουν αντιληπτοί παρά μόνον μετά από μακρόχρονη παρατήρηση: Η συμμετοχική παρατήρηση μπορεί να διαρκέσει εβδομάδες, μήνες ακόμη και χρόνια.

3.1.3. Ο παρατηρητής.

A/ Θέση του παρατηρητή.

Στην πρακτική, ο παρατηρητής μπορεί να δηλώσει επίσημα την λειτουργία του στα μέλη της ομάδος ή να την κρύψει δηλαδή να γίνει ένας “μη-αναγνωρισμένος παρατηρητής”. Η κρυφή παρατήρηση μπορεί να δικαιολογηθεί από το περιβάλλον: κλειστό, εχθρικό σε οποιαδήποτε προσπάθεια έρευνας και χαρακτηρίζει κάθε ξένη παρέμβαση σαν εισβολή. Εντούτοις, αυτή η παρανομία του παρατηρητή δεν είναι εύκολη και παρουσιάζει πολλά προβλήματα. Από την μία πλευρά, τα προβλήματα αυτά είναι δεοντολογικά. Από την άλλη, δεν επιτρέπει την χρησιμοποίηση τεχνικών μέσων καταγραφής και θέτει προβλήματα σχέσης με τα μέλη της μελετούμενης ομάδας. Πρέπει να δοθεί μεγάλη προσοχή μήπως ένας παρατηρητής μένει κρυφός επειδή ο ίδιος θεωρεί ότι η ομάδα αυτή είναι επικίνδυνη και έτσι μεταφέρει δικές του αντιλήψεις στον χώρο αυτό.

Η επιτυχία της συμμετοχικής παρατήρησης εξαρτάται κυρίως από τις σχέσεις που θα εδραιωθούν μεταξύ του παρατηρητή και των μελών της ομάδας που μελετά.

B/ Η εμπλοκή του παρατηρητή.

Στην συμμετοχική παρατήρηση ο παρατηρητής δεν μπορεί να μείνει έξω από την ομάδα που μελετά. Το αξίωμα που διέπει την τακτική αυτή είναι ότι κανείς δεν μπορεί να μάθει καλύτερα την ανθρώπινη συμπεριφορά απ’ αυτόν που την παρατηρεί εκ των έσω. Έτσι, στην συμμετοχική παρατήρηση, ο παρατηρητής έχει μία αναγκαστική προσωπική εμπλοκή με την ομάδα που παρατηρεί με σκοπό να καταλάβει την λειτουργία της, την σημασία των ατομικών συμπεριφορών και τα γεγονότα αλληλεπίδρασης. Ο παρατηρητής είναι λοιπόν μέρος της ομάδας και γίνεται ένα μ’ αυτό που μελετά δηλαδή είναι μέρος του δικτύου αλληλεπίδρασης μεταξύ των μελών αυτής της ομάδας. Παίζει λοιπόν μεγάλο ρόλο η προσωπικότητα του και η ικανότητα του να κάνει και να διατηρεί σχέσεις ήδη από την πρώτη στιγμή. Η συναισθηματική εμπλοκή του παρατηρητή είναι σημαντική και σε καμία περίπτωση δεν μπορεί να αμεληθεί. Πρέπει αντίθετα να αναλυθεί και να χρησιμοποιηθεί σαν στοιχείο της κατάστασης και μερικές φορές σαν δείκτης μίας άποψης του μελετούμενου φαινομένου.

Γ/ Η διαθεσιμότητα του παρατηρητή.

Η συμμετοχική παρατήρηση απαιτεί μεγάλη διαθεσιμότητα και ευελιξία εκ μέρους του παρατηρητή. Αν και απαιτεί, όπως όλες οι μορφές έρευνας, βιβλιογραφική έρευνα, ορισμό βασικών κατευθύνσεων της έρευνας και την διατύπωση μερικών γενικών υποθέσεων, στη συμμετοχική παρατήρηση δεν είναι καθόλου σπάνιο να χρειαστεί αναθεώρηση διότι κρίνονται σαν ακατάλληλες. Αυτές οι συνολικές αμφισβητήσεις δεν είναι αποτελέσματα κακής προετοιμασίας αλλά μίας λογικής κατά την οποία, εφόσον δεν υπάρχει ένα φίλτρο υποδοχής της πληροφορίας που βασίζεται σ’ ένα θεωρητικό υπόβαθρο, υπάρχει μίας ανάγκη συνεχούς βελτίωσης και επεξεργασίας για να αφομοιωθούν τα νέα δεδομένα.

3.1.4. Ο πληροφοριοδότης.

Ο πληροφοριοδότης είναι ένα πρόσωπο κλειδί της συμμετοχικής παρατήρησης. Αυτός ο ρόλος κρατείται συνήθως από ένα μέλος της ομάδας ή από ένα πρόσωπο που εφόσον διατηρεί κάποιες σχέσεις με την ομάδα, αναλαμβάνει να φέρει τον ερευνητή σ’ επαφή μαζί της. Ο ρόλος του συνίσταται στην παρουσίαση του ερευνητή στην ομάδα και στην βοήθεια που μπορεί να του προσφέρει οδηγώντας τον κατά την διάρκεια των ερευνών του.

Όμως, τις περισσότερες φορές, ο πληροφοριοδότης δεν μένει στο επίπεδο της απλής μεταβίβασης της πληροφορίας. Ο ρόλος του μπορεί να διευκολύνει ή να εμποδίσει την συνέχεια της έρευνας αλλά κυρίως, ενεργεί σαν συνειδητό ή ασυνειδητό φίλτρο της πληροφορίας. Η ποιότητα των παρεμβάσεων του καθορίζεται από τρεις παράγοντες:

A/ Την θέση του πληροφοριοδότη στην ομάδα.

Η θέση του πληροφοριοδότη στην ομάδα καθορίζει την αφομοίωση του ερευνητή από την ομάδα, την εικόνα και τις προθέσεις που του αποδίδονται και κατά συνέπεια την φύση των πληροφοριών που θα του επικοινωνούν. Δεν είναι το ίδιο να συστήσει τον ερευνητή ο διευθυντής μίας επιχείρησης και να τον συστήσει ένας συνδικαλιστής.

Η αναζήτηση ενός τέλει πληροφοριοδότη δηλαδή κάποιου που να εξασφαλίζει στον ερευνητή μία ουδέτερη θέση, είναι χιμαιρική. Έτσι, είναι προτιμότερο να αναζητηθεί ο τελειότερος πληροφοριοδότης σε σχέση με τους στόχους της έρευνας αξιολογώντας την θέση του σε σχέση με το κέρδος ή την απώλεια πληροφορίας.

Αν και δεν υπάρχουν καθορισμένα προτερήματα του καλού πληροφοριοδότη, σίγουρα πρέπει να είναι θετικά προδιαθετιμένος ως προς την ομάδα. Εάν δεν είναι, η τάση αντίθεσης με την ομάδα θα οδηγήσει αργά ή γρήγορα σε μία επιλογή της πληροφορίας η οποία θα βολεύει τον ίδιο και όχι τον ερευνητή.

Β/ Την αναμονή κάποιας αμοιβής από τον ερευνητή.

Κανένας πληροφοριοδότης δεν παίζει αυτόν τον ρόλο χωρίς να έχει κάποιο κέρδος. Υπάρχει ο κανόνας της δωρεάν προσφοράς σύμφωνα με τον οποίο ο πληροφοριοδότης δεν δέχεται καμία χρηματική αμοιβή και έτσι η έρευνα δεν υπόκειται σε χρηματικούς συσχετισμούς. Εντούτοις, το γεγονός της ύπαρξης του κανόνα κρύβει μία μεγάλη ποικιλία μη-χρηματικών κερδών που θα μπορούσε να έχει ο πληροφοριοδότης και τα οποία θα μπορούσαν να επηρεάσουν την ποιότητα της πληροφορίας. Όντως είναι σχετικά σπάνιοι οι πληροφοριοδότες που δεν χρησιμοποιούν τον παρατηρητή με κάποιο τρόπο για να έχουν κάποιο κέρδος. Το κέρδος αυτό πρέπει να χρησιμοποιηθεί σαν στοιχείο που θα μπορούσε να εξηγήσει ορισμένες παραμορφώσεις της πληροφορίας, για παράδειγμα ενίσχυση της δικής τους θέσης στην ομάδα ή δωρεάν ιατρική φροντίδα από τον ερευνητή.

Σε ορισμένες περιπτώσεις έρευνας που ασχολούνται ακριβώς με το χρήμα ή κινητοποιούνται απ'αυτό, η "μίσθωση" του πληροφοριοδότη είναι εκ των πραγμάτων αναγκαία. Έτσι, σε μία έρευνα για την μαγεία ο ερευνητής πληρώνει τον μάγο διότι έτσι δηλώνει την αποστασιοποίηση του και μπορεί να παρατηρεί.

Γ/ Τις προσδοκίες του σε σχέση με τον ερευνητή και την έρευνα.

Τέλος, ο πληροφοριοδότης έχει την δική του εικόνα σχετικά μ'αυτό που αναμένει ο ερευνητής και αυτο-προσδιορίζεται σε σχέση μ'αυτή. Έτσι ο πληροφοριοδότης ρυθμίζεται με βάση τους αποδιδόμενους στόχους της έρευνας, τις δικές του προσδοκίες και τα πραγματικά προσωπικά χαρακτηριστικά του ερευνητή.

Στην συμμετοχική παρατήρηση είναι αδύνατον να αποφύγει κάποιος τέτοια φαινόμενα. Καλύτερο θα ήταν να αναλύσει τις συνέπειες τους στη συλλογή της πληροφορίας και να αποδώσει στον πληροφοριοδότη την πραγματική του θέση.

Μετά από μία βαθιά μελέτη και των τριών παραγόντων που αναφέραμε παραπάνω, μπορούμε να καθορίσουμε την παρέμβαση ενός πληροφοριοδότη στην έρευνα. Εντούτοις, κάποια "δυσπιστία" είναι αναγκαία: Ο παρατηρητής πρέπει να διασταυρώνει όσο μπορεί τις πληροφορίες που λαμβάνει και να ξεχωρίζει το αληθινό περιστατικό από το ψεύτικο. Όμως, αν και το ψεύτικο περιστατικό δεν είναι δείκτης αλήθειας, είναι σημαντικό για μία δεδομένη πραγματικότητα και μπορεί να είναι δείκτης για κάποιο ανταγωνισμό ανάμεσα σε πρόσωπα ή σε ομάδες. Μπορεί έτσι να κατευθύνει την έρευνα η οποία πλέον επικεντρώνεται σ'αυτό που είναι ικανό να προκαλέσει μία παρουσίαση ενός ψεύτικου περιστατικού.

3.1.5. Ανάλυση.

Α/ Ανάλυση και στρατηγική παρατήρησης.

Στην συνηθισμένη διαδικασία έρευνας, η φάση της παρατήρησης και η φάση της ανάλυσης είναι δύο ξεχωριστά στάδια τα οποία διαδέχονται το ένα το άλλο χρονολογικά. Στην συμμετοχική παρατήρηση, αυτά τα δύο στάδια συγχωνεύονται και αρχίζουν ταυτόχρονα με την έναρξη της παρατήρησης. Αμέσως μετά την επαφή με το πεδίο, η εργασία δεν περιορίζεται μόνον στην καταγραφή και συλλογή των δεδομένων αλλά και σε μία επεξεργασία τους.

Η ανάλυση μέρα με την μέρα επιτρέπει μία διεύθυνση της παρατήρησης η οποία, όπως ήδη γνωρίζουμε, δεν έχει αρχικό σχεδιασμό. Έτσι σχεδιάζουμε την στρατηγική της παρατήρησης. Σε καμία άλλη διαδικασία έρευνας δεν έχουμε αυτή την διαδοχή, η συλλογή των δεδομένων να έρχεται πρώτη και αμέσως ύστερα η ανάλυση.

Β/ Βάσεις της ανάλυσης.

Αυτός ο τύπος ανάλυσης βασίζεται σε μία αντίληψη για την επιστήμη που δεν ανατρέχει στην κλασική υποθετικο-επαγωγική μέθοδο αλλά και η οποία δεν ικανοποιείται μόνον με την πρόβλεψη χωρίς να υπάρχει εμπειρική επαλήθευση. Οι βασικές αξίες της ανάλυσης μίας συμμετοχικής παρατήρησης είναι οι εξής:

- Η εμπλοκή του παρατηρητή: Η θέση του ούτε πρέπει ούτε είναι ουδέτερη.
- Η εσωτερικευμένη κατανόηση των παρατηρούμενων συμπεριφορών η οποία δεν απαιτεί ότι η κατανόηση πρέπει να είναι άμεση ούτε ότι πρέπει να είναι μη-αμφισβητήσιμη: Υπάρχουν πάντα πολλές σημασίες και ερμηνείες που μπορούμε να δώσουμε.
- Η παρατήρηση που μας επιτρέπει να επαληθεύσουμε τις διάφορες ερμηνείες. πιο συγκεκριμένα, η συμμετοχική παρατήρηση δεν είναι υιοθέτηση κάποιων τυχάρπαστων υποθέσεων ούτε εθνοκεντρικές προβολές, πολύ περισσότερο είναι συνεχής αναθεώρηση του θεωρητικού πλαισίου και επαλήθευση της λειτουργίας του *in vivo*.

Γ/ Φαινόμενα αλληλεπίδρασης της κατάστασης παρατήρησης.

Η ανάλυση των γεγονότων συνδέεται με τον τρόπο της παρατήρησης η οποία δεν ορίζεται με βάση δυαδικές σχέσεις αλλά βρίσκεται σε μία ομάδα από άτομα. Έτσι πρέπει αναγκαστικά να λάβει υπόψη της το πολύπλοκο σύνολο των αλληλεπιδράσεων. Η ανάλυση δεν περιορίζεται στο να αναφέρει τα δεδομένα αλλά επίσης τις συνθήκες στις οποίες τα δεδομένα αυτά συλλέχθηκαν. Η ανάλυση των συνθηκών της παρατήρησης, των ρόλων των διαφόρων ατόμων που ήταν παρόντα, μαζί με τον πληροφοριοδότη και τον ερευνητή και των αλληλεπιδράσεων τους επιτρέπει την σωστή τοποθέτηση των πληροφοριών και των πλαισίων ανάλυσης. Μόνον από μία τέτοια τακτική μπορούμε να κατανοήσουμε την σημασία ορισμένων δεδομένων που συνδέονται άμεσα με τον ρόλο των ατόμων.

Επίσης, θα ήταν λάθος να χαρακτηρίσουμε τα φαινόμενα αλληλεπίδρασης σαν συνθήκες στις οποίες ξετυλίζονται τα φαινόμενα προς παρατήρηση. Πολύ περισσότερο είναι μία από τις όψεις του μελετούμενου φαινομένου.

Δ/ Η ανάλυση: Αποστασιοποίηση και αυτο-ανάλυση.

Στην ανάλυση, η στάση του ερευνητή διαφοροποιείται από αυτή κατά την διάρκεια της παρατήρησης. Κατά την παρατήρηση, υιοθετεί μία στάση συνομιλητή ως προς τα μέλη της μελετούμενης ομάδας στην οποία συμμετέχει. Αντίθετα, στην ανάλυση οδηγείται στο να υιοθετήσει μία τακτική αποστασιοποίησης σε σχέση με τα παρατηρούμενα γεγονότα δηλαδή στο να ξανακοιτάξει αυτό που συνέβη και αυτό που έχει λεχθεί όπως επίσης να αναλύσει τον δικό του ρόλο σ' αυτό.

Πρέπει να λάβει υπόψη του την βαθιά εμπλοκή του στην παρατήρηση η οποία κατά την ανάλυση είναι η ανάλυση του ρόλου του στα διαδραματιζόμενα. Επομένως, μία μορφή αποστασιοποίησης είναι και η αυτο-ανάλυση.

3.1.6. Συμπεράσματα.

- Η πρακτική της συμμετοχικής παρατήρησης είναι αρκετά δύσκολη εφόσον δεν πρόκειται για την χρησιμοποίηση μίας δεδομένης τακτικής. Απαιτεί την ικανότητα του ερευνητή στο να μπορεί να θέσει σε αμφισβήτηση τις πεποιθήσεις του, τις γνώμες του όπως επίσης πρέπει να έχει μία επιμόρφωση σχετικά με την ανάλυση και την γνώση του πεδίου. Η συμμετοχική παρατήρηση είναι περισσότερο απ' όλα μία εργασία συσχετική και αναλυτική.
- Το βεληνεκές των ερευνών που γίνονται με συμμετοχική παρατήρηση είναι ένα μεγάλο πρόβλημα. Πάντως, η συμμετοχική παρατήρηση εφόσον μένει περιορισμένη στην μελέτη ορισμένων περιπτώσεων, δεν οδηγεί σε ακριβή αποτελέσματα. Σίγουρα, αυτά τα αποτελέσματα δεν μπορούν να γίνουν ποσοτικά και γενικεύσιμα στο σύνολο του πληθυσμού αλλά η ανάλυση των παρατηρήσεων μπορεί να οδηγήσει στην επεξεργασία ενός επεξηγηματικού σχήματος γενικού βεληνεκού και σε μία θεωρητικοποίηση *a posteriori* του μελετούμενου φαινομένου.

4. Η άμεση παρατήρηση

Εισαγωγή: παρατήρηση και... συστηματική παρατήρηση.

Λέμε ότι παρατηρούμε ένα γεγονός όταν θέλουμε να διαπιστώσουμε «ιδίους όμασι» τι ακριβώς συμβαίνει. Υποθέτουμε ότι εμείς δεν συμμετέχουμε στην εξέλιξη του γεγονότος και έτσι, μπορούμε να καταγράψουμε το συγκεκριμένο φαινόμενο που εξελίσσεται τελείως αυθόρμητα και ανεξάρτητα από μας. Η ίδια η παρατήρηση είναι λοιπόν μια «τεχνική» συλλογής πληροφοριών από το περιβάλλον που αναδεικνύεται ιδιαίτερα χρήσιμη ως προς την «προσαρμογή» της συμπεριφοράς μας. Όμως, η παρατήρηση θέλει να είναι αντικειμενική και σφαιρική έτσι ώστε να λαμβάνονται αποφάσεις που αφορούν τόσο την ζωή μας όσο και την ζωή των άλλων και οι οποίες λαμβάνουν υπόψη τους μια εξαιρετική πολυπλοκότητα του περιβάλλοντος μας. Έτσι, θεωρούμε ότι η παρατήρηση μας είναι ικανή να μας αποδώσει την αναγκαία ποσότητα και ποιότητα πληροφορίας για να αλληλεπιδρούμε με το περιβάλλον μας και αυτό μέσω μιας «επεξεργασίας» που αναλαμβάνει να συμπυκνώσει και να «αποστάξει» τα εξωτερικά δεδομένα σύμφωνα με τα κριτήρια μας. Αυτά τα τελευταία, μπορεί να είναι –και είναι– υποκειμενικά, αξιολογικά ή συναισθηματικά χωρίς να ανησυχούμε για τίποτα...

Περνώντας σε ένα άλλο επίπεδο, ο κοινωνικός ερευνητής⁶ ή ο ερευνητής κοινωνιο-ψυχολογικών δεδομένων οφείλει να προσδώσει στα φαινόμενα μια άλλη οπτική: την αντικειμενική άποψη χωρίς εισαγωγικά αυτή τη φορά. Τώρα, ο παρατηρητής θα κάνει ότι είναι δυνατόν για να εξαφανιστεί έτσι ώστε το φαινόμενο να εξελιχθεί απρόσκοπτα, θα δομήσει την παρατήρηση του έτσι ώστε να έχει τον απόλυτο έλεγχο του τι γίνεται και τότε ενώ, πιθανώς, θα «κατασκευάσει» καταστάσεις για να καταγράψει το τι συμβαίνει...

Οι πρακτικές που επιβάλλονται στην τελευταία περίπτωση –που είναι η περίπτωση που μας ενδιαφέρει σ' αυτό το κεφάλαιο– ενώ δεν διαφέρουν ποιοτικά από την ελεύθερη παρατήρηση που εξασκούμε όλοι μας, έχουν και απαιτούν πολλούς περιορισμούς. Αν το δούμε πιο πρακτικά, όταν κάνουμε ελεύθερη παρατήρηση και μας ρωτήσουν τι καταλάβαμε θα αναφερθούμε πρώτα απ' όλα στην συμπυκνωμένη αντίληψη που έχουμε για το συγκεκριμένο φαινόμενο ενώ όταν κάνουμε συστηματική ή δομημένη παρατήρηση θα αναφερθούμε πρώτα απ' όλα στο ίδιο το φαινόμενο αφήνοντας τις ερμηνείες σε δεύτερο χρόνο: έτσι, στην δεύτερη περίπτωση η εμπειρία δεν είναι πλέον σε μια συνεχή διαλεκτική με την αντίληψη μας αλλά αποκόπτεται απ' αυτήν. Τώρα η αντίληψη του παρατηρητή υπερίπταται της εμπειρίας του φαινομένου.

Τέτοιες διαδικασίες δεν είναι νέες στο χώρο της ηθολογίας (Tinbergen 1963) όπου εξετάζεται η συμπεριφορά των ζώων (ή και των ανθρώπων) αλλά περισσότερο με την έννοια της γένεσης θεωριών παρά με τον σκοπό της επαλήθευσής τους. Στην κοινωνική ψυχολογία η συστηματική, δομημένη ή άμεση παρατήρηση χρησιμοποιείται αντίθετα με σκοπό την ποσοτικοποίηση/μέτρηση της συμπεριφοράς και την μοντελοποίηση των καταστάσεων (Bakeman & Gottman 1986).

Κατ' αναλογία, η άμεση παρατήρηση έχει την τιμητική της όταν το φαινόμενο υπό παρατήρηση πρέπει να εξελίσσεται αυθόρμητα και, πολλές φορές, ή εξελίσσεται αυθόρμητα ή δεν εξελίσσεται καθόλου: για παράδειγμα έρευνες που αφορούν τον βανδαλισμό ή την καταστροφή τηλεφωνικών θαλάμων δεν μπορούν να γίνουν παρά μόνον με άμεση παρατήρηση εφόσον κανένας δεν θα απαντούσε επ' αυτού σε συνέντευξη ή ερωτηματολόγιο.

Οι μελέτες που χρησιμοποιούν την άμεση παρατήρηση αφορούν τις συμπεριφορές των ανθρώπων κυρίως σε σχέση μ' ένα συγκεκριμένο περιβάλλον. Μπορούν επίσης να αφορούν τα φαινόμενα αλληλεπίδρασης όπως αυτά διαμορφώνονται ανάμεσα σε δύο ή περισσότερα άτομα. Στην κοινωνική ψυχολογία, η άμεση παρατήρηση συνιστά μία βασική μέθοδο μελέτης των φαινομένων κοινωνικής αλληλεπίδρασης (το πιο γνωστό σχέδιο ανάλυσης τέτοιων καταστάσεων είναι η κλείδα των 12 κατηγοριών του R. Bales⁷) η οποία έγινε γνωστή στην περίπτωση που θα πρέπει να αναλυθούν οι αλληλεπιδράσεις που παράγονται στο εσωτερικό μίας περιορισμένης

⁶ Χωρίς να στερείται της προηγούμενης ιδιότητας του ως κοινωνικού όντος.

⁷ R.F. Bales, *Interaction Process Analysis : A method for the study of small groups*, Cambridge, Addison-Wesley, 1950.

ομάδας σε σχέση με ένα πρόβλημα. Αν και δημιουργήθηκε για πειραματική χρήση, χρησιμοποιείται σε έρευνες πεδίου, πειραματικές ή όχι.

Έτσι, ενώ «στενεύει» την οπτική της και εστιάζεται σε πολύ συγκεκριμένα θέματα, η άμεση παρατήρηση αυξάνει τον έλεγχο του παρατηρητή και παραμένει ένα πολύ δυνατό εργαλείο συλλογής δεδομένων με ιδιαίτερα χαρακτηριστικά που την καθιστούν απαραίτητη στο μεθοδολογικό στερέωμα.

4.1. Δειγματοληψία γεγονότων – Κατασκευή κλείδας παρατήρησης

Όπως αναφέραμε στην προηγούμενη παράγραφο, δεν είναι δυνατόν να παρατηρούμε τα πάντα: αναγκαστικά θα επιλέξουμε κάποια γεγονότα που θα καταγράφονται και, δυστυχώς, τα υπόλοιπα θα περνούν... απαρατήρητα. Αυτή η ιδιότητα της άμεσης παρατήρησης θα μπορούσε να παρομοιαστεί με μια μερική «τύφλωση ή κώφωση» του παρατηρητή: δεν καταγράφει παρά μόνον αυτά που του έχουμε υποδείξει. Στην κυριολεξία πρόκειται για ένα προπέτασμα που μπαίνει μπροστά από τις αισθήσεις του παρατηρητή και τον εμποδίζει να δει ή να ακούσει τα υπόλοιπα. Για να είμαστε ακόμη πιο ακριβολόγοι, ο παρατηρητής όντως ακούει και βλέπει τα υπόλοιπα όμως, δεν τα καταγράφει και εφόσον αυτά δεν αποτυπώνονται δεν είναι αποτελέσματα άρα δεν μας αφορούν. Είναι εμφανής λοιπόν η πρωταρχική σημασία που αποδίδεται στην κατασκευή της κλείδας παρατήρησης.

4.1.1. Αρχική δειγματοληψία – Αναζήτηση.

Η αρχική επιλογή των γεγονότων που θα καταγραφούν είναι μια άμεση συνάρτηση της γνώσης του φαινομένου που θα παρατηρηθεί. Φυσικά, προηγούμενη βιβλιογραφική έρευνα είναι απλά απαραίτητη: τις περισσότερες φορές χρησιμοποιούνται παλαιότερες κλείδες που –με κάποιες αλλαγές- προσαρμόζονται στις επίκαιρες ανάγκες. Η άμεση παρατήρηση είναι ίσως από τις ελάχιστες τεχνικές στην κοινωνική ψυχολογία όπου η «εφευρετικότητα» του ερευνητή είναι σχετικά περιορισμένη λόγω μεγάλης πιθανότητας αποτυχίας... Τελικά δεν είναι τόσο άμεσο ούτε τόσο εύκολο να «κοπεί» μια κατάσταση σε μικρά κομμάτια τα οποία μετά θα μπορούν να μας την ξανα-συναρμολογήσουν εάν τα ξαναβάλουμε δίπλα-δίπλα.

Εντούτοις, η άμεση παρατήρηση απαιτεί πολύ ισχυρές υποθέσεις που καταλήγουν σε άριστα διατυπωμένες εξαρτημένες μεταβλητές: η ποικιλία των παρόντων μετρήσεων είναι πραγματικά παράγοντας σύγχυσης. Για παράδειγμα: στην μελέτη της αλληλεπίδρασης μεταξύ τεσσάρων ατόμων μπορούμε να προσπαθήσουμε την προσέγγιση μέσω τριών μεγάλων τομέων συμπεριφορών: λεκτικό επίπεδο, σωματικό επίπεδο και κίνηση στον χώρο. Σίγουρα και οι τρεις τομείς συνυπάρχουν στο φαινόμενο, όμως είναι σχεδόν αδύνατο να ελεγχθούν και να καταγραφούν ταυτόχρονα.

Πολλές φορές υιοθετείται η λύση των «μικτών» κατηγοριοποιήσεων: μερικές σωματικές εκδηλώσεις και κάποιες λεκτικές συμπεριφορές μαζί με απλοποιημένες κινήσεις στο χώρο. Σ' αυτό το σημείο, μόνον οι υποθέσεις μας μπορούν να γίνουν κριτήρια καταλληλότητας ως προς την μια ή την άλλη συμπεριφορά. Ισχύει απλά ο κανόνας ότι επιλέγουμε τις συμπεριφορές που θα παρουσιάζουν τις μεγαλύτερες μεταβολές σε σχέση με τις ανεξάρτητες μεταβλητές που διαχειριζόμαστε⁸. Εντούτοις, και σ' αυτό πρέπει να επιμένουμε, η άμεση παρατήρηση απαιτεί κάποιου είδους εξοικείωση του ερευνητή με το αντικείμενο του: προσωπική εμπλοκή, γνώση των παρατηρούμενων συμπεριφορών στο σύνολο τους και σχετικά μακρόχρονη «προ-έρευνα».

Για να γίνουμε σαφέστεροι, δεν εννοούμε βέβαια κάποια προ-έρευνα όπως θα την ορίσουμε παρακάτω στο κεφάλαιο που θα αφορά την συνέντευξη και το ερωτηματολόγιο. Στην δική μας περίπτωση, η προ-έρευνα είναι η εξοικείωση με το φαινόμενο και –ακόμα κι αν ζούμε χρόνια μέσα σε τέτοιες καταστάσεις- το νέο βλέμμα που πρέπει να του αφιερώσουμε τώρα που θέλουμε να το ερευνήσουμε επιστημονικά. Πολλές φορές, αν όχι πάντοτε, έχουμε την εντύπωση ότι η επιστημονική ιδιότητα σε μια ερευνητική πρόθεση εκ μέρους του μελλοντικού ερευνητή, ενεργεί σαν κλίση του Προκρούστη στην συνολική εικόνα που ήδη έχει για το φαινόμενο. Δεν έχει και

⁸ Κανόνας καθολικής ισχύος θα λέγαμε.

τόσο άδικο, αλλά ο κατατεμαχισμός είναι απαραίτητος εάν θέλουμε τα αποτελέσματα μας να ανήκουν στο χώρο της επιστήμης και όχι της υποκειμενικής εμπειρίας.

4.1.2. Κατασκευή της κλείδας παρατήρησης: τα γεγονότα.

Το γεγονός μπορεί να είναι οτιδήποτε παρατηρήσιμο: μια φράση, μια κίνηση, ένα νευρικό τίνιγμα του χεριού ή, ακόμα, ο βηματισμός. Ένα γεγονός έχει μια αρχή και ένα τέλος: τελειώνει η φράση, σταματά η νευρική κίνηση του χεριού ή σταματάμε να βηματίζουμε. Ένα γεγονός μπορεί να έχει χροιά που μπορεί –πιθανώς- να αποτιμηθεί: μια επιθετική φράση, μια κίνηση έντονης αμηχανίας ή ένα ήρεμο περπάτημα.

Το γεγονός είναι απλά μια συμβατική μονάδα παρατήρησης: ο ορισμός του είναι προϊόν συμβιβασμού μεταξύ της παρατηρήσιμης πραγματικότητας και του αναγκαίου κατατεμαχισμού της. Έτσι, *ως γεγονός εκλαμβάνουμε την πιο μικρή αυθύπαρκτη πραγματικότητα που μπορούμε να καταγράψουμε διατηρώντας σε ικανοποιητικό επίπεδο ερμηνείας το σημασιακό περιεχόμενο της*. Είναι λογικό ότι εάν «κόψουμε» σε πολύ μικρά κομμάτια, το επίπεδο ερμηνείας χαμηλώνει επικίνδυνα ενώ αυξάνει η λεπτομέρεια στην παρατήρηση: υπάρχει μεγάλη πιθανότητα «ανόησης» καταγραφής.

Είναι απαραίτητη λοιπόν η λήψη μιας απόφασης που σε συνάρτηση με τις υποθέσεις μας, θα δώσει τα καταλληλότερα μέσα παρατήρησης. Διαδικαστικά, θα βρίσκαμε πολλές ομοιότητες με την κατασκευή κλείδας ανάλυσης που χρησιμοποιείται στην ανάλυση περιεχομένου.

4.1.3. Οι αναγκαίες προϋποθέσεις για το περιεχόμενο της κλείδας: η διατύπωση των κατηγοριών
Η κλείδα παρατήρησης αποτελείται από έναν κατάλογο γεγονότων: τις κατηγορίες. Μια ομάδα από συναφή γεγονότα μπορούν να ενταχθούν στην ίδια κατηγορία εφόσον το επιτρέπει η σημασιακή τους ερμηνεία και αυτό συνάδει με τις υποθέσεις μας. Άρα, μια κατηγορία είναι (ή μπορεί να είναι) μια δέσμη από παρατηρητέες συμπεριφορές ή γεγονότα που εμείς, ως ερευνητές, θεωρούμε ότι σχηματίζουν μια εννοιολογική συνοχή: την ετικέτα της κατηγορίας ή τον τίτλο της. Έτσι, μπορούμε να ισχυριστούμε ότι *στην κατασκευή της κλείδας ανακλάται προφανώς τόσο ο τρόπος σκέψης του ερευνητή όσο και η «ιδεολογική» αντιμετώπιση του παρατηρούμενου φαινομένου*. Η διατύπωση αυτή είναι αρκετά διακριτική όμως, σε –ευτυχώς- λίγες περιπτώσεις έχουν παρατηρηθεί πραγματικά διαστρεβλωτικές κλείδες.

Η ετικέτα ή ο τίτλος της κατηγορίας πρέπει να αρκετά περιεκτικός έτσι ώστε να αποδίδει το κεντρικό νόημα της. Εντούτοις, ακόμα κι αν ο τίτλος είναι αρκετά διασαφηνιστικός, δεν μπορούμε να αποφύγουμε τον *εγχειρηματικό ορισμό* της κατηγορίας ειδικότερα αν έχουμε συνεργάτες παρατηρητές. Ο εγχειρηματικός ορισμός είναι η πρακτική αποτύπωση του τίτλου ή της –ακόμα πιο θεωρητικής- σημασιακής ερμηνείας της κατηγορίας. Αν η σημασιακή ερμηνεία και ο τίτλος της κατηγορίας είναι η θεωρητική βάση της, ο εγχειρηματικός ορισμός είναι ο πρακτικός οδηγός που την συνδέει με την παρατήρηση και περιγράφει με σχετικά απλό τρόπο, τότε σημειώνουμε και τι σημειώνουμε σ' αυτή την κατηγορία.

Οι κατηγορίες πρέπει να έχουν ορισμένες ιδιότητες⁹ για να θεωρηθεί ορθή η χρήση τους ως την εφαρμογή του μηχανισμού παρατήρησης. Αυτές οι ιδιότητες μπορούν να συνοψιστούν στην ακόλουθη φράση: κατηγορίες Αμοιβαία Αποκλειστικές και Εξαντλητικές (Mutually Exclusive and Exhaustive). Έτσι, οι κατηγορίες πρέπει να μην αλληλοκαλύπτονται (και να προκαλούν σύγχυση στους παρατηρητές) ενώ πρέπει να καλύπτουν όσο το δυνατόν μεγαλύτερο μέρος (δηλαδή να εξαντλούν της πιθανές καταστάσεις της παρατήρησης) του φαινομένου.

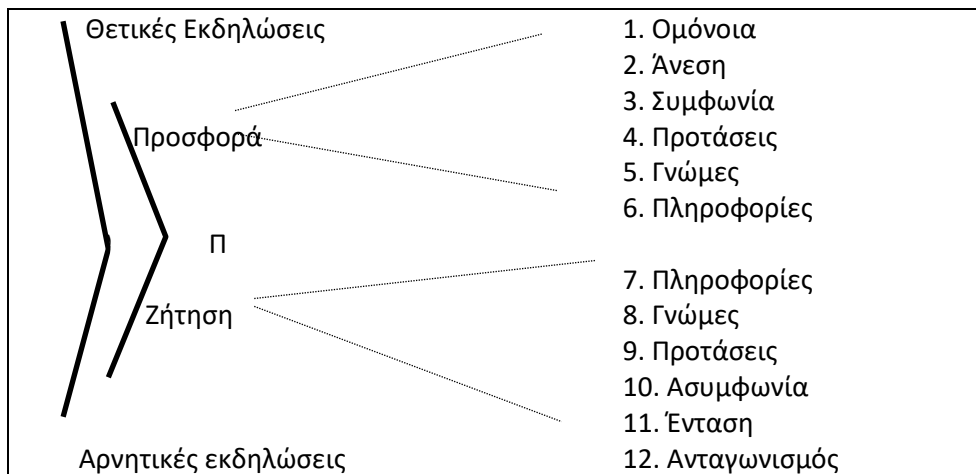
4.1.4. Υποδείγματα κατασκευής κλειδών παρατήρησης.

Ας πάρουμε δύο παραδείγματα κλείδας κατηγοριών εκ των οποίων η πρώτη προορίζεται στην ανάλυση λεκτικών συμπεριφορών και η δεύτερη προορίζεται στην ανάλυση λεκτικών και μη λεκτικών συμπεριφορών.

⁹ Πέραν της προφανούς: να είναι ορθές ως προς τις υποθέσεις του ερευνητή.

Η κλείδα του Bales (1950): Αναφέραμε ήδη αυτήν την κλείδα που προορίζεται στο να αναλύσει τις αλληλεπιδράσεις που παράγονται στο εσωτερικό μίας μικρής ομάδας όταν πρέπει να επιτελέσει μία ορισμένη πράξη.

Οι κατηγορίες της κλείδας προορίζονται στο να καταγράψουν δύο τύπους αλληλεπίδρασης σχετικά με δύο τομείς: Ο τομέας του Κοινωνικό-συναισθηματικού κλίματος (Α) και ο τομέας της πράξης (Β). Ο R. Giglione et al. (1980) σημειώνουν ότι οι δύο άξονες ανάλυσης αντιστοιχούν στην θεώρηση του συγγραφέα για την ομάδα σύμφωνα με την οποία η ομάδα πρέπει να δώσει μία λύση στο πρόβλημα χωρίς να απειληθεί η καλή αφομοίωση όλων των μελών. Η συνοχή της ομάδας είναι εξίσου βασική με την αποτελεσματικότητά της. Η κλείδα κατασκευάστηκε σύμφωνα μ'ένα συμμετρικό πρότυπο μ'ένα θετικό πόλο από την μία πλευρά και έναν αρνητικό από την άλλη. για κάθε έναν από τους τομείς παρέμβασης υπάρχουν τρεις κατηγορίες θετικής χροιάς και τρεις αρνητικής οι οποίες αντιστοιχίζονται ανά δύο. Αυτή η κατασκευή έχει το πλεονέκτημα να καταστεί πολύ εύκολη την ανάγνωση των πινάκων και των γραφικών (βλέπε σχήμα 1).

Σχήμα 1: Η κλείδα του Bales (1950).

Οι εγχειρηματικοί ορισμοί εντούτοις δεν είναι πάντα τόσο ακριβείς όσο θα έπρεπε. Για παράδειγμα πως θα μπορούσαμε να κατατάξουμε μία συμπεριφορά στην "Ένταση" ή στον "Ανταγωνισμό";

Κατηγορία 11: "Αυτή η κατηγορία περιλαμβάνει τις πράξεις που είναι ενδεικτικές έντασης, ανάγκη βοήθειας, ύπαρξης άγχους, της συμπίεσης, του συναισθήματος ενοχής. Όταν το υποκείμενο αυτό-κατηγορείται, αυτό-ταπεινώνεται, ενεργεί με υπερβολικές τύψεις λόγω φόβου των άλλων, ψάχνει την εύνοια ενός συναδέλφου του, υπερβάλει μία άποψη για να δείξει ότι είναι δυστυχημένο, μόνο ή χωρίς κατανόηση, η πράξη του πρέπει να καταχωρείται στην κατηγορία 11. Οι σιωπές που δηλώνουν την ένταση ή την ενόχληση ταξινομούνται επίσης στην κατηγορία 11."

Κατηγορία 12: "Οι δηλώσεις αντίθεσης, οι πράξεις από τις οποίες κάποιος αυτό-επιβεβαιώνεται ταπεινώνοντας τον άλλον, οι συμπεριφορές που εκφράζουν την θέληση της ζήτησης, της διεύθυνσης χωρίς να ανησυχούμε για τον άλλον ή για την ελευθερία του άλλου, η επανάσταση, η επιθετικότητα ενάντια στην εξουσία, η κοροϊδία, η σκληρή ειρωνεία, η παρεξήγηση, η απληστία, η απειλή, η οργή, όλα αυτά κατατάσσονται στην κατηγορία 12."

Επίσης φαίνεται ότι δεν μπορούμε να ελέγξουμε την μη-λεκτική συμπεριφορά των υποκειμένων. Η αναγνώριση και η κωδικοποίηση, για παράδειγμα, των σιωπών και των ερμηνειών τους πρέπει να γίνεται με προσοχή. Πρακτικά, αυτή η κλείδα δεν χρησιμοποιήθηκε παρά μόνον για λεκτικές αλληλεπιδράσεις.

Η κλείδα της R. Sirota¹⁰: Αυτή η κλείδα προορίζεται να αναλύσει τους τρόπους αλληλεπίδρασης των μαθητών στην 5η και 6η Δημοτικού σε σχολικό περιβάλλον. Ο σκοπός της έρευνας είναι να διερευνήσει τον τρόπο με τον οποίο, κατ' εξακολούθηση, οι μαθητές αφομοιώνονται οι μεν σ'ένα "τυπικό δίκτυο" -όπου οι παρεμβάσεις είναι επιθυμητές και θεωρούνται αξιόλογες- και οι δε σ'ένα "άτυπο δίκτυο παράλληλης επικοινωνίας" όπου αντίθετα, οι παρεμβάσεις είναι ανεπιθύμητες και δείχνουν ότι ο μαθητής βρίσκεται εκτός της συμβατικής σχολικής πρακτικής και των κανόνων της.

Η R. Sirota δίνει ένα λειτουργικό ορισμό της κάθε κατηγορίας και έπειτα αναλύει την σημασία των δεικτών προσπαθώντας να καθορίσει εάν είναι σχετικοί με το τυπικό ή το άτυπο δίκτυο. Φαίνεται ότι οι ίδιοι δείκτες στην ίδια κατηγορία δεν έχουν πάντα την ίδια σημασία. Έτσι, η παρέμβαση εκτός θέματος, δηλαδή αυτή που δεν έχει σχέση με το περιεχόμενο του μαθήματος, δεν δείχνει μόνον την κακή προσαρμογή του μαθητή στην σχολική πραγματικότητα. Μπορεί επίσης να είναι δείκτης της κακής κατανόησης του μαθήματος ή -σε ελεύθερη μετάφραση- μπορεί να σημαίνει την αξιοποίηση ενός σχετικού περιθωρίου ελευθερίας που δόθηκε από τον εκπαιδευτικό στους μαθητές σχετικά με το θέμα. Αυτός ο δείκτης, μπορεί λοιπόν να έχει διάφορες σημασίες και να τυγχάνει ανάλογης συμπεριφοράς από τον εκπαιδευτικό σε σχέση με το αν ανήκει στο τυπικό ή στο άτυπο δίκτυο (Βλέπε σχήμα 2).

Κλείδα κατηγοριών:

Κώδικας

1.Ζήτηση απλής Παρέμβασης	
2.Αυθόρμητη Παρέμβαση	
3.Παρέμβαση εκτός θέματος	
4.Ζητούμενη Παρέμβαση	
5.Επίμονη Παρέμβαση	
6.Επανάληψη Παρέμβαση	
7.Ανάγνωση	
8.Πίνακας	
9.Κιμωλία	
10.Μετακίνηση	
11.Μετακίνηση προς εκπαιδευτικό	
12.Διακοπή παρέμβασης	
13.Απλή Συνομιλία	
14.Απλή σχολική συνομιλία	
15.Κινητικότητα	
16.Παρατήρηση	
17.Επίμονη Παρατήρηση	

Σχήμα 2. Η κλείδα της R. Sirota

Σημείωση: Τα σύμβολα που χρησιμοποιούνται είναι σχεδιασμένα για να αναγνωρίζονται και να απομνημονεύονται εύκολα.

Άλλο παράδειγμα:

Η Ανάλυση αλληλεπίδρασης του Flanders (1970). Η κλείδα αυτή χρησιμοποιήθηκε για την διερεύνηση των αλληλεπιδράσεων μέσα στην σχολική τάξη.

Κατηγορίες:

¹⁰R. Sirota, L'école primaire au quotidien, these dirigee par V. Isambert-Samati, Directeur du Laboratoire de Sociologie de l'Education de Paris V,1983.

1. Ο εκπαιδευτικός δέχεται συναίσθημα από τον εκπαιδευόμενο. Δέχεται ή διευκρινίζει μία στάση ή τον συναισθηματικό τόνο ενός μαθητή με τρόπο μη-απειλητικό. Τα συναισθήματα μπορεί να είναι θετικά ή αρνητικά. Η πρόβλεψη και η υπενθύμιση συναισθημάτων εμπεριέχεται.
2. Ο εκπαιδευτικός παροτρύνει τον εκπαιδευόμενο. Παροτρύνει ή ενθαρρύνει τον μαθητή στις ενέργειες του. Αστεία που διαλύουν την ένταση, όχι όμως με την μείωση κάποιου άλλου. Το γνέψιμο με το κεφάλι, το μουρμουρητό ή απλές φράσεις όπως «συνεχίστε...» εμπεριέχονται.
3. Ο εκπαιδευτικός χρησιμοποιεί τις ιδέες του εκπαιδευόμενου. Αξιοποίηση, ανάπτυξη ή διασαφήνιση των προτεινόμενων ιδεών. Οι επεκτάσεις των ιδεών των μαθητών εμπεριέχονται αλλά όσο περισσότερο ο εκπαιδευτικός φέρνει πιο πολύ δικές του ιδέες, μεταπηδήστε στην κατηγορία 5.
4. Ο εκπαιδευτικός ρωτά. Ερωτήσεις που αφορούν περιεχόμενο ή διαδικασία και βασίζονται σε ιδέες του εκπαιδευτικού ενώ υπάρχει εγγενής πρόθεση στην αναζήτηση απάντησης από μέρος των μαθητών.
5. Ο εκπαιδευτικός απαγγέλλει. Η παράθεση γεγονότων ή γνωμών σχετικά με περιεχόμενο ή διαδικασίες. Η έκφραση των ιδεών του, των εξηγήσεων του ή η παραπομπή σε μια άλλη οντότητα εκτός μαθητή.
6. Ο εκπαιδευτικός δίνει οδηγίες. Οδηγίες, διαταγές στις οποίες ο μαθητής αναμένεται να υπακούσει.
7. Ο εκπαιδευτικός ασκεί κριτική σε εκπαιδευόμενο. Προτάσεις που έχουν σαν σκοπό να αλλάξουν την συμπεριφορά του μαθητή από μια μη-αποδεκτή κατάσταση σε αποδεκτή. Προσβολή σε μαθητή, έντονη φωνή. Εξήγηση των λόγων για τους οποίους ο εκπαιδευτικός κάνει αυτό που κάνει. Ακραία αναφορά στον εαυτό του.
8. Απάντηση εκπαιδευόμενου. Ομιλία μαθητών σε απάντηση του εκπαιδευτικού. Ο εκπαιδευτικός ζητά την έναρξη του λόγου των μαθητών και δομεί την όλη κατάσταση. Η ελευθερία έκφρασης των ιδεών των μαθητών είναι περιορισμένη.
9. Απάντηση εκπαιδευόμενου από πρωτοβουλία του. Λόγος μαθητών από δική τους πρωτοβουλία. Έκφραση δικών τους ιδεών. Νέα θέματα. Ελευθερία ανάπτυξης γνωμών και σύνθεση πέρα από την υπάρχουσα δομή.
10. Σιωπή ή σύγχυση. Διακοπές, μικρά διαστήματα σιωπής ή περίοδοι σύγχυσης στις οποίες η επικοινωνία δεν μπορεί να γίνει κατανοητή από τον παρατηρητή.

Η μονάδα χρόνου ήταν 3" και ακολουθεί ένα υπόδειγμα απαντήσεων:

Λεπτό

1	5	5	5	5	5	5	5	5	5	4	4	4	4	8	8	2	3	3	3	3	5
2	5	5	5	6	6	6	6	8	8	1	1	6	6	0	0	7	7	7	7	7	7
3	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5
4	5	5	0	0	0	0	7	7	0	0	7	7	4	4	4	4	8	8	3	3	3
5	4	4	4	8	8	2	2	2	3	3	3	5	5	5	9	9	7	7	7	7	2
6																					
7																					
8																					
9																					
0																					

Συστήματα κλειδών: Κάποιες φορές μπορούμε να χρησιμοποιήσουμε πολλές κλειδες για να αναλύσουμε το ίδιο πολύπλοκο σώμα δεδομένων. Σ' αυτήν την περίπτωση, κάθε κλειδα αντιστοιχεί σε μια διάσταση του παρατηρούμενου φαινομένου και κατ' ανάγκη πρέπει να προχωρήσουμε σε τόσες αναλύσεις όσες είναι και οι κλειδες.

Ο Α. Bellack¹¹ χρησιμοποιεί 8 άξονες ανάλυσης (8 ξεχωριστές κλείδες) για να εξετάσει τις αλληλεπιδράσεις του εκπαιδευτικού και των μαθητών μέσα στην τάξη. Τα θέματα είναι τα ακόλουθα:

- 1/ Αναγνώριση εκείνου που μιλά.
- 2/ Τύπος παιδαγωγικής προσέγγισης.
- 3/ Διδακτέα Ύλη.
- 4/ Λογική σχέση με την διδακτέα ύλη.
- 5/ Αριθμός σειρών στην κωδικοποίηση του 3 και 4.
- 6/ Παιδαγωγική σημασία.
- 7/ Παιδαγωγική λογική.
- 8/ Αριθμός σειρών στην κωδικοποίηση του 6 και 7.

Κάθε κλείδα συνίσταται από ένα ορισμένο αριθμό κατηγοριών. Η αρχή της ανάλυσης είναι να σημειώνονται 8 διαφορετικοί χαρακτηρισμοί για κάθε παρατηρούμενη συμπεριφορά. για παράδειγμα:

Ο εκπαιδευτικός λει: “Τι είναι ένα αυτοκίνητο;”.

Η κωδικοποίηση θα ήταν T/SOL/CAR/DEF/1/-/-/-. Αυτό σημαίνει ότι ο Εκπαιδευτικός (T), απαιτεί (SOL), έναν ορισμό (DEF), του αυτοκινήτου (CAR).

Οι κλείδες σπάνια ξαναχρησιμοποιούνται, συνήθως κατασκευάζονται για ένα συγκεκριμένο προορισμό και είναι περιορισμένες στο πλαίσιο των μελετών που χρησιμοποιούνται.

4.2. Υλοποίηση άμεσης παρατήρησης I: χωροχρονική Δειγματοληψία

Η χωροχρονική δειγματοληψία είναι εξίσου σημαντική με την δειγματοληψία γεγονότων: αφορά την υλοποίηση της άμεσης παρατήρησης τόσο στο τόπο όσο και στον χρόνο.

4.2.1. Χρονική Δειγματοληψία

Εφόσον δεν μπορούμε να παρατηρήσουμε «τα πάντα» πρέπει αναγκαστικά να επιλέξουμε ποια στιγμή θα «δούμε» και ποια όχι. Το πρόβλημα αυτό μεταφράζεται σε αναγκαστική επιλογή τόσο της κατάλληλης στιγμής έναρξης-λήξης όσο και της διάρκειας της παρατήρησης.

Η επιλογή της κατάλληλης στιγμής είναι πολύ σημαντική διότι μόνον τότε θα «σημειώνουμε» και υπάρχει η πιθανότητα το πιο ενδιαφέρον τμήμα του φαινομένου να περάσει απαρατήρητο μπροστά στα έκπληκτα μάτια των παρατηρητών που έχουν οδηγίες να μην σημειώνουν... Κατ’αναλογία, θα μπορούσαμε να πούμε ότι αν έχουμε επιλέξει παρατήρηση 2 λεπτών και ξαφνικά στο 1’ 45’’ αρχίσει κάτι πολύ ενδιαφέρον, οι παρατηρητές θα πάψουν να σημειώνουν ακριβώς μετά... Αυτή η λυπηρή πιθανότητα απογοήτευσης δεν πρέπει να ωθήσει τον ερευνητή σε γιγάντωση¹² του εργαλείου παρατήρησης διότι, τότε –άθελα του-, θα κάνει σημαντικές

¹¹A.A. Bellack and J.R. Davitz, H.M. Kliebard and T. Hyman, *The languages of the classroom: Meanings Communicated in High School Teaching*, Part 1, US Department of Health, Education and Welfare, Office of Education, Cooperative Research Project No 1497, New York, Institute of Psychological Research, Teachers College, Columbia University, 1963.

¹² Ως γιγάντωση του εργαλείου ορίζουμε την θέληση ή τάση του ερευνητή να συμπεριλάβει όσο το δυνατόν περισσότερα στην έρευνα του διαμορφώνοντας ένα εργαλείο το οποίο τελικά δεν θα μπορεί να έχει πρακτική εφαρμογή.

παραχωρήσεις στην ποιότητα: ακόμα και στις θετικές επιστήμες είναι γνωστό ότι είναι αδύνατο να παρατηρήσουμε ταυτόχρονα και με την ίδια ακρίβεια δύο αλληλεξαρτώμενα μεγέθη¹³.

Οι επιλογές αυτές εξαρτώνται σε μεγάλο βαθμό, αν όχι απόλυτα, από την τελική διαμόρφωση των υποθέσεων μας και από την ίδια την φύση του παρατηρούμενου φαινομένου. Έτσι, η άμεση παρατήρηση που θα αφορούσε την καταγραφή των αλληλεπιδράσεων σε μια σχολική τάξη, θα είχε άλλα αποτελέσματα εάν ξεκινούσε στην αρχή του μαθήματος και τελείωνε 15' μετά παρά εάν ξεκινούσε στο 15^ο λεπτό και τελείωνε στο 30^ο. Συνήθως, περιμένουμε να «ζεσταθεί» η κατάσταση, δηλαδή να παρατηρήσουμε το κομμάτι του φαινομένου που το αντιπροσωπεύει περισσότερο αποφεύγοντας τις ακρότητες ή τις ελλείψεις.

Επίσης, η διάρκεια της παρατήρησης παίζει ένα πολύ σημαντικό ρόλο: στα παραπάνω παραδείγματα χρησιμοποιήσαμε αυθαίρετα μια διάρκεια 15'. Εντούτοις, αυτή η διάρκεια μπορεί να έχει εύρος από 30'' έως μια ώρα και εξαρτάται άμεσα από την εσωτερική δειγματοληψία: δηλαδή τον τρόπο κωδικοποίησης¹⁴. Πρέπει να έχουμε πάντοτε υπόψη μας ότι υπάρχουν φυσικά όρια στην συγκέντρωση του παρατηρητή που καταγράφει και εάν αυτά ξεπεραστούν υπάρχει μεγάλη πιθανότητα εισβολής της τυχαιότητας στα αποτελέσματα μας.

4.2.2. Χωρική δειγματοληψία

Κατά τον ίδιο τρόπο, εφόσον η άμεση παρατήρηση έχει ως κύριο σκοπό την όσο το δυνατόν πιο αυθόρμητη εξέλιξη του φαινομένου, τις περισσότερες φορές αυτή πραγματοποιείται στον φυσικό τόπο του: είναι σίγουρο ότι μπορεί να χρησιμοποιηθεί σε περιπτώσεις *in vitro* αλλά συχνότερες είναι οι περιπτώσεις *in situ*.

Έτσι, είναι σημαντικός ο ρόλος που έχει η χωρική δειγματοληψία: τι θα παρατηρήσω, που και για πόσο χρονικό διάστημα. Όπως και σε οποιαδήποτε άλλη κοινωνική έρευνα, ο τόπος πολλές φορές καθορίζει τα χαρακτηριστικά του δείγματος που συναντούμε: κοινωνικο-οικονομικό καθεστώς, φύλο κτλ. Επίσης, πολλές μη-δημογραφικές μεταβλητές –που θέλουμε όμως να ελέγχουμε λόγω υποθέσεων- υπεισέρχονται άμεσα: τύπος σχολείου, σημείο με φωτισμό την νύχτα ή χωρίς, σημείο με έντονο θόρυβο τις εργάσιμες ώρες κτλ. Θα ήταν απογοητευτικό αυτές οι μεταβλητές να υπεισέλθουν στη «μηχανή» παρατήρησης που θα έχει στήσει ο ερευνητής ως «παρασιτικές» ή παρεμβαλλόμενες: κάτι τέτοιο θα οδηγούσε σε επισφαλματωμένη θεώρηση των αποτελεσμάτων και τελικά θα αχρήστευε την ερευνητική προσπάθεια.

4.3. Υλοποίηση άμεσης παρατήρησης II: οι παρατηρητές και τα μέσα παρατήρησης.

4.3.1. Ποιος είναι ο ιδανικός παρατηρητής;

Σαφώς η απάντηση είναι γνωστή ήδη: ο ίδιος ο ερευνητής. Μπορούμε να βεβαιώσουμε ότι είναι ο μόνος που γνωρίζει με ακρίβεια τόσο το περιεχόμενο της κλείδας ή των κλειδών όσο και την εφαρμογή τους στην κωδικοποίηση. Είναι επίσης φυσικό ότι τα λάθη περιορίζονται, οι νοηματικές «αστοχίες» μπορούν να διορθωθούν επιτόπου και, στο κάτω-κάτω, είναι αυτός που παίρνει την ευθύνη για την ποιότητα και την ποσότητα της έρευνας του. Ας αρχίσουμε λοιπόν με το δεδομένο ότι ο ιδανικός παρατηρητής είναι ο ερευνητής και για να το προσδιορίσουμε καλύτερα ο «απών» ερευνητής...

Λέμε ο «απών» ερευνητής εφόσον –όπως σε κάθε είδος παρατήρησης¹⁵- είθισται να τεκμηριώνουμε ότι η παρουσία του ερευνητή δεν επηρεάζει το παρατηρούμενο φαινόμενο

¹³ Είναι η αρχή του Heisenberg που προσδιορίζει ότι δεν μπορεί κανείς να παρατηρεί με υψηλή ακρίβεια την ταχύτητα ενός σωματιδίου έχοντας επίσης υψηλή ακρίβεια στον προσδιορισμό της ακριβούς θέσης του. Έτσι, από τότε (1958) εισάγεται η έννοια της πιθανότητας στην θέση της απόλυτης μέτρησης.

¹⁴ Βλέπε παράγραφο που ακολουθεί.

¹⁵ Εκτός από την συμμετοχική παρατήρηση όπου η συμμετοχή του ερευνητή όχι μόνον υπάρχει αλλά και καταγράφεται στενά από τον ίδιο.

δηλαδή ότι εμείς οι ίδιοι δεν είμαστε μέρος της πραγματικότητας που παρατηρούμε. Έτσι, μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι η προσέγγιση μας είναι αντικειμενικά αξιόπιστη διότι τότε και μόνον τότε, «ανεξαρτήτως» παρατηρητή, τα αποτελέσματα θα είναι τα ίδια.

Όμως, αυτό δεν είναι πάντοτε εφικτό: το να ασχοληθεί μόνον ο ερευνητής με την καταγραφή περιορίζει σημαντικά την δειγματοληψία και μεγιστοποιεί χρονικά την διάρκεια της έρευνας. Έτσι, τις περισσότερες φορές, αποφασίζουμε να συνεργαστούμε με άλλους ανθρώπους που θα αναλάβουν κάποιο τμήμα της παρατήρησης ή –εάν διαθέτουμε την υλικοτεχνική υποδομή– καταγράψουμε το φαινόμενο και κωδικοποιούμε αργότερα.

4.3.2. Η απαραίτητη «παρουσία» του παρατηρητή.

Ας αρχίσουμε με την πιο εύκολη περίπτωση: αυτή των αυτόματων μέσων καταγραφής. Πρέπει λοιπόν να διαθέτουμε κάποιες βιντεοκάμερες, μαγνητόφωνα ή οτιδήποτε άλλο προσφέρει η τεχνολογία ως προς την καταγραφή των φαινομένων υπό παρατήρηση. Μετά από δικό μας προγραμματισμό, οι κάμερες θα αρχίσουν να λειτουργούν και να καταγράφουν οτιδήποτε συμβαίνει στο χώρο του φαινομένου ενώ κάποια δεδομένη στιγμή θα σταματήσουν. Η συγκάλυψη των μέσων καταγραφής είναι, πολλές φορές, μια δύσκολη υπόθεση που θυμίζει κατασκοπεία: κρυφές κάμερες, καθρέφτες διπλής όψης, κρυμμένα μικρόφωνα κοκ. Εντούτοις, είναι απαραίτητη εφόσον χωρίς συγκάλυψη, οι άνθρωποι που συμμετέχουν, θα αρχίσουν να ενεργούν διαφορετικά συμπεριλαμβάνοντας το γεγονός της παρατήρησης - «παρακολούθησης» στο πλαίσιο του φαινομένου. Σε πολλές περιπτώσεις αυτό είναι επιθυμητό¹⁶. Στην δική μας περίπτωση είναι απλά καταστροφικό: οι άνθρωποι ενεργούν με αφύσικο τρόπο και τείνουν να συμμορφώνονται ως προς μια «τυπικά αναμενόμενη» κατάσταση. Με άλλα λόγια, όλη η πολυπόθητη αυθορμητικότητα πάει περίπατο...

Εάν η απόκρυψη των μηχανημάτων είναι μια δύσκολη υπόθεση, η απόκρυψη παρατηρητών είναι πολύ πιο δύσκολη. Αν και χρησιμοποιούνται περίπου τα ίδια τεχνάσματα όπως φυσικά εμπόδια, καθρέφτες, μεταμφιέσεις ή απλά να κάνουν τους αδιάφορους, τις περισσότερες φορές γίνονται αντιληπτοί από τους υποψιασμένους ανθρώπους¹⁷.

Πέρα όμως από την εφευρετικότητα του κάθε ερευνητή υπάρχουν και άλλοι τρόποι συγκάλυψης της παρατήρησης που ναι μεν απέχουν από την τελειότητα της «ολικής εξαφάνισης» αλλά είναι πιο πρακτικοί και εφαρμόσιμοι. Θα μπορούσαμε να τους κατατάξουμε όλους σε μια κατηγορία: μερική συγκάλυψη. Σ'αυτή την περίπτωση, οι παρατηρητές εμφανίζονται, δηλώνουν ότι θα παρατηρήσουν αλλά... δεν παρατηρούν αυτό που λένε! Έτσι, οι συμμετέχοντες ξέρουν ότι θα υποστούν παρατήρηση και αντιδρούν ανάλογα αλλά δεν γνωρίζουν τον πραγματικό λόγο της παρατήρησης και, άρα, δρουν αυθόρμητα ως προς αυτόν. Θα πρέπει, βέβαια, να έχουμε τεκμηριώσει ότι πράγματι δεν επηρεάζεται το παρατηρήσιμο γεγονός από την παρατήρηση. Ας δούμε ένα παράδειγμα που έχει χρησιμεύσει παιδαγωγικά:

Ένας ερευνητής κάνει τις εξής υποθέσεις: α/ Συνήθως οι συνομιλητές στρέφονται περισσότερο να μιλήσουν με το διπλανό τους παρά με αυτόν που κάθεται απέναντι τους και

¹⁶ Για παράδειγμα, η τοποθέτηση κάμερας παρακολούθησης σε ένα αυτόματο μηχάνημα τραπεζικών συναλλαγών έχει σαν σκοπό περισσότερο να λειτουργήσει αποτρεπτικά σε πιθανό βανδαλισμό του από κακοποιά στοιχεία παρά να καταγράψει τις κινήσεις των πελατών. Άλλωστε, γι'αυτό τον λόγο τοποθετείται πάντοτε σε περίοπτη θέση: θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε ότι έχει για στόχο τον περιορισμό της «αυθορμητικότητας» των ληστών με βάση την καταγραφή της παραβατικής συμπεριφοράς τους και την ανάλογη τιμωρία τους.

¹⁷ Όσο κι αν φαίνεται περίεργο, έχουμε συνηθίσει να μας παρακολουθούν και –ως ένα σημείο– το θεωρούμε «φυσιολογικό» κυρίως για λόγους ασφαλείας. Εντούτοις, σε έρευνες όπου το όλο στήσιμο του φαινομένου αφορά κάτι περίεργο, οι άνθρωποι υποψιάζονται παρουσία κάμερας ή μαγνητοφώνου εφόσον η τηλεόραση μας έχει συνηθίσει σε τέτοιες καταστάσεις. Βλέπε για παράδειγμα, εκπομπές όπως η candid camera ή άλλες παρόμοιου περιεχομένου που επικεντρώνονται στην κωμική πλευρά των γεγονότων αλλά και δημοσιογραφικές εκπομπές που καταγράφουν παράνομες πράξεις και μετά αναμεταδίδονται σε εθνικά δίκτυα. Είναι σαφές ότι η δεοντολογία τέτοιων ενεργειών είναι φανερά αμφισβητούμενη.

β/ όταν στρέφονται να μιλήσουν στον απέναντι τους το κάνουν πιο επιθετικά απ'ότι στον διπλανό τους.

Ο ερευνητής μας «κατασκευάζει» ένα χώρο όπου υπάρχει ένα τετράγωνο τραπέζι με τέσσερις καρέκλες, η κάθε μια τοποθετημένη σε κάθε πλευρά. Αν θέλει να είναι σίγουρος ότι δεν θα «δημιουργηθούν» παρεμβαλλόμενες εγγύτητες μεταξύ των συμμετεχόντων¹⁸, πακτώνει τις καρέκλες και το τραπέζι στο χώρο.

Βρίσκει λοιπόν κάποιες ομάδες των τεσσάρων ατόμων και τους ανακοινώνει ότι επιλέχθηκαν τυχαία με σκοπό να συζητήσουν κάποιο επίκαιρο θέμα όπως η σχέση μεταξύ ευθανασίας και αυτοκτονίας. Σημειώνει δε, ότι θα υπάρχουν στον ίδιο χώρο ακροβολισμένοι δύο παρατηρητές που θα σημειώνουν το ποιόν και την συχνότητα των επιχειρημάτων που θα αναπτυχθούν. Επίσης, δηλώνει ότι είναι απολύτως ελεύθεροι ως προς τα επιχειρήματα που θα αναπτύξουν και ότι η έρευνα έχει σκοπό να συγκεντρώσει πληροφορίες που αφορούν την τοποθέτηση της κοινής γνώμης ως προς την ευθανασία. Η συνάντηση αυτή θα τελειώσει σε 45 λεπτά για λόγους διαθεσιμότητας της αίθουσας.

Οι συμμετέχοντες μπαίνουν και κάθονται, οι παρατηρητές τοποθετούνται στο χώρο και αρχίζουν να σημειώνουν κάτι στα χαρτιά τους ενώ ο ερευνητής δίνει το σήμα ότι ο χρόνος αρχίζει να μετρά.

Οι παρατηρητές έχουν εντολή να «κάνουν» πως σημειώνουν τα πρώτα 15 λεπτά ενώ, στην πραγματικότητα, μουτζουρώνουν ένα χαρτί. Μετά, αφού γυρίσουν στην δεύτερη σελίδα, υπάρχει η αληθινή κλείδα παρατήρησης όπου οι συμπεριφορές ελέγχονται με βάση σε ποιόν απευθύνονται και πόσο επιθετικά απευθύνονται. Μετά από 30 λεπτά, σε χρονικά διαστήματα του ενός λεπτού, λήγει η παρατήρηση και η συνεδρίαση.

Ο ερευνητής διακόπτει την συνεδρίαση και ευχαριστεί τα μέλη της ομάδας για την πληρότητα και την ποικιλία των επιχειρημάτων που ανέδειξαν. Τις περισσότερες φορές, ο ερευνητής είναι υποχρεωμένος να αναφέρει στα υποκείμενα ότι σημειώθηκε επίσης το ποιος απευθύνεται σε ποιόν και πως. Σ'αυτήν την περίπτωση όπου ο χειρισμός υπήρξε σχετικά «ανώδυνος», θα μπορούσε ίσως να παραλείψει ότι οι παρατηρητές δεν σημείωναν καν τα επιχειρήματα¹⁹: θα προκαλούσε σίγουρα μεγάλη απογοήτευση στους συμμετέχοντες που θεωρούν ότι εκφράστηκαν, διαφώνησαν και συμφώνησαν μεταξύ τους και στο τέλος-τέλος, εάν είχαν κάποια προσωπική συμμετοχή αυτό θα φανεί από το πόσο καλά είναι τα επιχειρήματα τους. Θα αισθανθούν λοιπόν ότι τους εξαπάτησαν και, πιθανώς, να θυμώσουν που έχασαν τον χρόνο τους για τόσο «πεζές ιστορίες».

4.4. Κωδικοποίηση Δειγματοληψίας

4.4.1. Κωδικοποίηση χωρίς χρονομέτρηση

4.4.1.1. Απλή κατανομή (Checklist)

Αυτός ο τρόπος κωδικοποίησης κατατάσσεται στους πιο απλούς και εύκολους: δεν απαιτεί καμία χρονομέτρηση εκτός βέβαια από την αρχή και το τέλος της παρατήρησης. Έτσι, απλά ο παρατηρητής σημειώνει την συχνότητα εμφάνισης κάποιων φαινομένων είτε πρόκειται για μεμονωμένες συμπεριφορές είτε πρόκειται για γεγονότα. Ακολουθεί υπόδειγμα:

Γεγονός→	1	2	3
Συνθήκη 1	III	IIIIII	II
Συνθήκη 2	IIIIII	III	II

Οι γραμμές κάτω από τους αριθμούς των γεγονότων υποδηλώνουν ότι, στην συνθήκη 1, το γεγονός 1 καταγράφηκε 3 φορές, το γεγονός 2 καταγράφηκε 6 φορές και, τέλος, το γεγονός 3, 3 φορές. Στην συνθήκη 2, παρατηρούμε μια διαφορετική κατανομή των γεγονότων πράγμα που μπορεί να μας οδηγήσει στην επαλήθευση ή απόρριψη των υποθέσεων μας (με ένα απλό χ^2 για παράδειγμα).

¹⁸ Κανονικά πρέπει να κρατήσει τις γωνίες σε δύο εκδοχές: 90' και 180'.

¹⁹ Σε άλλες περιπτώσεις αυτό είναι αντιδεοντολογικό.

Εντούτοις, μ'αυτόν τον τρόπο, δεν καταγράφεται ή δεν μπορεί να καταγραφεί η σημαντικότερη πληροφορία της «δομής» του φαινομένου: αν και φαίνεται η συχνότητα εμφάνισης των γεγονότων κανείς δεν μπορεί να ξέρει εάν αυτά είναι σε κάποια «σειρά» ή απλώς προκύπτουν με τυχαίο τρόπο. Για παράδειγμα, μπορεί ένα γεγονός (το γεγονός 1) να οδηγήσει σχεδόν αυτόματα στο γεγονός 2 εκτός και εάν έχει προηγηθεί το γεγονός 3. Η πληροφορία αυτή μπορεί να καταγραφεί με τον επόμενο τρόπο δειγματοληψίας.

4.4.1.2. Καταγραφή διαδοχής.

Επίσης εδώ δεν απαιτείται χρονομέτρηση αλλά πρέπει να σημειώνουμε την διαδοχή των καθορισμένων γεγονότων όπως αυτή καθορίζεται από το παρατηρούμενο φαινόμενο. Τα αποτελέσματα μας μπορεί να έχουν την παρακάτω μορφή:

Συνθήκη 1: 21222131123323
 Συνθήκη 2: 12333211123322

Είναι εμφανές ότι πάντα μπορούμε να έχουμε την συχνότητα εμφάνισης των γεγονότων απλώς μετρώντας το πόσες φορές εμφανίζεται κάθε αριθμός (που αντιπροσωπεύει ένα συγκεκριμένο γεγονός) αλλά, αυτή φορά, ξέρουμε επίσης το «πως εξελίσσεται το φαινόμενο»: έτσι, στην συνθήκη 1, στην αρχή έχουμε το γεγονός 2 μετά το γεγονός 1, 3 φορές συνεχόμενες το γεγονός 2 πάλι και μετά πάλι το γεγονός 1 κτλ.

Με αυτόν τον τρόπο επιτυγχάνουμε να συγκρίνουμε όχι μόνον τις κατανομές αλλά και τον τρόπο που τα γεγονότα αλληλοδιαδέχονται το ένα το άλλο: με απλά χ^2 θα μπορούσαμε να αναρωτηθούμε αν το γεγονός 2 καταλήγει κυρίως σε γεγονός 1 ή γεγονός 3. Σε αυτή την περίπτωση θα είχαμε τον εξής πίνακα:

<i>Συνθήκη ½</i>			
Καταλήγει σε... →	1	2	3
Από 1	1/2	2/2	1/0
Από 2	1/1	2/1	2/2
Από 3	1/0	1/2	1/3

Τα σκιασμένα τετράγωνα επισημαίνουν το πόσες φορές το κάθε γεγονός αυτό-αναπαράγεται πριν παραχωρήσει την σειρά του σε κάποιο άλλο. Έτσι, σε μια έρευνα που θα αφορούσε την βιαιοπραγία σε τηλέφωνα δημόσιας χρήσης θα είχαμε την εξής καταγραφή για «κλωτσιά-μπουνιά-κλωτσιά»: 222 εφόσον και οι τρεις συμπεριφορές εγκλείονται στο γεγονός 2 (Βία).

Είναι σαφές ότι για να προχωρήσουμε σε συνδυασμούς των τριών²⁰ πρέπει η δειγματοληψία μας να είναι αρκετά εκτεταμένη έτσι ώστε να μην μηδενίζεται μεγάλος αριθμός από τα κελιά του πίνακα. Εντούτοις, αυτός ο τρόπος δειγματοληψίας δεν μπορεί να «ανεχθεί» να συνυπάρχουν δύο γεγονότα με παράλληλη εξέλιξη δηλαδή να επικαλύπτονται χρονικά ή δεν μπορούμε να «καταλάβουμε» την διάρκεια του γεγονότος όσο αυτό εξελίσσεται.

Οι ελλείψεις αυτές προκύπτουν από την έλλειψη εσωτερικής χρονομέτρησης για την οποία θα μιλήσουμε παρακάτω.

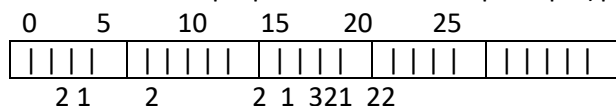
4.4.2. Χρονομετρημένη Κωδικοποίηση.

4.4.2.1. Καταγραφή διαδοχής σε κλίμακα χρόνου

Η κωδικοποίηση αυτή δεν διαφέρει από την προηγούμενη παρά μόνο στην εισαγωγή μιας χρονικής κλίμακας στο πρωτόκολλο της παρατήρησης. Ο παρατηρητής πρέπει να έχει μια

²⁰ Συχνότητα εμφάνισης του μοτίβου 1-2-3 ή 2-1-3 ή 3-2-1 ή 3-3-2 για παράδειγμα.

αίσθηση του χρόνου²¹ έτσι ώστε να καταγράφει την διαδοχή των γεγονότων με την βοήθεια του χρονικού «υποδεκάμετρου». Τα αποτελέσματά μας μπορεί να έχουν την ακόλουθη μορφή²²:

Είναι προφανές ότι αυτή η κωδικοποίηση μας επιτρέπει να ελέγξουμε την διάρκεια ενός γεγονότος και με βάση αυτή την μέτρηση μπορούμε να συγκρίνουμε με ποσοτικές μεταβλητές τις υποθέσεις μας²³. Εντούτοις, τόσο σ' αυτήν την κωδικοποίηση όσο και στις προηγούμενες, η γραφή ενός εκ των γεγονότων στην χρονικά προσδιορισμένη συνέχεια σημαίνει την δική του αρχή και την λήξη του προηγούμενου: άρα τα γεγονότα θεωρούνται ως αποκλειστικής χρήσεως σε σχέση με το φαινόμενο. Φυσικά αυτό δεν συμβαίνει πάντα και ειδικότερα στην μελέτη «φυσικών» φαινομένων μάλλον είναι μια σπάνια περίπτωση. Γι' αυτό το λόγο, μπορούμε να έχουμε την ακόλουθη παραλλαγή.

4.4.2.2. Καταγραφή παράλληλης διαδοχής σε κλίμακα χρόνου

Αν και το σκεπτικό παραμένει το ίδιο, αλλάζει αρκετά το πρωτόκολλο. Εδώ οι παρατηρητές πρέπει να τραβούν γραμμές δηλώνοντας ότι το γεγονός είναι «ενεργό». Η αρχή και το τέλος της γραμμής σηματοδοτούν την αρχή και την λήξη του γεγονότος άρα απουσία γραμμής σημαίνει απουσία γεγονότος. Τα αποτελέσματά μας έχουν την εξής μορφή:

	5	10	15	20	25	30	35	40	45	50	55	60	65	70	75	80	85	90	
Sec	IIII	IIII	IIII	IIII	IIII	IIII	IIII	IIII	IIII	IIII	IIII	IIII	IIII	IIII	IIII	IIII	IIII	IIII	IIII
1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—

Επομένως, όλα τα γεγονότα συμβαίνουν μαζί μέχρι το 9^ο δευτερόλεπτο όπου σταματά το γεγονός 2. Μετά 4 δευτερόλεπτα σταματά και το γεγονός 3 αλλά στο 21^ο ξαναρχίζει το γεγονός 2 κτλ. Αυτή μπορούμε να πούμε ότι είναι και η πιο πλήρης κωδικοποίηση εφόσον ο χρόνος γίνεται αντιληπτός σαν μια συνέχεια. Εντούτοις, το βασικότερο πρόβλημα της είναι ότι υπάρχει κάποιο φυσικό όριο στον αριθμό των γεγονότων που μπορεί να ελέγχει ο παρατηρητής²⁴ ταυτόχρονα και επομένως, μπορεί να φτωχύνει σημαντικά το εργαλείο παρατήρησης.

4.4.2.3. Κωδικοποίηση κατηγορίες ανά χρονικές στιγμές.

Μπορεί να δημιουργηθεί η εντύπωση στον αναγνώστη ότι αυτός ο τρόπος κωδικοποίησης είναι περίπου ίδιος με τον προηγούμενο εφόσον τα γεγονότα μετονομάζονται σε κατηγορίες και, αν και ο παρατηρητής δεν τραβά γραμμές, σημειώνει αν υπάρχει η όχι η δεδομένη συμπεριφορά που περιγράφεται από κάθε κατηγορία. Δεν είναι όμως έτσι... Εδώ ο χρόνος δεν είναι συνεχής όπως προηγουμένως αλλά ασυνεχής: κατά βάση δεν μπορούμε να δούμε την συνέχεια του χρόνου αλλά μόνον «φέτες» ανά τακτά χρονικά διαστήματα. Δηλαδή, δεν μπορούμε να ξέρουμε τι συμβαίνει ανάμεσα σε αυτά τα διαστήματα. Τα αποτελέσματά μας θα μπορούσαν να είχαν την εξής μορφή:

²¹ Βλέπε παράγραφο στο ίδιο κεφάλαιο.

²² Καταγραφή 25 δευτερολέπτων

²³ Ως γνωστόν, ο χρόνος είναι μια ποσοτική μεταβλητή εκτός εάν έχει οριστεί διαφορετική μονάδα.

²⁴ Το μέγιστο 4-5 γεγονότα και να τα σημειώνει ταυτόχρονα στο χαρτί.

Κατηγορίες

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
0	✓									
15	✓	✓		✓						✓
30			✓			✓				
45							✓			
60					✓			✓		
75		✓							✓	
90					✓					✓
105										
120					✓					
135			✓							✓

Άρα, την χρονική στιγμή 0, εμφανίζονται οι συμπεριφορές που εγκλείονται στην κατηγορία 1. Μόλις 15'' μετά η κατηγορία 1 «συνεχίζει» να καταγράφεται αλλά υπάρχουν επίσης οι 2, 4 και 10. Μια παραλλαγή του ίδιου τρόπου κωδικοποίησης –ίσως πιο συχνή– δεν επιτρέπει να σημειώνουμε δύο ή τρεις κατηγορίες την ίδια στιγμή. Εντούτοις, θέλουμε να τονίσουμε ότι, σύμφωνα με την καταγραφή, μπορούμε να υποθέσουμε ότι η κατηγορία 1 είναι σε εξέλιξη μεταξύ για 15'' αλλά δεν μπορούμε να είμαστε σίγουροι διότι μπορεί να σταμάτησε στο 5° και να ξανάρχισε στο 14°. Όπως έχουμε πει πολλές φορές σ' αυτό το κεφάλαιο, στην άμεση παρατήρηση δεν «βλέπουμε» παρά αυτό που μας επιτρέπει η ίδια η παρατήρηση.

Όσον αφορά την «αποκλειστικότητα» της κάθε κατηγορίας στο εσωτερικό του παρατηρούμενου φαινομένου, αυτό πρέπει να προσδιορίζεται από την κατασκευή της κλείδας.

4.4. Έλεγχος.

Για να διασφαλίσουμε την εγκυρότητα²⁵ και την αξιοπιστία²⁶ της παρατήρησης μπορούμε να προχωρήσουμε σε κάποιες διαδικασίες που αναλαμβάνουν να ελέγξουν εάν και κατά πόσον η παρατήρηση μας μπορεί να εκπληρώσει τις απαιτήσεις που θα την χαρακτήριζαν συστηματική και «επιστημονική»²⁷.

4.4.1. Η αξιοπιστία της παρατηρητών.

Είναι λογικό ότι στις περισσότερες περιπτώσεις που χρησιμοποιούμε άμεση παρατήρηση, έχουμε κάποιους παρατηρητές εκτός από εμάς τους ίδιους (βλέπε προηγούμενη παράγραφο). Για να ελέγξουμε την σύγκλιση ή την απόκλιση μεταξύ παρατηρητών (που κωδικοποιούν την ίδια κατάσταση από διαφορετικές γωνίες για παράδειγμα) χρησιμοποιούμε τον δείκτη Cohen's Kappa. Η διαδικασία υπολογισμού του δείκτη χωρίζεται σε τέσσερα στάδια:

A. Υπολογισμός του πίνακα σύγκυσης μεταξύ των καταγραφών από τους δύο παρατηρητές. Ο πίνακας σύγκυσης είναι η διασταύρωση των καταγραφών. Για παράδειγμα, στην περίπτωση μιας κλείδας πέντε κατηγοριών (A, B, Γ, Δ, E) θα είχαμε τον παρακάτω πίνακα:

²⁵ Η «εγκυρότητα» θα μπορούσε να εννοηθεί σαν την ...σιγουριά ότι αυτό που καταγράφουμε είναι πράγματι αυτό που θέλουμε να μετρήσουμε και όχι κάτι άλλο που απλά παρεμβαίνει στην δεδομένη κατάσταση.

²⁶ Η «αξιοπιστία» της παρατήρησης είναι η επαναληψιμότητα της τόσο από πλευράς παρατηρητών που παρατηρούν την ίδια κατάσταση (...άρα θα πρέπει όλοι να έχουν την ίδια καταγραφή) όσο και από πλευράς χρονικά διαφοροποιημένης καταγραφής (... εάν παρατηρήσω το ίδιο φαινόμενο δύο φορές πρέπει να έχω τα ίδια αποτελέσματα εκτός κι αν έχει αλλάξει κάτι σημαντικό).

²⁷ Είναι σαφές ότι τα κριτήρια της εγκυρότητας και της αξιοπιστίας είναι ο ακρογωνιαίος λίθος κάθε επιστημονικής παρατήρησης είτε αυτή αφορά την κοινωνική ψυχολογία είτε την φυσική είτε την ιατρική.

		<u>Παρατηρητής 1</u>					
		A	B	Γ	Δ	Ε	
<u>Παρατηρητής 2</u>	A	15	5	1	7	0	28
	B	3	32	4	0	6	45
	Γ	4	5	20	0	3	32
	Δ	0	2	6	12	4	24
	Ε	5	0	3	1	24	33
		27	44	34	20	37	162

Η διαγώνιος του πίνακα εκφράζει την «συμφωνία» μεταξύ των δύο παρατηρητών: στην περίπτωση της κατηγορίας A έχουμε 15 συμφωνίες διότι 15 φορές και οι δύο παρατηρητές κατέταξαν τις παρατηρούμενες συμπεριφορές στην ίδια κατηγορία (δηλαδή την A). Όμως, ο πίνακας μας ανακοινώνει ότι δεν ήταν πάντα έτσι: μόλις ξεφύγουμε από την διαγώνιο έχουμε – δειγματοληπτικά- ότι 5 φορές ο παρατηρητής 1 έδωσε A ενώ ο παρατηρητής 2 έδωσε E... Άρα οτιδήποτε δεν είναι στην διαγώνιο μπορεί να θεωρηθεί ασυμφωνία. Σε δεύτερη φάση και μέσο του πίνακα θα προχωρήσουμε στο επόμενο στάδιο που είναι ο υπολογισμός της αναλογίας συμφωνίας.

B. Η αναλογία συμφωνίας (Π_{Σ}) είναι το κλάσμα της συμφωνίας (συνολικός αριθμός συμφωνιών) διά του συνολικού αριθμού κωδικοποιήσεων: στην περίπτωση μας 103 συμφωνίες σε σύνολο 162 καταγραφών άρα η αναλογία συμφωνίας είναι 0,6358. Εάν θέλουμε να έχουμε την αναλογία σε πιο εύληπτη μορφή δεν έχουμε παρά να πολλαπλασιάσουμε με το 100 για να πάρουμε ένα ποσοστό: 63,58% συμφωνία. Εντούτοις, δεν μπορούμε να αποφανθούμε ακόμη διότι πάντοτε ελλοχεύει ο κίνδυνος της τυχαίας συμφωνίας και πρέπει να προχωρήσουμε στο επόμενο στάδιο.

Γ. Η αναμενόμενη τυχαία συμφωνία (Π_{τ}) είναι η έκφραση της δυνατότητας εύρεσης συμφωνίας ακόμη και μέσω τυχαίας συμπλήρωσης των φυλλαδίων καταγραφής. Έτσι, όπως είναι λογικό, δύο παρατηρητές μπορεί να συμφωνούν τυχαία και μάλιστα αυτή η πιθανότητα μεγαλώνει όσο πιο μικρή είναι η κλειδα παρατήρησης με όριο την μοναδιαία κλειδα (μίας κατηγορίας) όπου οι δύο παρατηρητές θα συμφωνήσουν... ούτως ή άλλως. Η θεωρία των πιθανοτήτων μας βοηθά σ' αυτό το σημείο λέγοντας μας ότι η πιθανότητα για τον παρατηρητή 1 να βάλει A είναι 28 στις 162 (0,17) ενώ για τον παρατηρητή 2 είναι 27 στις 162 (0,16). Άρα η ολική πιθανότητα να δοθεί A είναι $0,17 \times 0,16$ δηλαδή 0,02. Εάν υπολογίσουμε και τις πιθανότητες να δοθούν και τα B, Γ, Δ και E τότε το άθροισμα τους θα μας δώσει το Π_{τ} . Στην περίπτωση μας έχουμε :

$$A. 0,17 \times 0,16 = 0,02 + B. 0,27 \times 0,27 = 0,07 + \Gamma. 0,19 \times 0,20 = 0,03 + \Delta. 0,14 \times 0,12 = 0,01 + E. 0,20 \times 0,22 = 0,04.$$

Άρα η Π_{τ} ισούται με 0,15 και μπορούμε να προχωρήσουμε στο επόμενο και τελευταίο στάδιο που είναι ο υπολογισμός του δείκτη.

Δ. Για τον υπολογισμό του δείκτη υπάρχει ο ακόλουθος τύπος:

$$K = \frac{\Pi_{\Sigma} - \Pi_{\tau}}{1 - \Pi_{\tau}}$$

Στο παράδειγμα μας ο δείκτης Cohen's Kappa ισούται με 0,56. Ο Fliess (1981) προτείνει τον ακόλουθο εμπειρικό κανόνα: τιμές από 0,40 έως 0,60 είναι μάλλον «ανεπαρκείς», τιμές από 0,60 έως 0,75 είναι «ικανοποιητικές» και τιμές άνω του 0,75 είναι «εξαιρετικές».

Σε περιπτώσεις όπως του παραδείγματος μας (όπου ο δείκτης K είναι ανεπαρκής) πρέπει να προχωρήσουμε σε κάποιες «διορθώσεις». Ας πάρουμε όμως τα πράγματα από την αρχή...

A. Υπάρχει η περίπτωση όπου ένας παρατηρητής τείνει με συστηματικό τρόπο να αποκλίνει σε σχέση με όλους τους άλλους: σε μια τέτοια περίπτωση, η μόνη λύση είναι το να αγνοήσουμε την κωδικοποίησή του. Είναι εμφανές ότι όταν χρησιμοποιούμε πολλούς παρατηρητές, κάποιος μπορεί να είναι μια περίπτωση –ανεκδοτικής μορφής- που χωρίς να υπάρχει κάποια λογική

εξήγηση δεν «εξοικειώνεται» με το εργαλείο της έρευνας... Σε τέτοιες περιπτώσεις δεν μπορούμε να κάνουμε απλά τίποτα...

Β. Επίσης, υπάρχει η περίπτωση να έχουμε γενικά τέτοιους χαλαρούς δείκτες Kappa σε όλους τους παρατηρητές: μάλλον η πιο δύσκολη κατάσταση, η κλείδα που έχουμε χρησιμοποιήσει είναι ασαφής και οι παρατηρητές οδηγούνται σε διαφοροποιημένη καταγραφή λόγω της εξαιρετικά δύσκολης χρήσης της. Σε μια τέτοια κατάσταση, μπορούμε να προτείνουμε την «ενοποίηση» κάποιων κατηγοριών εφόσον δεν αποτελούν αποκλειστικές κατηγορίες (υπάρχει διαρκής σύγχυση μεταξύ τους) ή –εάν είναι απαραίτητο- την επανάληψη της παρατήρησης.

Γ. Η ανακοίνωση στους παρατηρητές ότι «παρακολουθούνται» -δηλαδή ότι τα αποτελέσματα τους θα ελεγχθούν- μπορεί να τους ωθήσει σε μεγαλύτερη προσοχή σε ότι αφορά την κωδικοποίηση τους: οι Tarlin & Reid (1973) διαπιστώνουν ότι η καλύτερη καταγραφή προέρχεται από τους παρατηρητές που –αν και ξέρουν ότι θα ελεγχθεί γενικά η κωδικοποίηση- δεν ξέρουν ποια ακριβώς στιγμή αυτός ο έλεγχος θα λάβει χώρα... Έτσι, μάλλον προσέχουν περισσότερο και –απ’ότι φαίνεται- χωρίς αυτό να απαιτεί κάποια ιδιαίτερη προσπάθεια από μέρους τους...

4.4.2. Η αξιοπιστία των παρατηρήσεων.

Σε πολλές περιπτώσεις της άμεσης παρατήρησης, κάποιες καταγραφές γίνονται με σκοπό να ενσωματωθούν σε κάποιο πειραματικό σχεδιασμό: αυτό μπορεί να σημαίνει πολλαπλές παρατηρήσεις από τον ίδιο παρατηρητή και έχει σαν συνέπεια την «εξοικείωση» του παρατηρητή με την κλείδα σε σημείο που όταν προχωρήσει η παρατήρηση να είναι πιο έμπειρος και να την χρησιμοποιεί με διαφορετικό τρόπο απ’ότι προηγουμένως... Έτσι, τα αποτελέσματα του πειραματικού χειρισμού (για παράδειγμα εάν παρουσιάζει διαφορά η κατάσταση Α από την κατάσταση Β) μπορεί να επικαλύπτονται ή να εξαιρούνται από την «καλύτερη» χρησιμοποίηση της κλείδας που οφείλεται αποκλειστικά στην πείρα που έχει αποκομίσει ο παρατηρητής. Σε αυτή την περίπτωση μπορούμε να χρησιμοποιήσουμε τον δείκτη Cohen’s Kappa σαν μέτρηση ανάμεσα σε δύο καταγραφές του ίδιου παρατηρητή σε καταστάσεις που πειραματικά κρίνονται ισοδύναμες: κατ’αυτόν τον τρόπο, μπορούμε να δούμε εάν αποδίδονται διαφορές που κανονικά (δηλαδή «πειραματικά») δεν θα έπρεπε να υπάρχουν (Campbell & Stanley 1963).

Η άλλη περίπτωση είναι, λόγω της εξοικείωσης, κάποιες κατηγορίες να «ενσωματώνονται» καλύτερα στο ευρύτερο πλαίσιο αξιών και «πιστεύω» του παρατηρητή: σε μια τέτοια κατάσταση, ο παρατηρητής τείνει να υπέρ-χρησιμοποιεί μια συγκεκριμένη κατηγορία της κλείδας ενώ φαίνεται να αγνοεί άλλες. Με αυτόν τον –ίσως υποσυνείδητο- μηχανισμό τείνει να επαληθεύει συνεχώς αυτό που πιστεύει ότι...θα έπρεπε να συμβεί. Αν και κάτι τέτοιο εμπίπτει εμφανώς στην περίπτωση του Πυγμαλώνα και της αυτο-εκπληρούμενης προφητείας, ο παρατηρητής, χωρίς δόλο, αλλοιώνει συστηματικά τα αποτελέσματα της έρευνας ειδικά όταν είναι γνώστης των κεντρικών υποθέσεων της. Σε τέτοιες καταστάσεις, η διπλή κωδικοποίηση με την χρησιμοποίηση παρατηρητών που «στρατολογήθηκαν» σε δεύτερο χρόνο (άρα έχουν μικρότερη εξοικείωση) ή αγνοούν τις κεντρικές υποθέσεις μπορεί να αποβεί ιδιαίτερα χρήσιμη.

4.4.3. Η εγκυρότητα των παρατηρήσεων.

Η διπλή κωδικοποίηση είναι μια από τις καλύτερες λύσεις και εδώ: έτσι μπορούμε να δούμε εάν ένας παρατηρητής χρησιμοποιεί όλες τις κατηγορίες με ορθό τρόπο. Η καλύτερη περίπτωση είναι όμως η διπλή κωδικοποίηση όλης ή μέρους της παρατήρησης με μαγνητοσκόπιο: έτσι μπορούμε να ελέγξουμε πλήρως την κατάσταση με «τα ίδια μας τα μάτια» και να έχουμε άποψη από πρώτο χέρι εάν η κλείδα έχει χρησιμοποιηθεί σωστά.

Η εγκυρότητα που πηγάζει από την ίδια την κλείδα παρατήρησης είναι και η πιο δύσκολη να ελεγχθεί: εδώ η σωστή κατασκευή της κλείδας είναι η πρωταρχική μας μέριμνα (βλέπε αντίστοιχη παράγραφο).

4.4.4 Χρήσεις, καταχρήσεις και δεοντολογία.

Χωρίς να αναφερθούμε σε κάτι συγκεκριμένο εφαρμόζονται οι συνήθεις κανόνες δεοντολογίας κοινωνικής έρευνας (επιλογή από Kemmis & Mc Taggart 1981):

Πρωτόκολλο παρατήρησης. Απαιτεί ιδιαίτερη προσοχή η ενημέρωση όλων των φορέων που εμπλέκονται και είναι απαραίτητη η έγκρισή τους.

Εμπλοκή συμμετεχόντων. Η εμπλοκή των συμμετεχόντων –εφόσον το γνωρίζουν- πρέπει να είναι η μεγαλύτερη δυνατή για να μην καταλήξει σε μια χλιαρή απόρριψη.

Λεπτομερής αναφορά προόδου. Διατήρηση της εξέλιξης της έρευνας σε διαφανές πλαίσιο όπου κάθε πιθανότητα πρέπει να ληφθεί υπόψη. Όλοι οι εμπλεκόμενοι πρέπει να έχουν την δυνατότητα να διαμαρτυρηθούν εάν θέλουν.

Απαραίτητη η λήψη έγκρισης πριν από την παρατήρηση. Σε ορισμένους οργανισμούς όπως το σχολείο ή οι Ένοπλες Δυνάμεις είναι απλά απαραίτητο.

Απαραίτητη η λήψη έγκρισης πριν από την εξέταση εγγράφων ή αρχείων που μπορεί να θεωρηθούν εμπιστευτικά. Παράδειγμα η εξέταση αλληλογραφίας ή αρχείων ηλεκτρονικού υπολογιστή.

Απαραίτητη η λήψη έγκρισης πριν χρησιμοποιηθούν λόγια, γραπτά ή πράξεις ενός προσώπου. Αυτό αφορά την μεταφορά λόγων ή την μαγνητοφώνηση μιας συνομιλίας για παράδειγμα. Ειδικά στην άμεση παρατήρηση αυτός ο κανόνας αφορά και το περιεχόμενο βιντεοκασέτας ή φωτογραφιών.

Αποδοχή της ευθύνης σχετικά με την εμπιστοσύνη που απαιτείται. Κλασικό δίλημμα που εμφανίζεται σε όλες σχεδόν τις κοινωνικές έρευνες: πληροφορίες που απορρέουν από την έρευνα αλλά δεν την αφορούν (για παράδειγμα η αξιολόγηση ενός εκπαιδευτικού σε ώρα διδασκαλίας) είναι απόρρητες.

Αποδοχή εκ μέρους των συμμετεχόντων σχετικά με τις αρχές της διαδικασίας έρευνας.

Επίλογος: η άμεση παρατήρηση στην κοινωνική έρευνα.

Η άμεση παρατήρηση παραμένει ένα αξιόπιστο εργαλείο συλλογής δεδομένων αν και θα την κατατάσσαμε τελευταία²⁸ στην προτίμηση των νέων ερευνητών λόγω κυρίως των απαιτήσεων της από πλευράς χρόνου και κόπου: οι παρατηρητές απασχολούνται πολύ ώρα σε συνθήκες αυξημένης προσοχής και τελικά, η όλη διαδικασία είναι πολύ χρονοβόρα σε σχέση με ένα ερωτηματολόγιο²⁹.

Όμως, άσχετα με το πόσο δημοφιλής είναι, η άμεση παρατήρηση παραμένει αξιόπιστα στην μελέτη αλληλεπιδράσεων διότι μπορεί να «μετρήσει» μεγάλη ποικιλία από γεγονότα που οι άλλοι τρόποι συλλογής δεδομένων απλά αγνοούν: μη-λεκτικές³⁰ ή, ακόμα, μη-γλωσσολογικές συμπεριφορές³¹. Επίσης, παραμένει μοναδική στην μελέτη καταστάσεων που θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν έκρυθμες³²: περιπτώσεις βανδαλισμών ή καταστροφών όπου η εξακρίβωση των αιτιών είναι λιγότερο δαπανηρή από την φρούρηση. Εκεί όμως που πραγματικά είναι αναντικατάστατη είναι σε πειραματικούς σχεδιασμούς όπου απαιτείται στενή επαφή με την «πραγματική» συμπεριφορά³³ των ατόμων σε προσομοιώσεις καταστάσεων έτσι ώστε οι προβλέψεις να είναι έγκυρες και αξιόπιστες (Sackett 1978).

Εν κατακλείδι, η άμεση παρατήρηση είναι φαινομενικά πιο δύσκολη από άλλες τεχνικές συλλογής δεδομένων αλλά έχει να προσφέρει σημαντικά πλεονεκτήματα που αναφέρονται περισσότερο στο υλικό συλλογής παρά στην ευκολία του ερευνητή. Γι'αυτόν τον λόγο, ίσως θα έπρεπε να επανεξεταστεί η θέση της στην κατάταξη αρέσκειας από πολλούς ερευνητές...

²⁸ Ίσως προτελευταία διότι υπάρχει και η συμμετοχική παρατήρηση...

²⁹ Δεν χρειάζεται να πούμε ότι είναι το πιο δημοφιλές μέσο συλλογής δεδομένων.

³⁰ Όπως οι πράξεις: η κίνηση στον χώρο ή οι κινήσεις του σώματος.

³¹ Όπως ο ρυθμός ομιλίας, ένταση φωνής ή τάση του να διακόπτει ή να διακόπτεται από άλλους.

³² Πολλές απ'αυτές είναι και ποινικά κολάσιμες.

³³ Αναφερόμαστε ξεκάθαρα στις πράξεις και όχι στην δήλωση πρόθεσης για πράξη όπως γίνεται στα ερωτηματολόγια.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Bakeman, R. & Gottman, J.M. (1986) Observing interaction: an introduction to sequential analysis. Cambridge:Cambridge University Press.
Bales, R.F.(1950) Interaction Process Analysis : A method for the study of small groups, Cambridge: Addison-Wesley.
Bellack, A.A. and Davitz, J.R., Kliebard H.M. and Hyman, T. (1963) The languages of the classroom: Meanings Communicated in High School Teaching, Part 1, US Department of Health, Education and Welfare, Office of Education, Cooperative Research Project No 1497, New York: Institute of Psychological Research, Teachers College, Columbia University.
Campbell, D.T. & Stanley, J.C. (1963) Experimental and quasi-experimental designs for research on Teaching, Chicago: Rand McNally.
Chauchat, H.(1985) L 'enquête en Psychosociologie, Paris : PUF.
Flanders, N. (1970) Analyzing Teaching Behavior, New York: Wiley
Fliess, J.L. (1981) Statistical Methods for Rates and Proportions, New York: Wiley.
Ghiglione, R., Beauvois, J.L., Chabrol, C. & Trognon, A. (1980) Manuel d'analyse de contenu, Paris: Armand Colin, 109-131.
Hutt, S.J. & Hutt, C. (1970) Direct observation and measurement of behavior, Springfield Ill: Thomas.
Kemmis, S. & McTaggart, R. (1981) The action research planner, Geelong, Victoria: Deakin University Press.
Sackett, G.P. (1978) Observing behavior vol.2: data collection and analysis types, Baltimore: University Park Press.
Sirota R. (1983), L'école primaire au quotidien, thèse de troisième cycle (dirigée par V. Isambert-Samati), Paris: Laboratoire de Sociologie de l'Éducation de Paris V.
Taplin, P.S. & Reid, J.B. (1973) Effects of instructional set and Experimenter influence on Observer Reliability, Child Development, 44, 547-54.
Tinbergen, N. (1963) On aims and methods of Ethology, Zeitschrift fur Tierpsychologie,20, 410-33.

5. Η συνέντευξη και το ερωτηματολόγιο.

Στα περισσότερα συγγράμματα μεθοδολογικού περιεχομένου, η συνέντευξη και το ερωτηματολόγιο παρουσιάζονται σε διαφορετικά κεφάλαια έτσι ώστε να τονίζονται οι διαφορές τους: διαφορετικές ομάδες-στόχοι, διαφορετικές προσεγγίσεις των συμμετεχόντων, διαφορετικοί ερευνητικοί στόχοι και τέλος, διαφορετικές αναλύσεις των λεχθέντων. Δεν θα μπορούσαμε παρά να δικαιώσουμε αυτή την άποψη κυρίως από την σκοπιά του ερευνητή που αναζητά³⁴ πρακτικές πληροφορίες σχετικά με την διαδικασία εφαρμογής τους έτσι ώστε να επιτύχει ένα ικανοποιητικό αποτέλεσμα.

Εντούτοις, όσον αφορά και τις δύο προσεγγίσεις η *ιδέα είναι ακριβώς η ίδια* και συνοψίζεται στο «...ο καλύτερος τρόπος για να μάθεις κάτι από κάποιον είναι να τον ρωτήσεις...». Έτσι, και χωρίς πολλές περιστροφές, ο ερευνητής «ρωτά³⁵» τον συμμετέχοντα με σκοπό να του επιτρέψει να αποδώσει όσο μπορεί πιστότερα τον εαυτό του σε σχέση με το αντικείμενο της έρευνας: πρέπει ο συμμετέχων να έχει την δυνατότητα της ελεύθερης και αυθόρμητης³⁶ έκφρασης έτσι ώστε να δώσει την γνώμη του, τα πιστεύω του και τις προθέσεις του απρόσκοπτα δηλαδή σαν να μην υπήρχε ερευνητής και όλα αυτά να μην είχαν σχέση με κάποια έρευνα...

5.1. Ο ακρογωνιαίος λίθος: η τέχνη των ερωτήσεων

Η ερώτηση είναι το εναρκτήριο λάκτισμα για μια συζήτηση που δεν γίνεται μόνον για την ευχαρίστηση άρα έχει κάποιο σκοπό. Αρχικά τουλάχιστον, θα μπορούσαμε να υποθέσουμε ότι δεν χρειάζονται καν οι ερωτήσεις: τι χειρότερο ως προς την καταστρατήγηση της αυθορμητικότητας του συμμετέχοντα από την διατύπωση ερωτήσεων που είτε το θέλουμε είτε όχι κατευθύνει και επικεντρώνει την σκέψη του. Στην καθημερινή ζωή, η πιο απλή κατάσταση είναι ένας άνθρωπος να ακούει και ένας άλλος να μιλά για κάποιο θέμα... Οι Powney & Watts (1987) έδειξαν ότι αυτή η υπερ-απλουστευτική άποψη είναι μάλλον απογοητευτική δεδομένης της τάσης του συμμετέχοντα να διαχέει τον λόγο του σε πολλά θέματα που δεν είναι και τόσο ενδιαφέροντα για τον ερευνητή. Αναγκαστικά λοιπόν η ερώτηση³⁷ θα είναι κατευθυντική και ο συμμετέχων θα μας δώσει τις απόψεις του για το θέμα που μας ενδιαφέρει: πρέπει λοιπόν να κάνουμε ερωτήσεις κάποιας μορφής.

Για πολλούς νεότευκτους μελετητές η ικανότητα της διαμόρφωσης σωστών ερωτήσεων ανήκει στο χώρο του «ερευνητικού χαρίσματος». Αν και αυτή η άποψη αμφισβητείται έντονα από οποιοδήποτε βιβλίο μεθοδολογίας, το οποίο εξ ορισμού επιδιώκει να αποδείξει το αντίθετο, είναι ίσως ένα από τα πιο βαθιά ριζωμένα «πιστεύω» στην ψυχολογική έρευνα. Έτσι, ο ερευνητής είτε έχει κάποιο χάρισμα και μπορεί να κάνει τις κατάλληλες ερωτήσεις όταν πρέπει είτε δεν έχει αυτό το χάρισμα και πρέπει να κάνει κάτι άλλο όπως... να διαβάσει τα ανάλογα βιβλία. Αν δε διαβάσει τα ανάλογα βιβλία, κανείς δεν εγγυάται ότι θα αποκτήσει αυτό το χάρισμα, απλώς θα μπορεί να στέκεται αξιοπρεπώς δίπλα σ'αυτούς που έχουν το μαγικό ραβδί: αυτή είναι η κύρια ιδιότητα του χαρίσματος άλλωστε.

5.2.1. Οι ερωτήσεις I: τύποι ερωτήσεων

Τυπικά ξεχωρίζουμε τρεις τύπους ερωτήσεων: τις *κλειστές ερωτήσεις*, τις *ανοιχτές ερωτήσεις* και τις *κλίμακες μέτρησης*. Οι κλειστές ερωτήσεις (ή *ερωτήσεις κλειστής επιλογής*) καλεί το συμμετέχοντα να επιλέξει ανάμεσα σε δύο ή περισσότερες επιλογές που του ταιριάζουν καλύτερα. Οι ανοιχτές ερωτήσεις είναι αυτές όπου ο συμμετέχων μπορεί να εκφράσει ελεύθερα την γνώμη του χρησιμοποιώντας τον φυσικό λόγο (είτε γραπτά είτε προφορικά). Οι ερωτήσεις που αφορούν κλίμακες μέτρησης είναι μια ειδική κατηγορία παρ'όλο που κάποιοι μελετητές θα τις ενσωμάτωναν στην πρώτη. Ο λόγος που γίνεται αυτός ο διαχωρισμός είναι ότι οι ερωτήσεις

³⁴ Πολλές φορές μάταια...

³⁵ Με ήπιο τρόπο... Ευτυχώς!

³⁶ Οι ομοιότητες με τις μεθόδους συλλογής που παρουσιάστηκαν νωρίτερα δεν σταματούν εδώ. Απλώς, η «αυθορμητικότητα» είναι ένα από τα κύρια ζητούμενα κάθε ερευνητικής προσέγγισης που θέλει να σέβεται τον εαυτό της... Και όλοι καταλαβαίνουμε τους λόγους.

³⁷ Ειδικά η ερευνητική συνέντευξη.

κλιμάκων έχουν μερικά επιπλέον χαρακτηριστικά ενώ προτιμώνται ιδιαίτερα λόγω της εύκολης κωδικοποίησής τους.

5.2.1.1. Οι κλειστές ερωτήσεις.

Αυτός ο τύπος ερωτήσεων χρησιμοποιείται κυρίως για τα δημογραφικά αλλά οι δεν περιορίζεται εκεί. Ως δημογραφικά εννοούμε ένα σύνολο από ερωτήσεις που αφορούν προσωπικά στοιχεία του συμμετέχοντα: το φύλο του, την ηλικία του, την κοινωνικο-οικονομική του κατάσταση, την οικογενειακή κατάσταση, το επάγγελμα του κτλ. Είναι σαφές ότι αυτές οι μεταβλητές αποτελούν βασική πληροφορία ως προς μελλοντικές κατηγοριοποιήσεις. Σε αυτόν τον τύπο ερωτήσεων, ο συμμετέχων πρέπει να επιλέξει μια απάντηση από αυτές που του προσφέρονται: γι'αυτό τον λόγο πρέπει οι απαντήσεις που προσφέρονται να είναι εξαντλητικές και αμοιβαία αποκλειόμενες ή μια από την άλλη.

5.2.1.2. Οι ανοιχτές ερωτήσεις.

Οι ανοιχτές ερωτήσεις είναι οι ερωτήσεις που δεν περιέχουν επιλογές για να διαλέξει ο συμμετέχων. Αντίθετα, ο συμμετέχων πρέπει να γράψει ή να πει μόνος του ότι νομίζει καλύτερο σε ελεύθερο λόγο. Στις ανοιχτές ερωτήσεις ο συμμετέχων έχει το μέγιστο της ελευθερίας όμως, ειδικά στο γραπτό λόγο, για λόγους καθαρά τυπικούς είθισται να βάζουμε κάποιο όριο (κυρίως χώρου) στην ανάπτυξη της σκέψης του: συνήθως οριοθετούμε τον χώρο απάντησης από μια έως δέκα γραμμές. Έτσι ο συμμετέχων γνωρίζει από την αρχή πόσο μπορεί να επεκταθεί. Οι ανοιχτές ερωτήσεις αποφεύγονται λόγω της δύσκολης κωδικοποίησής τους: ουσιαστικά πρόκειται για μια θεματική ανάλυση περιεχομένου που πραγματοποιείται σε ένα αντιπροσωπευτικό δείγμα των απαντήσεων και εφαρμόζεται στο σώμα των δεδομένων.

Κάποια άλλη χρήση της ανοικτής ερώτησης, λιγότερο γνωστή, είναι η τοποθέτηση της σε ορισμένο σημείο του ερωτηματολόγιου για να «ξεκουραστούν» οι συμμετέχοντες: είναι προφανές όταν έχουμε πολλές ερωτήσεις είτε κλειστές είτε κλίμακες, οι συμμετέχοντες να κουράζονται και να αισθάνονται «παγιδευμένοι» στην λογική της έτοιμης απάντησης. Σε τέτοιες καταστάσεις, τοποθετούμε μια εύκολη και, εάν είναι δυνατόν, ευχάριστη ανοικτή ερώτηση για να αναζωπυρώσουμε το ενδιαφέρον τους: για παράδειγμα, «ποιά ποδοσφαιρική ομάδα υποστηρίζεις; Με ποιο τρόπο;» (για μαθητές Λυκείου). Βέβαια, ούτε κωδικοποιούμε ούτε καταγράφουμε τις απαντήσεις των συμμετεχόντων...

5.2.1.3. Οι κλίμακες. Οι κλίμακες χρησιμοποιούνται ευρέως στην ψυχολογία ως όπως ένα στόχο: *την καταγραφή όπως προσωπικής τοποθέτησης των συμμετεχόντων.* Στην κοινωνική ψυχολογία ειδικότερα, πρόκειται για *δομημένα σύνολα από ερωτήσεις* που αποσκοπούν να πληροφορήσουν τον ερευνητή σχετικά με το τι πιστεύουν ή τι αισθάνονται οι συμμετέχοντες για ένα ορισμένο θέμα. Έτσι, οι κλίμακες χρησιμοποιούνται κατά κύριο λόγο σε μεγάλους τομείς έρευνας όπως η μέτρηση στάσεων, τα ψυχολογικά τεστ κτλ.

5.2.2. Οι ερωτήσεις II: χρήση των διαφόρων τύπων ερωτήσεων

Σε κανονικές συνθήκες, μια ερώτηση μπορεί να διαμορφωθεί ανεξάρτητα από τον τρόπο απάντησης της... Αυτό σημαίνει ότι, τελικά, μπορούμε να διατυπώσουμε την ίδια ερώτηση με διαφορετικούς τρόπους απάντησης και να επιχειρηματολογούμε σε σχέση με αυτούς τους διαφορετικούς τρόπους: αυτός είναι πιο «ξεκάθαρος», ο άλλος πιο «ακριβής» ή, ακόμα ένας άλλος, είναι πιο «αυθόρμητος»... Ακολουθεί ένα παράδειγμα με την ίδια ερώτηση αλλά με διαφορετικούς τρόπους απάντησης:

- 1. Τι κάνει συνήθως ο δάσκαλος όταν ένα παιδί κάνει κάτι άσχημο;
- Διαλέξτε μια απάντηση.
- Το δέρνει
- Του κάνει παρατήρηση

- Ειδοποιεί τους γονείς
- Φωνάζει
- Όλα τα παραπάνω
-
- 2. Τι κάνει συνήθως ο δάσκαλος όταν ένα παιδί κάνει κάτι άσχημο;
- Διαλέξτε τρεις απαντήσεις.
- Το δέρνει
- Του κάνει παρατήρηση
- Ειδοποιεί τους γονείς
- Φωνάζει
- Όλα τα παραπάνω
-
- 3. Τι κάνει ο δάσκαλος όταν ένα παιδί κάνει κάτι άσχημο;
- Το δέρνει
- Ποτέ 1 2 3 4 5 6 7 Πάντοτε
- Του κάνει παρατήρηση
- Ποτέ 1 2 3 4 5 6 7 Πάντοτε
- Ειδοποιεί τους γονείς
- Ποτέ 1 2 3 4 5 6 7 Πάντοτε
- Φωνάζει
- Ποτέ 1 2 3 4 5 6 7 Πάντοτε
-

Από την αρχή ξεκαθαρίζουμε ότι σε τέτοια επιχειρήματα, δεν υπάρχουν λύσεις: είναι στο χέρι του ερευνητή να χρησιμοποιήσει τον ένα ή τον άλλο τρόπο απάντησης αρκεί να μην επιλέγει με βάση μη αποδεκτά κριτήρια. Ποια μπορεί να είναι αυτά; Ας απαριθμήσουμε μερικά: 1. Η προηγούμενη εμπειρία. Πρόκειται για τον ερευνητή που χρησιμοποιεί ένα συγκεκριμένο τρόπο απάντησης διότι μόνον αυτόν χειρίζεται καλά και πιστεύει ότι εάν διαλέξει κάτι άλλο θα πέσει σε σφάλματα: μάλλον είναι αλήθεια αλλά αν δεν κάνει και κάτι άλλο κινδυνεύει να τυποποιηθεί σε τέτοιο σημείο ώστε να «επιλέγει» ερευνητικό θέμα με βάση την μεθοδολογική εμπειρία του... 2. Η κούραση της αποκωδικοποίησης. Εδώ ανήκει ο ερευνητής που «ζυγίζει» τους διάφορους τύπους ερωτήσεων με βάση την δική του ευκολία και όχι με την ευκολία του συμμετέχοντα ή τους στόχους της έρευνας: δεν είναι αναγκαστικά κακό να ψάξουμε για να βρούμε έναν καλό συμβιβασμό αλλά η δική μας κούραση δεν πρέπει να μετρά παρά εάν ικανοποιηθούν όλα τα άλλα... 3. Η διαθεσιμότητα του ερευνητή. Σε έρευνες «πανεπιστημιακού» τύπου, ο ερευνητής πρέπει να διαθέσει τον ανάλογο χρόνο και, αρκετές φορές, χρήμα. Δεδομένου ότι σε τέτοιου είδους έρευνες δεν ζητούνται κριτήρια τύπου δημοσκοπήσεων αλλά ευρηματικότητα και πρωτοτυπία, ο ερευνητής δεν πρέπει να θέτει στον εαυτό του τέτοιου είδους περιορισμούς. 4. Η στατιστική ανάλυση. Ίσως, το πιο «ύπουλο» κριτήριο: η ανάλυση των αποτελεσμάτων μετατρέπεται σε μεθοδολογία και λειτουργεί ως απόλυτος περιοριστικός παράγοντας στην επιλογή ερωτήσεων. Οι αγγλοσάξονες μελετητές έχουν μια συγκεκριμένη έκφραση: law of instrument. Το εργαλείο γίνεται νόμος και έτσι, καθορίζει τα πάντα.

5.2.3. Οι ερωτήσεις III: οι κλίμακες.

Οι κλίμακες αξίζουν ιδιαίτερη μνεία διότι η χρήση τους στην ψυχολογία είναι εξαιρετικά ευρεία: δοκιμασίες ικανοτήτων, μέτρηση απόψεων και στάσεων ή, ακόμα, κλινικές παρατηρήσεις. Ειδικότερα στην κοινωνική ψυχολογία, η μέτρηση στάσεων και η αλλαγή των στάσεων είναι ίσως το πιο διαδεδομένο ερευνητικό θέμα. Η θεωρητική ανάλυση της αλλαγής στάσεων δεν εμπίπτει στους στόχους αυτού του κεφαλαίου (βλέπε αντίστοιχο κεφάλαιο), εντούτοις είναι γενικά

παραδεκτό ότι μια κοινωνική στάση δεν μπορεί να μετρηθεί από μόνο μια ερώτηση: σχεδόν πάντα εννοείται ότι μια στάση είναι ένας γενικός δείκτης που εμπεριέχει πολλές ενδείξεις. Ως ενδείξεις εννοούμε τις ερωτήσεις όπου αν και η κάθε μια είναι σχετική με τον δείκτη, καμία όμως δεν είναι επαρκής από μόνη της. Σε αυτή την κατεύθυνση έχουν αναπτυχθεί διάφορα είδη κλιμάκων εκ των οποίων τα πιο δημοφιλή θα αναφέρουμε:

Οι προσθετικές κλίμακες (τύπου Likert). Είναι ίσως η πιο ευρέως χρησιμοποιούμενη κλίμακα ενώ χαρακτηρίζονται σαν οι πιο εύκολες για τους συμμετέχοντες ίσως διότι κυκλοφόρησαν σε πολλά περιοδικά επικαιρότητας και οι άνθρωποι έχουν αποκτήσει κάποια οικειότητα με την ενασχόληση μαζί τους³⁸. Εισήχθησαν από τον Likert (1932) και έτσι πήραν το όνομα του. Τα βασικά σημεία για την κατασκευή μιας προσθετικής κλίμακας είναι τα εξής: 1. *Συλλογή πολλών ενδείξεων που σχετίζονται με την συγκεκριμένη στάση.* Σε αυτήν την αρχική φάση, μπορούμε να πάρουμε ενδείξεις είτε από άλλους συγγραφείς είτε να επινοήσουμε από μόνοι μας. 2. *Επιλογή τρόπου απάντησης.* Συνήθως πρόκειται για ποσοτική πενταβάθμια ή επταβάθμια κλίμακα συμφωνίας. Στην συνέχεια, η κλίμακα θα κωδικοποιηθεί με αριθμούς από το 1 έως το 5 ή το 7. 3. *Συμπλήρωση του ερωτηματολογίου ενδείξεων από ένα ικανό δείγμα.* Οι ενδείξεις πρέπει να μπουν σε τυχαία σειρά και να ανακατευθούν αυτές που είναι θετικά προσκείμενες με την στάση με αυτές που είναι αρνητικά προσκείμενες. 4. *Υπολογισμός ενός δείκτη για κάθε συμμετέχοντα.* Ακολουθεί ο υπολογισμός για κάθε συμμετέχοντα του αθροίσματος των απαντήσεων του αντιστρέφοντας τις ερωτήσεις που πρόσκεινται αρνητικά στη στάση: έτσι, θα έχουμε έναν αριθμό για κάθε συμμετέχοντα που όσο μεγαλώνει θα σημαίνει μεγαλύτερη συμφωνία με αυτή τη στάση. Στην συνέχεια κατατάσσουμε τους συμμετέχοντες σε αύξουσα σειρά ανάλογα με αυτόν τον δείκτη. 5. *Τελική επιλογή ενδείξεων.* Κάθε ένδειξη υποβάλλεται σε μέτρηση της διαφοροποιητικής δύναμης της³⁹: το κριτήριο είναι πόσο διαφοροποιεί η συγκεκριμένη ένδειξη το άνω τεταρτημόριο (25%) από το κάτω (25%). Στο τέλος, κρατάμε τις πιο διαφοροποιητικές ενδείξεις και εγκαταλείπουμε τις υπόλοιπες. Επίσης, μπορούμε να βασιστούμε σε συνάφειες ένδειξης-δείκτη όπου κρατούμε τις ενδείξεις με τις υψηλότερες θετικές συνάφειες ή να χρησιμοποιήσουμε την ανάλυση αξιοπιστίας⁴⁰.

Οι κλίμακες ίσων διαστημάτων (τύπου Thurstone). Σε αυτήν την κλίμακα, δεν προσπαθούμε απλώς να βρούμε τις πιο διαφοροποιητικές ενδείξεις αλλά και να «σταθμίσουμε» την κάθε ένδειξη ανάλογα με το πόσο θετικά ή αρνητικά πρόσκειται στην στάση. Έτσι, στην προηγούμενη κλίμακα θεωρούμε ότι όλες οι ενδείξεις είναι ή αρνητικές ή θετικές ως προς την στάση ενώ, εδώ, έχουμε διαβάθμιση αυτής της ιδιότητας. Αυτές οι κλίμακες επινοήθηκαν από τους Thurstone & Chave (1929). Τα βασικά στάδια προετοιμασίας αυτού του τύπου κλίμακας είναι τα εξής: 1. *Συλλογή πολλών ενδείξεων που σχετίζονται με την συγκεκριμένη στάση.* Είναι το ίδιο στάδιο με την παραπάνω παράγραφο αλλά επιμένουμε στο να βρούμε κάποιες πολύ θετικά ή αρνητικά ακραίες ενδείξεις. 2. *Διαβάθμιση των ενδείξεων από ικανό αριθμό κριτών.* Εδώ, πρέπει να βρούμε 50-100 συμμετέχοντες που θα δεχθούν να βαθμολογήσουν την κάθε ένδειξη σε μια κλίμακα από το 1 έως το 11 (1=απολύτως αρνητική ως προς την στάση → 11=απολύτως θετική ως προς τη στάση). Προσοχή, οι κριτές δεν βαθμολογούν σε σχέση με την συμφωνία τους ως προς τη στάση αλλά την συμφωνία της ένδειξης ως προς τη στάση! Πρόκειται για το πιο επίπονο στάδιο διότι από την μια πλευρά, προϋποθέτει την διαθεσιμότητα των συμμετεχόντων σε μια αρκετά δύσκολη διαδικασία και από την άλλη, πρέπει το δείγμα των κριτών να είναι πολύ καλά κατασκευασμένο για να μην έχουμε σφάλματα. 3. *Υπολογισμός της «αξίας» της κάθε ένδειξης.* Υπολογίζουμε τον μέσο όρο των βαθμολογιών σε κάθε ένδειξη. 4. *Τελική επιλογή ενδείξεων.* Επιλέγουμε ένα υποσύνολο από ενδείξεις που έχουν περίπου την ίδια αξία στην κλίμακα για όλους τους κριτές (για παράδειγμα χαμηλή τυπική απόκλιση). Συνήθως, σε αυτό το σημείο εφαρμόζουμε αυτό το ερωτηματολόγιο σε ένα μικρό δείγμα και προχωρούμε σε δοκιμασίες

³⁸ Για παράδειγμα όλα τα τέστ τύπου «Who am I?» σε διάφορα περιοδικά...

³⁹ Item analysis: Differential power..

⁴⁰ Reliability analysis.

τύπου διαφοροποιητική δύναμη όπως στις προσθετικές. Στο τέλος κρατούμε μόνον τις ενδείξεις που πληρούν και τα δύο κριτήρια.

Παράδειγμα-Άσκηση

Έστω ότι έχουμε 10 ερωτήσεις (ενδείξεις) που αφορούν ένα συγκεκριμένο κοινωνικό θέμα (Q1-Q10). Θέλουμε να «μετρήσουμε» την γενικότερη στάση που έχουν οι συμμετέχοντες έναντι αυτού του θέματος σε προσθετικό σκορ (τύπου Likert). Σημειώνεται ότι όλες οι ενδείξεις δεν έχουν την ίδια φορά: κάποιες «πηγαίνουν μαζί» δηλαδή σύμφωνα με την φορά του δείκτη ενώ κάποιες άλλες αντίθετα.

Στην συνέχεια, ο ερευνητής ακολουθεί μια στρατηγική ισοδιαστημικών κλιμάκων (τύπου Thurstone) και καταγράφει (από κριτές) τα κάτωθι σχετικά βάρη όπως δίδονται στον πίνακα.

Ένδειξη	Απάντηση συμμετέχοντα (σε πενταβάθμια κλίμακα / 1=διαφωνώ έως 5=συμφωνώ)	Φορά →(+) ←(-)	Thurstone (Βάρη) 1 έως 11
Q1	3	→	11
Q2	5	→	1
Q3	4 (2)	←	2
Q4	3	→	4
Q5	4	→	1
Q6	5 (1)	←	11
Q7	1	→	5
Q8	2	→	11
Q9	5	→	2
Q10	4 (2)	←	2

Ποιο είναι το σκορ του συμμετέχοντα (σε 1 έως 5) εάν ο ερευνητής εξάγει το σκορ προσθετικά (Likert) και ποιο είναι το σκορ (1-5) εάν ο ερευνητής εξάγει το σκορ ισοδιαστημικά (Thurstone);

- A. Σκορ Likert=2.6 & Σκορ Thurstone=2.5
- B. Σκορ Likert=3.0 & Σκορ Thurstone=3.4
- Γ. Σκορ Likert=2.8 & Σκορ Thurstone=2.2
- Δ. Σκορ Likert=34 & Σκορ Thurstone=30
- E. Κανένα από τα παραπάνω.

Λύση

α/ Κατ' αρχήν αντιστρέφουμε τις κλίμακες που είναι «αρνητικής» φοράς: είναι οι ενδείξεις Q3, Q6 και Q10. Εφόσον η κλίμακα είναι πενταβάθμια, η αντιστροφή γίνεται αφαιρώντας από το 6. Έτσι, η Q3 γίνεται 2 από 4, η Q6 γίνεται 1 από 5 και η Q10 γίνεται 2 από 4. Από αυτή την στιγμή και πέρα δεν μεταχειριζόμαστε πλέον τις τιμές των συγκεκριμένων μεταβλητών όπως ήταν αλλά μόνον τις ανεστραμμένες διότι στην διαμόρφωση σύνθετου αποτελέσματος (score) εάν τις αφήναμε τότε θα «μετρούσαν» ανάποδα από τις υπόλοιπες...

Q1	3	→	11	33
Q2	5	→	1	5
Q3	2	←	2	4
Q4	3	→	4	12
Q5	4	→	1	4
Q6	1	←	11	11
Q7	1	→	5	5
Q8	2	→	11	22
Q9	5	→	2	10
Q10	2	←	2	4
	28		50	110
	2,8			2,2

Score Likert

Score Thurstone

Ο υπολογισμός του Likert score είναι πολύ εύκολος εφόσον απλώς προσθέτουμε τις απαντήσεις και στην συνέχεια διαιρούμε με το 10 (το πλήθος των ερωτήσεων): είναι 2,8. Για το score Thurstone πρέπει να λάβουμε υπόψη μας και τα βάρη (weights) που έχουν αποδώσει οι κριτές στις ερωτήσεις. Έτσι, η ερώτηση Q1 «μετρά» 11 φορές (έχει υψηλό ειδικό βάρος στην διαμόρφωση του δείκτη) ενώ η Q2 μετρά μόνον για 1 φορά (έχει το απόλυτα χαμηλότερο ειδικό βάρος στην διαμόρφωση του δείκτη). Άρα, πολλαπλασιάζουμε την απάντηση στην κάθε ερώτηση (αντεστραμμένη φυσικά εφόσον έχει αρνητική φορά) με το ειδικό βάρος της ερώτησης. Η στήλη δίπλα από τον πίνακα είναι τα γινόμενα. Το άθροισμα αυτών είναι 110. Όμως αντί να διαιρέσουμε με το πλήθος των ερωτήσεων, τώρα διαιρούμε με το άθροισμα των βαρών (50): είναι 2,2.

Όπως παρατηρούμε, υπάρχει αρκετά μεγάλη διαφορά ανάμεσα στα δύο score, διαφορά που θα μπορούσε να κατατάξει τον συγκεκριμένο συμμετέχοντα είτε σε μια παθολογική κλίμακα είτε όχι, να τον χαρακτηρίσει ως «ρατσοιστή» είτε όχι κλπ.

Οι συγκεντρωτικές κλίμακες (τύπου Guttman). Η ιδέα του Guttman (1944) ήταν ότι και οι δύο προηγούμενες κλίμακες παρουσίαζαν ένα σημαντικό μειονέκτημα: αν και μπορούν να εμπεριέχουν πολλές όψεις της στάσης (π.χ. ηθική, τεχνολογική κτλ.), η ιδέα της πρόσθεσης δεν ανταποκρίνεται και τόσο καλά στο πολυδιάστατο των στάσεων. Επινόησε λοιπόν μια προσέγγιση όπου οι ενδείξεις είναι έτσι διατεταγμένες ώστε όταν ο συμμετέχων απαντήσει θετικά σε μια θα πρέπει να έχει απαντήσει θετικά και στις προηγούμενες. Έτσι, κατασκευάζουμε μονοδιάστατες κλίμακες. Τα κύρια βήματα είναι τα εξής: 1. *Συλλογή πολλών ενδείξεων που σχετίζονται με την συγκεκριμένη στάση.* Είναι το ίδιο στάδιο με τις δύο προηγούμενες. 2. *Συμπλήρωση του ερωτηματολογίου ενδείξεων από ένα σταθμιστικό δείγμα.* Οι συμμετέχοντες θα απαντήσουν με διχοτομικό τρόπο απάντησης (πχ. Ναι-όχι ή Συμφωνώ-Διαφωνώ). 3. *Εκτέλεση του κλιμακογράμματος.* Πρόκειται για μια κατάταξη τόσο των συμμετεχόντων όσο και των ενδείξεων σε αύξουσα σειρά ανάλογα με το πόσες θετικές απαντήσεις έχουν δώσει. Αναπόφευκτα, δημιουργείται μια τριγωνική μορφή στα δεδομένα. Τέλος βγάζουμε τις ενδείξεις που «χαλούν» το τέλειο τρίγωνο⁴¹: μην ξεχνάτε ότι πρέπει αυτοί που έχουν απαντήσει θετικά σε μια, πρέπει να έχουν απαντήσει θετικά στις προηγούμενες...4. *Εφαρμογή του ερωτηματολογίου εκ νέου σε μικρό δείγμα.* Το τελευταίο στάδιο πριν καταλήξουμε και αυτό που παραλείπεται συνήθως... Επιβάλλεται μια δεύτερη δοκιμασία για να σιγουρευτούμε με την επανάληψη του κλιμακογράμματος.

Οι σημασιολογικά διαφοροποιημένες κλίμακες (τύπου Osgood). Σε αυτό τον τύπο κλιμάκων, ο στόχος είναι περισσότερο η μέτρηση της υποκειμενικής σημασίας που αποδίδεται σε μια στάση παρά πόσο υιοθετείται από τους συμμετέχοντες. Οι κλίμακες αυτές προτάθηκαν από τους Osgood, Suci & Tannenbaum (1957) και σχηματίζονται από μια σειρά διπολικών ερωτήσεων με σημασιολογικά αντίθετα επίθετα στις δύο άκρες μιας πενταβάθμιας ή επταβάθμιας κλίμακας (πχ. Καλός-κακός, Τίμιος-Ατίμιος κτλ.). Έτσι, εάν ο συμμετέχων κλίνει προς την μια ή την άλλη πλευρά της κλίμακας αποδίδει περισσότερο το ένα νόημα από το άλλο (Βλέπε παράδειγμα από Παπαστάμου 1989).

Αυτές οι κλίμακες είναι προσθετικές εάν οι ερωτήσεις είναι διατεταγμένες έτσι ώστε να έχουν όλες μια φορά: όλες οι καλές ιδιότητες να είναι από την μία πλευρά αλλιώς πρέπει να τις αντιστρέψουμε. Επίσης, αυτές οι κλίμακες είναι από τις καλύτερες εφαρμογές τις παραγοντικής ανάλυσης σε κύριες συνιστώσες εφόσον θέλουμε να εμβαθύνουμε στην δομή των απαντήσεων και να βρούμε την σχέση μεταξύ των διαφόρων χαρακτηρισμών.

Οι τεχνικές Q-sort. Οι τεχνικές αυτές αφορούν την κατάταξη των ενδείξεων σύμφωνα με κάποιο κριτήριο. Έτσι μπορούμε να ζητήσουμε από τον συμμετέχοντα να κατατάξει κάποιες εικόνες ανάλογα με το ποια του φαίνεται πιο ωραία ή να κατατάξει κάποια θέματα ανάλογα με το ποια

⁴¹ Αν και η διαδικασία αυτή είναι σχεδόν οπτική, ο Guttman προτείνει ένα κριτήριο που ονομάζει «συντελεστή αναπαραξιμότητας» (δεν θα τον αναλύσουμε εδώ) ο οποίος δεν πρέπει να είναι χαμηλότερος του 0,90.

του φαίνονται πιο χαρακτηριστικά για το θέμα που ερευνούμε. Οι τεχνικές αυτές είναι πολλές και έχουν το πλεονέκτημα να προσαρμόζονται σε κάποιες «ειδικές» καταστάσεις όπως όταν οι συμμετέχοντες είναι παιδιά. Επίσης, κυκλοφορούν και αρκετά “υβρίδια” όπως η κλίμακα C x K block (Abric 1994).

Οι κοινωνιομετρικές κλίμακες. Χρησιμοποιούνται μόνον για να περιγράψουν και να αναλύσουν τις σχέσεις μεταξύ των μελών μιας ομάδας. Συνήθως, και στην απλούστερη μορφή τους, πρέπει το κάθε μέλος να επιλέξει με βάση κάποιο κριτήριο κάποια άλλα μέλη της ομάδας του. Αυτή η κλίμακα καταλήγει συνήθως σε κάποιο κοινωνιογράμμα όπου φαίνονται οι σχέσεις μεταξύ των μελών.

5.2.4. Οι ερωτήσεις III: οι ατυχίες...

Υπάρχουν, δυστυχώς ή ευτυχώς, κάποιες «εγγενείς» τάσεις στους ανθρώπους όχι βέβαια κληρονομικής φύσης αλλά κοινωνικής αποδοχής που μπορούν υπό ορισμένες συνθήκες να διαστρεβλώσουν τα αποτελέσματα μας. Οι τάσεις αυτές πολύ δύσκολα ελέγχονται και έτσι πρέπει να γνωρίζουμε τουλάχιστον τις πιο συνηθισμένες ώστε να τις αντιμετωπίζουμε όσο είναι δυνατόν ή, το λιγότερο, να μην μας ξαφνιάζουν όταν εμφανίζονται...

5.2.4.1. Η αδυναμία του να λες...όχι.

Όπως δηλώνει και ο τίτλος, οι άνθρωποι έχουν την τάση να λένε περισσότερο Ναι παρά Όχι. Αυτή η τάση οφείλεται κυρίως στην καλή... θέληση των συμμετεχόντων να μην έρθουν σε «σύγκρουση» με τον ερευνητή: στο κάτω-κάτω αυτός ξέρει καλύτερα. Το πρόβλημα αυτό εμφανίζεται κυρίως σε κλειστές ερωτήσεις και για αυτό τον λόγο πρέπει να διαμορφώνουμε τις απαντήσεις κατά τέτοιο τρόπο ώστε καμία να μην είναι ξεκάθαρα αρνητική: αντί να χρησιμοποιούμε το Ναι και το Όχι, καλύτερα είναι να είναι περιφραστικές οι εναλλακτικές απαντήσεις. Επίσης, στην περίπτωση που έχουμε κλίμακες, η φορά των ενδείξεων πρέπει να εναλλάσσεται έτσι ώστε ο συμμετέχων να μην μπορεί να βάλει απλά όλες τις αρνητικές απαντήσεις, όχι τουλάχιστον πριν σκεφθεί.

5.2.4.2. Η συμμόρφωση.

Η τάση που έχει ο συμμετέχων να συμμορφώνεται ως προς την «κοινή λογική» ή ως προς την «κοινώς αποδεκτή θέση» είναι επίσης ένα μεγάλο πρόβλημα: έχουν την τάση να δίνουν μια αντανάκλαση της «κοινής γνώμης» και έτσι να διαφεύγουν τον «κίνδυνο» της διαφοροποίησης. Έτσι, ο ερευνητής ουσιαστικά δεν παίρνει τίποτα, τίποτα τουλάχιστον που να μην ξέρει ήδη. Ουσιαστικά πρέπει να αποφεύγονται οι λέξεις που προξενούν «φόβο» στους συμμετέχοντες σχετικά με το τι εικόνα θα σχηματίσει ο ερευνητής γ'αυτούς: στην λέξη «ρατσισμός» όλοι θα πουν όχι με οποιαδήποτε τρόπο δεδομένου ότι εάν κάποιος είναι ρατσιστής θα χαρακτηριστεί άσχημα. Δεν είναι όμως αυτό το ζητούμενο...

5.2.4.3. Τα αθώα... ψεματάκια.

Σε ορισμένες καταστάσεις, οι συμμετέχοντες υποκρύπτουν αλήθειες σε φαινομενικά ανώδυνα ερωτήματα διότι αυτές θεωρούν ότι μπορούν να τους μειώσουν προσωπικά. Αυτό συμβαίνει κυρίως στα δημογραφικά στοιχεία: ένα χαμηλό εισόδημα παρουσιάζεται σαν μεγαλύτερο, η ηλικία παρουσιάζεται μικρότερη, εμφανίζονται πτυχία που δεν υπάρχουν ή, ακόμα, ανεβαίνουν ξαφνικά στην ιεραρχία. Τέτοιες περιπτώσεις μπορούν να αντιμετωπιστούν ή με πολλές ερωτήσεις για το ίδιο πράγμα ή με καλή γνώση του δείγματος.

5.2.4.4. Το φαινόμενο επισκιασμού.

Αν και μια από τις διαδεδομένες οδηγίες προς τους νέους ερευνητές είναι να προηγούνται οι γενικές ερωτήσεις των ειδικότερων, αυτό ελλοχεύει ορισμένους κινδύνους: ίσως την πιο «ύπουλη», τον επισκιασμό των ειδικών ερωτήσεων από την απάντηση στην γενική. Το φαινόμενο

επισκιασμού⁴² παρατηρείται όταν οι απαντήσεις μίας ερώτησης τείνουν να διαμορφώσουν τις απαντήσεις της επόμενης ερώτησης. Το φαινόμενο αυτό αντιστοιχεί σε μία τάση εκ μέρους του υποκειμένου να δείχνει ότι είναι άτομο με συνοχή και δεν μπορεί να απαντά μια έτσι και μια αλλιώς... Έτσι, μία αρχική ερώτηση δείχνει σαν να έχει «μολύνει» όλες τις επόμενες ερωτήσεις οι οποίες πλέον βρίσκονται σε τροχιά γύρω από αυτήν.

Έρευνα του ΑΙΡΟ στις ΗΠΑ (1939 από Chauchat 1985) πριν από την είσοδο των ΗΠΑ στον II Παγκόσμιο Πόλεμο.

1. Νομίζετε ότι οι ΗΠΑ πρέπει να εξουσιοδοτήσουν τους Αμερικανούς πολίτες στο να κατατάσσονται στον Γερμανικό στρατό, αν θέλουν;
2. Νομίζετε ότι οι ΗΠΑ πρέπει να εξουσιοδοτήσουν τους Αμερικανούς πολίτες στο να κατατάσσονται στον Βρετανικό ή Γαλλικό στρατό, αν θέλουν;

Στις ερωτήσεις έχουμε τα εξής αποτελέσματα ανάλογα με την σειρά των ερωτήσεων:

	Σειρά ερωτήσεων 1-2	Σειρά ερωτήσεων 2-1
Ερώτηση 1		
ΝΑΙ	22%	31%
ΟΧΙ	74%	61%
ΔΞ / ΔΑ	4%	8%
Ερώτηση 2		
ΝΑΙ	40%	45%
ΟΧΙ	54%	46%
ΔΞ / ΔΑ	6%	9%

Εμφανώς, η κατανομή των απαντήσεων διαφέρει ανάλογα με την σειρά των ερωτήσεων. Παρατηρούμε ότι στην σειρά 1-2, έχουμε πιο πολλές αρνητικές απαντήσεις. Εάν υποθέσουμε ότι, μ'αυτήν την σειρά, μερικοί που δίνουν μια απάντηση αρνούμενοι στην πρώτη ερώτηση (74%) τότε έχουν την τάση να αρνηθούν για τον οποιοδήποτε στρατό και αρνούνται και στην δεύτερη. Στην σειρά 2-1, εάν μερικοί έχουν δώσει θετική απάντηση στην πρώτη ερώτηση, έχουν την τάση να δίνουν την ίδια απάντηση για όλους τους στρατούς. Επομένως θετική απάντηση στην πρώτη ερώτηση επιφέρει θετική απάντηση στην δεύτερη.

Η πιο κατάλληλη μέθοδος για να αντιμετωπιστεί το φαινόμενο επισκιασμού είναι οι εξής: 1. Πρέπει να κάνουμε τις ερωτήσεις με διαφορετική σειρά κατά ομάδες συμμετεχόντων έτσι ώστε να αδρανοποιηθεί οποιοδήποτε φαινόμενο επισκιασμού. Πρόκειται για μια πολύ δύσκολη λύση, σχεδόν ανεφάρμοστη, διότι απαιτεί μεγάλο αριθμό συμμετεχόντων ενώ ο αριθμός των συνδυασμών που μπορούν να γίνουν ανέρχεται σε δεκάδες, εκατοντάδες πιθανές σειρές. 2. Πολύ πιο οικονομικό είναι να αποφεύγουμε να ωθούμε τον συμμετέχοντα σε λήψη θέσης από την πρώτη κιόλας ερώτησης: ας μην ξεχνάμε ότι δεν πρόκειται για ανάκριση...

5.2.5. Μερικές πρακτικές συμβουλές.

Σε αυτό την παράγραφο θα δώσουμε μερικούς κανόνες πρακτικής διαμόρφωσης ερωτήσεων θέλοντας να αποφύγουμε την πρακτικότητα ενός συνταγολογίου⁴³: οι έτοιμες «συνταγές» πέραν του περιοριστικού στοιχείου που διαθέτουν εξ ορισμού, μπορεί να αποβούν καταστρεπτικές σε

⁴² Halo effect

⁴³ Είναι προφανές ότι οποιαδήποτε τέτοια προσπάθεια θα έχει κάποια συγγένεια με συνταγολόγιο. Όμως, οφείλουμε να προειδοποιήσουμε τον αναγνώστη για τους κινδύνους που ελλοχεύει μια τέτοια προσέγγιση του κειμένου.

περίπτωση τυφλής εφαρμογής τους σε οποιαδήποτε περίπτωση. Γι'αυτόν τον λόγο, τουλάχιστον σε μια πρώτη φάση, θα αναφερθούμε στο τι δεν πρέπει να κάνουμε!

Τι πρέπει να αποφεύγουμε λοιπόν (Βλέπε σχετικά Rayne 1980):

A. *Μακροσκελείς ερωτήσεις.* Τελικά ο συμμετέχων θα θυμηθεί μόνον ένα κομμάτι από την ερώτηση, ίσως το πιο τελευταίο.

B. *Ερωτήσεις με διπλό ή τριπλό νόημα.* Καλύτερα να «σπάστε» αυτές τις ερωτήσεις σε άλλες πιο απλούστερες.

Γ. *Ερωτήσεις που περιέχουν ιδιαίτερους όρους.* Γενικά πρέπει να αποφεύγονται οι λέξεις που δεν είναι οικίες στην ομάδα στόχο.

Δ. *Ερωτήσεις που ενεργούν επισκιαστικά στις υπόλοιπες.* Είναι καλύτερα να αλλάξετε την μορφή αυτών των ερωτήσεων ή να τις βάλετε στο τέλος της συνέντευξης. Είναι φανερό ότι εάν βρίσκονται στην αρχή θα καθορίσουν μετά όλη την έκβαση της.

E. *Επισημασμένες ερωτήσεις.* Εφόσον ο ερευνητής ξέρει ότι υπάρχει η πιθανότητα να επηρεάσει τους συμμετέχοντες, πρέπει να προσέξει την διαμόρφωση των ερωτήσεων του. Είναι πολύ πιο δύσκολο ίσως, το να καταφέρει να μην δείχνει με έμμεσο τρόπο την συμφωνία του ή την διαφωνία του μ'αυτά που λέει ο συμμετέχων. Πρέπει να αποφεύγονται οι ενδείξεις συμφωνίας ή διαφωνίας με τον συμμετέχοντα ακόμα κι αν αυτές είναι μια ανεπαίσθητη αλλαγή στάσης ή ένα αθέλητο νεύμα.

5.3. Η προσέγγιση του συμμετέχοντα: πρόσωπο με πρόσωπο ή μέσω γραπτού κειμένου;

Ο τίτλος αυτής της παραγράφου είναι σαφής: είναι η ουσιαστική διαφορά μεταξύ συνέντευξης και ερωτηματολογίου. Στην πρώτη περίπτωση –και με συγκεκριμένα κριτήρια- προτιμούμε να είμαστε πρόσωπο με πρόσωπο με τους ανθρώπους που θέλουμε να ερωτήσουμε στην δεύτερη περίπτωση –με επίσης συγκεκριμένα κριτήρια- επιλέγουμε να στείλουμε έναν «αντιπρόσωπο» μας: ένα κείμενο με ερωτήσεις. Αν και φαίνονται πολύ διαφορετικές, οι δύο προσεγγίσεις στα άκρα τους μοιάζουν ιδιαίτερα: έχουμε περιπτώσεις «διαβαστού» ερωτηματολογίου που θέλει να λέγεται συνέντευξη και «γραπτής» συνέντευξης που φιλοδοξεί να ονομάζεται ερωτηματολόγιο.

Μερικά από τα μειονεκτήματα και τα πλεονεκτήματα κάθε προσέγγισης παρουσιάζονται στον παρακάτω πίνακα:

«Πρόσωπο με πρόσωπο»		«Γραπτό κείμενο»	
Πλεονεκτήματα	Μειονεκτήματα	Πλεονεκτήματα	Μειονεκτήματα
Αμεσότητα με το δείγμα που επιτρέπει ταχύτερο και σαφέστερο feedback.	Αναγκαστικά περιορισμένο δείγμα λόγω της χρονοβόρας διαδικασίας.	Προσέγγιση μεγάλων δειγμάτων πολύ εύκολα και γρήγορα.	Κανένα feedback και καμία δυνατότητα αλλαγής εφόσον εφαρμοστεί ⁴⁴ .
Μεγαλύτερη ευελιξία στην διαμόρφωση των ερωτήσεων.	Κίνδυνος χαμηλής «τυποποίησης» των ερωτήσεων με αποτέλεσμα κάθε συμμετέχων να δέχεται τελικά διαφορετικές ερωτήσεις.	Υψηλή τυποποίηση ερωτήσεων: εκμηδενίζει τον κίνδυνο «νοηματικής διάχυσης» των ερωτήσεων.	Δομή και συμπλήρωση πολλές φορές κουραστική και «βαρετή» για τους συμμετέχοντες.
Ιδιαίτερα πλούσιο περιεχόμενο απαντήσεων που εκμεταλλεύεται την φυσική γλώσσα.	Χαμηλή τυποποίηση απαντήσεων με ιδιαίτερα χρονοβόρα διαδικασία κωδικοποίησης.	Εύκολη και γρήγορη κωδικοποίηση. Χρήση αυτόματων μέσων καταγραφής και αποθήκευσης δεδομένων (σαρωτές, κάρτες κτλ)	Υψηλή πιθανότητα τυχαίας απάντησης από τον συμμετέχοντα εφόσον δεν εκπληρώνονται οι προσδοκίες του σε σχέση με την διαμόρφωση των ερωτήσεων.
Δυνατότητα καταγραφής πληροφοριών πέραν αυτών που διοχετεύονται μέσω του λόγου	Αδυναμία χρήσης ποσοτικών μεθόδων ενώ απαιτεί υψηλό βαθμό ειδίκευσης σε ποιοτικές μεθόδους.	Χρήση ποσοτικών μεθόδων στατιστικής ανάλυσης ευρύτατα διαδεδομένων και ήδη αυτοματοποιημένων με την χρήση ηλεκτρονικού υπολογιστή.	Απαντήσεις αναγκαστικά περιορισμένες είτε σε χώρο είτε και σε νόημα που είτε το θέλουμε είτε όχι λειτουργούν σαν «κλίνη του Προκρούστη» για τους συμμετέχοντες.
Δυνατότητα εφαρμογής σε ειδικές κατηγορίες δειγμάτων που συνήθως «σιωπούν»: αναλφάβητοι, μειονότητες, κοινωνικά αποκλεισμένες ή περιθωριοποιημένες ομάδες.	Μικρή δυνατότητα διασαύρωσης πολλών σφαιρικών μεταβλητών.	Μεγάλη δυνατότητα διασαύρωσης πολλών σφαιρικών μεταβλητών.	Ελλοχεύει ο κίνδυνος γιγαντισμού του ερωτηματολογίου.

5.4. Πρόσωπο με πρόσωπο: η συνέντευξη.

5.4.1. Υλοποίηση της ερευνητικής συνέντευξης I: το πρωτόκολλο και η μορφή της συνέντευξης

Η δόμηση του πρωτοκόλλου της συνέντευξης είναι ίσως η σημαντικότερη ενέργεια του ερευνητή: προκαθορίζει σε μέγιστο βαθμό την συλλογή των δεδομένων⁴⁵. Επίσης, η δόμηση του

⁴⁴ Πολλές φορές μιλάμε για «καμένα δείγματα» δηλαδή για ερευνητές που το ερωτηματολόγιο τους απεδείχθη άχρηστο μετά την εφαρμογή του. Είναι εύκολα κατανοητό, ότι εάν γίνει αυτό δεν μπορούμε να ξαναγυρίσουμε και να πούμε «συγνώμη κάναμε λάθος, συμπληρώστε τώρα αυτό το ερωτηματολόγιο...» Σε τέτοιες περιπτώσεις ευχόμαστε να μην έχουμε «καταναλώσει» μεγάλο μέρος του πληθυσμού που μας ενδιαφέρει...

⁴⁵ Η συνέντευξη είναι μια ερευνητική μέθοδος που χρησιμοποιείται για πολύ διαφορετικούς σκοπούς. Διακρίνουμε λοιπόν τη συνέντευξη σαν μέσο πειραματικής ή εμπειρικής έρευνας, τη συνέντευξη επαγγελματικού προσανατολισμού, τη συνέντευξη επιλογής ή πρόσληψης σε εργασία ή συγκεκριμένη θέση, τη συνέντευξη κλινικής έρευνας και τη θεραπευτική συνέντευξη. Αυτοί οι πέντε τύποι συνέντευξης αντιστοιχούν σε τρεις μεγάλους και διαφορετικούς τομείς.

Ο πρώτος είναι αυτός της έρευνας: η συνέντευξη χρησιμεύει για τη συλλογή δεδομένων και αποτελεί λοιπόν μια μέθοδο παρατήρησης την οποία θα ήταν καλύτερα να αναφέρουμε με το γενικό όρο συνέντευξη έρευνας, έχοντας όμως υπόψη μας ότι δεν χρησιμοποιείται μόνο για εμπειρικές αλλά και για πειραματικές έρευνες.

πρωτοκόλλου καθορίζει το στυλ της συνέντευξης γενικά: σε ποιο βαθμό και με ποιο τρόπο θα υπάρχουν ερωτήσεις. Πιο συγκεκριμένα, όπως αναφέραμε σύντομα σε προηγούμενη παράγραφο, μια συνέντευξη μπορεί να είναι ένα ερωτηματολόγιο που διαβάζεται και έτσι, αν και λέγεται συνέντευξη, τίποτα άλλο δεν την ξεχωρίζει από ένα «συνηθισμένο» γραπτό ερωτηματολόγιο με την έννοια ότι είναι εξίσου «κλειστή» με αυτό.

Για να προχωρήσουμε πρέπει να δεχθούμε ότι ένα «ανοιχτό» ερωτηματολόγιο δεν είναι ή δεν μοιάζει να είναι ένα συνηθισμένο ερωτηματολόγιο: μάλλον μοιάζει με μια «γραπτή» συνέντευξη... Μπορούμε λοιπόν να πούμε ότι εάν υπήρχε μια νοητή γραμμή που συνδέει αυτούς τους δύο αντίθετους «πόλους», θα είχαμε όλες τις πιθανές αποχρώσεις μεταξύ «μη-κατευθυντικής» και «κατευθυντικής» ή, όπως καλείται αλλιώς, μεταξύ «αδόμητης» και «δομημένης» συνέντευξης.

Σύμφωνα με την H. Chauchat (1985) η μία άκρη, η «μη-κατευθυντική» ή «αδόμητη» στάση του ερευνητή προέρχεται από την θεραπευτική συνέντευξη του C. Rogers (αναπτύσσεται κυρίως στο πρώτο τόμο του έργου «Ψυχοθεραπεία και ανθρώπινες σχέσεις», και ονομάζεται συγκεκριμένα «θεωρία και πρακτική της μη-κατευθυντικής θεραπείας», 1945). Η μη-κατευθυντική στάση ορίζει τις προϋποθέσεις ή τα χαρακτηριστικά του ακούσματος που ο C. Rogers ισχυρίζεται ότι υπάρχουν σε μία θεραπευτική συνέντευξη. Πρόκειται για μία πολύπλοκη στάση, βασισμένη κυρίως σε τρεις διαστάσεις: την κατανοητική εμπάθεια, την άνευ όρων αποδοχή και τη μη-κατευθυντικότητα κυριολεκτικά⁴⁶. Η συνέντευξη αυτού του τύπου δεν χρειάζεται καν πρωτόκολλο διότι έχει για

Ο δεύτερος αφορά την εφαρμογή της: Οι λειτουργίες της συνέντευξης είναι πραγματολογικές και αποβλέπουν στη προσαρμογή ενός ατόμου σε μια θέση εργασίας. Αυτές οι συνεντεύξεις είναι δύο ειδών:

- Η συνέντευξη επαγγελματικού προσανατολισμού της οποίας ο σκοπός είναι να διευκολύνει το συνδυασμό των προσωπικών ικανοτήτων και της επαγγελματικής επιλογής ενός συμβουλευόμενου προσώπου (φυσικά στη πρακτική ο προσανατολισμός γίνεται με βάση τις διαθέσιμες θέσεις εργασίας τη συγκεκριμένη εκείνη χρονική στιγμή).
- Η συνέντευξη επιλογής η οποία χρησιμοποιείται από τις υπηρεσίες πρόσληψης προσωπικού για να επιλέξουν ανάμεσα στους υποψήφιους για μια εργασία αυτόν που ταιριάζει καλύτερα στο ψυχολογικό προφίλ της θέσης.

Τέλος, ο τρίτος τομέας στον οποίο χρησιμοποιούμε την έρευνα είναι αυτός της ανάλυσης της προσωπικότητας, των χαρακτηριστικών της και της λειτουργίας της. Μία από τις δύο φόρμες αυτού του τύπου συνεντεύξεων, η συνέντευξη κλινικής έρευνας, χρησιμοποιείται από κλινικούς ψυχιάτρους και ψυχολόγους οι οποίοι ψάχνουν να διαγνώσουν, κυρίως σε σχέση με τα συμπτώματα που τους παρουσιάζει ο ασθενής. Η άλλη μορφή συνέντευξης αυτού του τύπου είναι η θεραπευτική συνέντευξη της οποίας ο σκοπός είναι να βοηθήσει κάποιον ο οποίος το έχει ζητήσει, μέσα από μία αναλυτική διαδικασία και από μία ψυχολογική ωρίμανση.

Εμείς εδώ θα ασχοληθούμε μόνο με τη συνέντευξη έρευνας. Αυτή η συνέντευξη έχει σαν κύριο σκοπό της να συλλέξει δεδομένα πάνω σε ένα συγκεκριμένο θέμα έρευνας. Στη πειραματική έρευνα, η συνέντευξη χρησιμοποιείται κυρίως συμπληρωματικά στη μετά-πειραματική φάση ,για να ανιχνεύσουμε για παράδειγμα τις αναπαραστάσεις του υποκειμένου ως προς την εμπειρία, τις αντιδράσεις του, τις εντυπώσεις του, τις ερμηνείες του. Τα δεδομένα αυτών των δοκιμασιών, τις οποίες ονομάζουμε μετά-πειραματικές, δεν χρησιμεύουν γενικά για να ανιχνεύσουμε τα ίδια τα αποτελέσματα αλλά για να εδραιώσουμε την ανάλυση και τις ερμηνείες που προκύπτουν από αυτά. Αυτές οι συνεντεύξεις είναι εξ' άλλου πιο κοντά στο ερωτηματολόγιο απ'ότι στη συνέντευξη: Είναι, πράγματι, γενικά πολύ κατευθυντικές, αποτελούμενες από σειρά συγκεκριμένων ερωτήσεων. Δεδομένων των χαρακτηριστικών και των αρχών της μεθόδου συνέντευξης, καταλαβαίνουμε εύκολα ότι παίζει ένα δευτερεύοντα ρόλο στις πειραματικές έρευνες.

⁴⁶ Παρουσίαση της καθεμίας διάστασης:

1. Η κατανοητική εμπάθεια: Κατά λέξη, η εμπάθεια είναι η ικανότητα να καταλαβαίνουμε αυτό που αισθάνεται ο άλλος, αυτό που νοιώθει. Στο πλαίσιο της έρευνας, ο ερευνητής πρέπει να δοκιμάσει να καταλάβει αυτό που λειο το υποκείμενο καταλαβαίνοντας την οπτική γωνία του τελευταίου, δηλαδή το πλαίσιο αναφοράς και τις προσωπικές του αξίες. Όταν το υποκείμενο αναφέρει ένα γεγονός, ο ερευνητής πρέπει να το αντιλαμβάνεται με τον ίδιο τρόπο που το αντιλαμβάνεται το υποκείμενο. Πολύ δύσκολη στάση να κρατηθεί διότι δεν πρόκειται για μία ταύτιση που θα οδηγούσε στο να

στόχο της την ελεύθερη ομιλία του ασθενή για τα θέματα που αυτός θέλει με τον τρόπο που θέλει. Η συγγραφέας εύλογα λοιπόν υποθέτει ότι ουσιαστικά υπάρχει ένα άκρο, η «μη-κατευθυντικότητα», και όλα τα άλλα σημεία αυτής της ευθείας ορίζονται με βάση αυτό: όσο πιο πολλές και κλειστές ερωτήσεις κάνουμε τόσο πιο «κατευθυντική» ή «δομημένη» είναι η συνέντευξη μας. Όπως σημειώνει ο M. Pages (1965), η μη-κατευθυντική συνέντευξη χρησιμοποιήθηκε με τον ιδεαλιστικό αλλά και ουτοπικό σκοπό της ανάλυσης των αποτελεσμάτων της αλληλεπίδρασης ανάμεσα στον ερευνητή και στο συμμετέχοντα.

Είναι σαφές ότι η απόλυτα «αδόμητη» συνέντευξη που επικαλείται ο Rogers δεν μπορεί να μεταφερθεί σε ερευνητικό πλαίσιο χωρίς αλλαγές και παρενέργειες (Whyte 1984): πρώτα απ' όλα μια ερευνητική συνέντευξη δεν έχει ούτε τους ίδιους στόχους ούτε χρησιμοποιεί τα ίδια μέσα με μια θεραπευτική.

Στην ερευνητική συνέντευξη, ο ερευνητής πρέπει να οδηγήσει τον συμμετέχοντα στην εκφορά λόγου σε σχέση με κάποιο συγκεκριμένο αντικείμενο που ούτως ή άλλως του επιβάλλεται: άρα δεν μπορεί να είναι ολότελα «αδόμητη» εξ αρχής...

Επίσης, εφόσον η έρευνα είναι επικεντρωμένη, ο ερευνητής είναι υποχρεωμένος να παρεμβαίνει⁴⁷ και είτε να προτρέπει τον συμμετέχοντα όταν αναφέρει κάποιο σημείο εξαιρετικής σημασίας είτε να τον σταματά όταν ο λόγος του «ξεφεύγει» από τους στόχους της έρευνας. Αν και η απόλυτα «αδόμητη» συνέντευξη κρίνεται σχεδόν ανεφάρμοστη σε ερευνητικό πλαίσιο, οι αρχές που την διέπουν παραμένουν ένας στόχος⁴⁸ για κάθε ερευνητή που ασχολείται με την συνέντευξη. Συνοψίζοντας, μπορούμε να σχηματοποιήσουμε τα παραπάνω με το σχήμα 1.

Για καθαρά τυπικούς λόγους μπορούμε να ξεχωρίσουμε τρεις κατηγορίες ερευνητικών συνεντεύξεων:

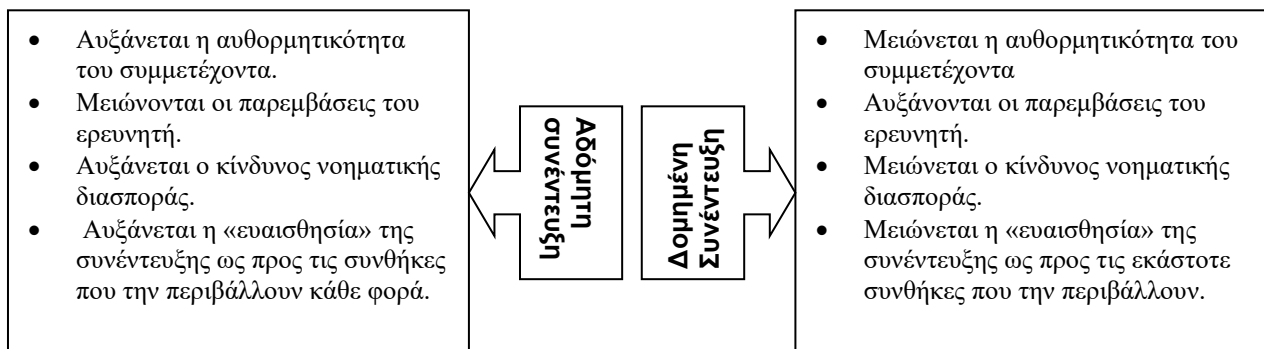
1. *Μη-κατευθυντικές ή αδόμητες συνεντεύξεις* όπου ο ερευνητής παρουσιάζει το γενικότερο πλαίσιο για το οποίο ενδιαφέρεται και περιμένει να τον οδηγήσει ο συμμετέχων.
2. *Ημι-κατευθυντικές ή ημι-δομημένες συνεντεύξεις* όπου ο ερευνητής έχει φτιάξει ένα σύνολο από ερωτήσεις αλλά αισθάνεται ελεύθερος να τους αλλάξει την σειρά ή, ακόμα, να αλλάξει και την διατύπωση τους ανάλογα με την ροή της συζήτησης.
3. *Κατευθυντικές ή δομημένες συνεντεύξεις* όπου ο ερευνητής έχει φτιάξει ένα σύνολο από ερωτήσεις με αρκετά προκαθορισμένες απαντήσεις (στην ουσία, ένα ερωτηματολόγιο) και τις θέτει, τηρώντας ευλαβικά το πρωτόκολλο, στον συμμετέχοντα.

καταλαβαίνουμε τον άλλον, αλλά να βλέπουμε τον εαυτό μας όπως τον βλέπει ο άλλος και να αισθανόμαστε τα ίδια συναισθήματα.

2. Η άνευ όρων αποδοχή: Είναι στη πραγματικότητα μία προϋπόθεση της κατανοητικής εμπάθειας. Ορίζουμε έτσι τη στάση διαθεσιμότητας προς τον άλλο, τη δυνατότητα να τον δεχθούμε όπως είναι και να αισθανθούμε επίσης ενδιαφέρον για αυτά που λει. Η στάση αυτή προϋποθέτει εκ μέρους του ερευνητή την ικανότητα του να μην αισθάνεται απειλούμενος στις ίδιες του τις πίστεις και στο τρόπο ύπαρξής του, και να συλλαμβάνει τη διαφορά χωρίς να φοβάται ότι θα χάσει τη δική του ταυτότητα.
3. Η μη-κατευθυντική στάση: Ορίζει το γεγονός του ότι ο ερευνητής δεν δίνει κατευθύνσεις. Δεν κάνει επεμβάσεις που αποσκοπούν στο να αλλάξουν ή να κατευθύνουν αλλού κατά κάποιο τρόπο αυτό που ειπώθηκε από το υποκείμενο, τον τρόπο σκέψης του ή την συμπεριφορά του. Παρόλα αυτά, αυτή η στάση δεν σημαίνει καθόλου αντίθετα από λάθος ερμηνείες που είναι πιθανόν να δόθηκαν, ότι ο ερευνητής υιοθετεί μια στάση μη παρεμβατική, δηλαδή χαλαρή. Ο ρόλος του είναι να κάνει τον άλλον να εκφράζεται, δείχνοντάς του ότι τον ακούει και τον καταλαβαίνει με την έννοια που δίνουμε σ' αυτόν τον όρο στον ορισμό της εμπάθειας.

⁴⁷ Και να μειώνει την «μη-κατευθυντικότητα» της συνέντευξης.

⁴⁸ Ουτοπικός βέβαια...

Εντούτοις, δεν πρέπει να παραγνωρίσουμε το γεγονός ότι υπάρχουν και άλλες κατηγορίες λιγότερο δημοφιλείς⁴⁹. Οι Rowney & Watts (1987) αναφέρουν μια άλλη κατηγοριοποίηση: από την μια πλευρά τις «απαντητικές⁵⁰» συνεντεύξεις και από την άλλη, τις «πληροφορικές⁵¹» συνεντεύξεις. Στις πρώτες, ο ερευνητής έχει (ή θέλει να έχει) τον έλεγχο τουλάχιστο στο μεγαλύτερο μέρος της συνέντευξης. Στις δεύτερες, ο ερευνητής παραχωρεί τον έλεγχο στον συμμετέχοντα ο οποίος είναι ελεύθερος να αναπτύξει τις απόψεις του με τον τρόπο που θέλει αυτός. Σε μια τέτοια συνέντευξη ο ρόλος του ερευνητή είναι αναγκαστικά ο μικρότερος δυνατός. Σύμφωνα με αυτούς τους μελετητές, ο έλεγχος και η μετάβαση του από τον έναν στον άλλο εκ των συνομιλητών καθορίζει τον τύπο και το στυλ της συνέντευξης.

Εκτός από το στυλ, κάθε πρωτόκολλο συνέντευξης πρέπει να ακολουθεί μια συμβατική διαδοχή ερωτήσεων έτσι ώστε να εξασφαλίζεται η ομαλή ροή της. Πιο αναλυτικά:

1. **Εισαγωγή.** Παρουσίαση του ερευνητή, εξήγηση σκοπού της συνέντευξης, βεβαίωση του εμπιστευτικού χαρακτήρα της συνέντευξης, ζήτηση άδειας μαγνητοφώνησης.
2. **«Ζέσταμα».** Απλές, φιλικές ερωτήσεις στην αρχή για να νιώσει άνετα ο συμμετέχων μαζί σας.
3. **Κυρίως σώμα ερωτήσεων.** Ερωτήσεις που αποτελούν το κύριο σώμα πληροφορίας που ζητείται. Εάν υπάρχουν «επικίνδυνες» ερωτήσεις, καλύτερα να τις αφήσουμε για το τέλος όπου, ακόμα κι αν ο συμμετέχων αρνηθεί να απαντήσει, θα έχει δώσει το μεγαλύτερο μέρος των απαντήσεων.
4. **«Ηρεμία».** Προς το τέλος, μερικές ακόμα απλές ερωτήσεις με σκοπό να εκτονωθεί οποιαδήποτε ένταση που πιθανόν δημιουργήθηκε κατά την διάρκεια της συνέντευξης.
5. **Κλείσιμο.** Ευχαριστώ πολύ, γεια σας. Μερικές φορές, στο τέλος και αφού κλείσει το κασετόφωνο, μερικοί συμμετέχοντες αισθάνονται πιο άνετα και αρχίζουν ξαφνικά να αναπτύσσουν πολύ ενδιαφέρουσες απόψεις. Πρέπει να είμαστε προετοιμασμένοι για κάτι τέτοιο και εάν χρειαστεί να ξανανοίξουμε το κασετόφωνο ή, ακόμα, να μην κάνουμε τίποτα.

Υπόδειγμα πρωτοκόλλου (από Cliff et al. 1994).

Ευχαριστώ που δεχθήκατε να λάβετε μέρος σ'αυτήν την έρευνα. Θα ήθελα να σας βεβαιώσω από την αρχή ότι θα παραμείνετε ανώνυμος και δεν θα κρατήσουμε οποιαδήποτε μορφή αρχείου με το όνομα σας.

1. Θα ήθελα να σας ρωτήσω αρχικά, εάν τώρα εργάζεστε κάπου...
2. Εάν ΝΑΙ, απέσπασε λεπτομέρειες σχετικά με...

- A. ποια εργασία
- B. πως ήρθε σε επαφή μ'αυτή την δουλειά
- Γ. ποιες τυπικότητες υπάρχουν (αιτήσεις κτλ)

Δ. υπάρχει διαδικασία επιλογής και ποια

Ε. γιατί νομίζει ότι εδώ φάνηκε τυχερός σε σχέση με προηγούμενες απόπειρες

⁴⁹ Ίσως και πιο πετυχημένες...

⁵⁰ Respondent interviews

⁵¹ Informant interviews

ΣΤ. τι προβλήματα αντιμετώπισε σε προηγούμενες απόπειρες;
Προχώρησε στο 2

Εάν ΟΧΙ, απέσπασε λεπτομέρειες σχετικά με...

A. ποια είναι η τελευταία δουλειά που προσπάθησε;
B. πως ήρθε σε επαφή μ'αυτή την δουλειά
Γ. ποιες τυπικότητες υπάρχουν (αιτήσεις κτλ)

Δ. υπάρχει διαδικασία επιλογής και ποια

E. γιατί νομίζει πως φάνηκε άτυχος;
ΣΤ. τι προβλήματα αντιμετωπίζει, σε γενικές γραμμές, με το να βρει δουλειά;
Προχώρησε στο 2

3. Τι είδους συμβουλές πήρατε σχετικά με την εύρεση εργασίας;

A. στο σχολείο
B. από εξειδικευμένους οργανισμούς ή υπηρεσίες
Γ. από οποιαδήποτε άλλη πηγή ακόμα και ανεπίσημα

4. Πως θα αξιολογούσατε αυτές τις συμβουλές;

Ρωτήστε σε σχέση με τις πηγές που αναφέρθηκαν στην ερώτηση 2.

5. Πήρατε καθόλου μέρος σε διαδικασίες για ανέργους;
6. Πώς θα αξιολογούσατε αυτές τις διαδικασίες;
7. Τι είδους υπηρεσίες θα έπρεπε να παρέχονται έτσι ώστε εσείς προσωπικά να διευκολυνόσαστε να βρείτε δουλειά;
8. Βοηθηθήκατε ποτέ από ανεπίσημους οργανισμούς ή θεσμούς;

(Φιλία, γειτονιά, καφενείο κτλ)

9. Θα μπορούσατε να συγκρίνετε την βοήθεια που πήρατε ανεπίσημα μ'αυτήν που πήρατε επίσημα;
10. Έχετε κάποια ρουτίνα ή συνήθεια να οργανώνετε τον χρόνο σας για κάθε βδομάδα;

Πόσο σας βοήθησε;

11. Πιστεύετε ότι το σημερινό εισόδημα σας είναι ικανοποιητικό και δίκαιο;
12. Μερικοί άνθρωποι νομίζουν ότι η κοινωνία που ζούμε είναι μια διαρκής αναζήτηση βραβείων και ανταμοιβών. Άλλοι νομίζουν ότι υπάρχουν στεγανά ανάμεσα στους έχοντες και στους μη-έχοντες... Πως βλέπετε εσείς την κοινωνία;
13. Σας ευχαριστώ πολύ που μας βοηθήσατε και μας δώσατε λίγο από τον χρόνο σας. Θα ήθελα να σας ρωτήσω μήπως υπάρχει κάποιο σημείο που δεν καλύφθηκε από την συνέντευξη και είναι σημαντικό για σας;

5.4.2. Υλοποίηση ερευνητικής συνέντευξης II: οι παρεμβάσεις του ερευνητή

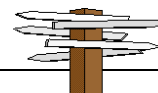
Κατά τη διάρκεια μιας κατευθυντικής ή ημι-κατευθυντικής συνέντευξης, ο ερευνητής μπορεί να επιλέξει ανάμεσα σε δύο ειδών παρεμβάσεις: Από τη μία πλευρά, αυτές που έχουν σαν σκοπό να «σταματήσουν» τον συμμετέχοντα και από την άλλη αυτές που έχουν σαν σκοπό να «προτρέψουν» τον συμμετέχοντα να συνεχίσει.

Οι λόγοι για τους οποίους μπορεί να προκύψουν τέτοιου είδους ανάγκες προέρχονται από την ίδια την δόμηση ή κατευθυντικότητα της συνέντευξης. Συμμετέχοντες που «πλατειάζουν»,

«ξεφεύγουν εκτός θέματος» ή, απλά, ο λόγος τους δεν «ενδιαφέρει» την έρευνα, απαιτούν μια διορθωτική παρέμβαση όπου ο ερευνητής πρέπει να τους επαναφέρει «στην τάξη»... Από την άλλη, όταν ο συμμετέχων φαίνεται να είναι «μονολεκτικός», πολύ «σύντομος» ή, απλά, θίγει ένα ενδιαφέρον θέμα και το «αφήνει» αμέσως μετά, δημιουργεί την ανάγκη μιας παραίνεσης εκ μέρους του ερευνητή για συνέχεια...

Οι παρεμβάσεις, όπως δηλώνει το όνομα τους, είναι δυναμικές λύσεις σε προβλήματα που προκύπτουν κατά την διάρκεια της συνέντευξης. Έτσι, εξ ορισμού, είναι όλες κατευθυντικού τύπου και μπορούν, ενδεχομένως, να αλλοιώσουν το περιεχόμενο της συνέντευξης. Εντούτοις, είναι ένα αναγκαίο κακό διότι πολύ δύσκολα ένας ομιλητής θα συνέχιζε να μιλά εάν δεν είχε την παραμικρή ένδειξη ότι αυτό που λει ενδιαφέρει εκείνον που έχει απέναντι του.

Στον παρακάτω πίνακα αναλύονται διάφοροι τύποι παρεμβάσεων σε σχέση με τον στόχο τους.

Διορθωτικές παρεμβάσεις		Προτρεπτικές παρεμβάσεις	
1. Η «επόμενη ερώτηση»	<i>Πως γίνεται:</i> Η τεχνική αυτή συνίσταται στο να περιμένουμε τον συμμετέχοντα να κάνει μια παύση και όταν συμβεί αυτό, να θέτουμε την επόμενη ερώτηση του πρωτοκόλλου.	1. Η «ηχώ»	<i>Πως γίνεται:</i> Επαναλαμβάνουμε (με κάποιο ερωτηματικό τόνο στην φωνή μας) τις τελευταίες λέξεις του συμμετέχοντα χωρίς να προσθέσουμε ή να αλλάξουμε οτιδήποτε.
	<i>Πλεονεκτήματα:</i> «Επαναφέρει» τον συμμετέχοντα στο θέμα με σίγουρο τρόπο.		<i>Πλεονεκτήματα:</i> Με τον κατάλληλο τόνο στην φωνή μας θα έχει πολύ καλά αποτελέσματα.
	<i>Μειονεκτήματα:</i> Μπορεί να γίνει προσβλητική και να «χαλάσει» όλη την συνέντευξη εάν είναι αδέξια.		<i>Μειονεκτήματα:</i> Προσοχή!! Χωρίς να αλλάξουμε τίποτα και χωρίς να παραλείψουμε τίποτα από το τελευταίο κομμάτι... Αλλιώς, απλά διορθώνουμε τον συμμετέχοντα.
	<i>Σχόλια:</i> Δύσκολη, καλύτερα να μην χρησιμοποιείται παρά μόνον σε ακραίες περιπτώσεις.		<i>Σχόλια:</i> Πολύ καλή και σχετικά εύκολη τεχνική.
2. Η «έλλειψη ενδιαφέροντος»	<i>Πως γίνεται:</i> Αντί να ενεργούμε και να κάνουμε κάτι, δεν κάνουμε τίποτα. Κατά κάποιον τρόπο είναι σαν να μην δείχνουμε κάποια θετική αντίδραση και ο συμμετέχων οδηγείται σε διακοπή της ομιλίας του εφόσον διαπιστώνει έλλειψη ενδιαφέροντος από την πλευρά του ερευνητή...	2. Το «μουρμουρητό»	<i>Πως γίνεται:</i> Απλώς, όταν ο συμμετέχων δείχνει να σταματά, κάνουμε «μμμμ...» συνοδευόμενο από μια ερωτηματική ματιά.
	<i>Πλεονεκτήματα:</i> Η λιγότερο παρεμβατική απ' όλες τις διορθωτικές παρεμβάσεις και η πιο διακριτική.		<i>Πλεονεκτήματα:</i> Η «τέλεια» παρέμβαση. Ουσιαστικά δεν παρεμβαίνουμε εκτός από το ίδιο το γεγονός της παρότρυνσης.
	<i>Μειονεκτήματα:</i> Μπορεί να αποτύχει...		<i>Μειονεκτήματα:</i> Μπορεί να γίνει βαρετό και να προκαλέσει υποψίες κοροϊδίας στον συμμετέχοντα. Δεν πρέπει να γίνει κατάχρηση.
	<i>Σχόλια:</i> Η καλύτερη στάση του ερευνητή. Πρέπει να δοκιμάζεται τουλάχιστον πρώτη.		<i>Σχόλια:</i> Αναμφισβήτητα είναι προτιμητέα τεχνική αλλά πρέπει να εναλλάσσεται με τις άλλες.
		3. Το «άρρητο»	<i>Πως γίνεται:</i> Προσπαθούμε να ξαναδιατυπώσουμε αυτό που δεν λέγεται αλλά «φαίνεται». Μπορούμε να αναφερθούμε σε γνώμες που «υπονοούνται», σε συναισθήματα που «πνίγονται» ή σεπίστεις που «υποκρύπτονται».
	<i>Πλεονεκτήματα:</i> Μπορεί να πλουτίσει την συνέντευξη και να οδηγήσει σε αναπάντεχα συμπεράσματα.		
	<i>Μειονεκτήματα:</i> Το λάθος είναι μοιραίο... Ερώτηση που θα αναφέρεται σε «ένταση» του συμμετέχοντα ενώ ο ίδιος δεν φαίνεται να αισθάνεται έτσι μπορεί να οδηγήσει σε εκνευρισμό του ή ακόμα και σε χλευασμό του ερευνητή.		
			<i>Σχόλια:</i> Καλύπτει κενά του πρωτοκόλλου αλλά χρησιμοποιείται με το μέγιστο της σύνεσης.

Οι παρεμβάσεις, οποιοδήποτε στόχο κι αν έχουν, αποτελούν μέρος του σώματος της συνέντευξης και πρέπει πάντοτε να καταγράφονται όταν γίνεται η απομαγνητοφώνηση. Η εσφαλμένη αντίληψη ορισμένων νεότευκτων ερευνητών ότι δεν καταγράφεται η «δική» τους συμμετοχή σαν ερευνητικό υλικό⁵², είναι τουλάχιστον αφελής για να μην πούμε και ύποπτη...

⁵² Το σύνολο αυτών των μελετών μεθοδολογίας, οι οποίες αφορούν φαινόμενα λεκτικής αλληλεπίδρασης ή μη λεκτικής αλληλεπίδρασης, κατεργάζονται βάση μίας μοναδικής προβληματικής που ονομάζεται «προβληματική σφάλματος».

Ο βασικός σκοπός αυτών των ερευνών είναι, πράγματι, να επαληθεύσουμε αν τα δεδομένα που έχουμε συλλέξει από συνεντεύξεις -λίγο ή πολύ κατευθυντικές ανάλογα τις περιπτώσεις- είναι ακριβείς, πιστές ή όχι αναπαραστάσεις αυτών που σκέφτεται συγκεκριμένα το υποκείμενο.

Ο πραγματικός ορισμός (άρρητος) της ακρίβειας των δεδομένων τον οποίον χρησιμοποιούμε αναφέρεται στη διάρκεια τους, στη σταθερότητά τους, ξέχωρα από τὰ χαρακτηριστικά της κατάστασης στην οποία εκτυλίσσεται η παρατήρηση. Έτσι, τα δεδομένα είναι ιδανικά ακριβή όταν οι πραγματοποιούμενες παρατηρήσεις δύο διαφορετικών καταστάσεων είναι ίδιες. Αντίθετα, θεωρούνται λανθασμένες ή εν πάση περιπτώσει εν μέρη εσφαλμένες, αν οι παρατηρήσεις ποικίλουν σε σχέση με τις καταστάσεις. Αυτές οι κυμάνσεις αποτελούν αποδείξεις σφάλματος λόγω της μεθόδου παρατήρησης η οποία, τότε, κρίνεται ατελής.

Αυτή η πρακτική εφαρμογή της ακρίβειας των δεδομένων πηγάζει από ένα άρρητο αξίωμα βάση του οποίου οι γνώμες, στάσεις, κίνητρα... ενός υποκειμένου είναι αμετάβλητα, δηλαδή ανεξάρτητα από τη κατάσταση αλληλεπίδρασης. Αυτό το αξίωμα παραδέχεται ένα άλλο συμπληρωματικό αξίωμα κατά το οποίο η απάντηση ενός υποκειμένου σε μία ερώτηση δεν διαφέρει από τη γνώμη του. Συμπεραίνουμε λοιπόν ότι η οποιαδήποτε διαφοροποίηση στις ερωτήσεις θεωρείται λάθος.

Έτσι τοποθετημένη, αυτή η προβληματική λάθους δεν αφήνει θέση στη μελέτη της κατάστασης αλληλεπίδρασης στη παρατήρηση.

Μένει να μάθουμε αυτό το οποίο πρέπει να σκεφθούμε και να κάνουμε με αυτές τις ερωτήσεις που ποικίλλουν ανάλογα με το αν τα υποκείμενα είναι μαύροι ή άσπροι, νέοι ή ηλικιωμένοι, επιτηδευμένοι ή χαλαρωμένοι... Ψέματα, φαντασίες, λόγια χωρίς σημασία ούτε για αυτόν που τα λέει ούτε για αυτόν που τα ακούει. Ποια είναι λοιπόν αυτή η αλήθεια πάνω από τα λόγια, για ποιόν θα εκφραζόταν, πού, πότε και κάτω από ποια φόρμα;

Η προβληματική του σφάλματος δεν επιτρέπει να εξηγήσουμε αυτό το γεγονός που, εκτός του ότι είναι ένα γεγονός πειραματικής παρατήρησης, είναι ένα γεγονός συνηθισμένης παρατήρησης: το να ξέρουμε δηλαδή τις παραλλαγές των ερωτήσεων ανάλογα με τον συνομιλητή, τη τροποποίηση αυτού που λέμε ανάλογα με το πρόσωπο στο οποίο απευθυνόμαστε. Αυτή η προβληματική οδηγεί σε μία μινιμαλιστική ανάλυση απ'την οποία τα φαινόμενα αλληλεπίδρασης εξαιρούνται, ή, καλύτερα, θεωρούνται σαν φαινόμενα που πρόκειται να διαταράξουν τα ατομικά φαινόμενα.

Εντούτοις, κάθε απάντηση και, οπωσδήποτε, κάθε παρατήρηση είναι πραγματοποιήσιμη σε μία κατάσταση αλληλεπίδρασης. Τα δεδομένα παρατήρησης δεν μπορούν λοιπόν να υπάρξουν ανεξάρτητα από τα χαρακτηριστικά αυτής της κατάστασης.

Η παραλλαγή των λεκτικών απαντήσεων δεν βάζει σε κίνδυνο την αυθεντικότητά τους, παραλλάσσει μόνο αυτό που ο P. Walo ονομάζει « η στρατηγική του υποκειμένου » σε μία δεδομένη κατάσταση.

Κατά τον C. Camilleri, ορισμένες καταστάσεις και ιδιαίτερα αυτές του πολιτιστικού τεμαχισμού, ευνοούν τις παραλλαγές, τις ταλαντεύσεις ανάμεσα σε δύο γνώμες, δηλαδή ανάμεσα σε μία γνώμη και την αντίθετή της, φαινόμενα τα οποία ο συγγραφέας παρατήρησε συχνά στις μελέτες γνώμης που διεξήγαγε ιδιαίτερα στη Τυνησία. για να συλλάβουμε τις γνώμες στη πολυπλοκότητά τους, ο C. Camilleri προτείνει να χρησιμοποιούμε συγχρόνως «πολλούς τύπους έρευνας» που αποσκοπούν σε διάφορα επίπεδα της προσωπικότητας των υποκειμένων: η συνέντευξη που επαναλαμβάνεται κατά διαστήματα, η ολοκλήρωση των αυθόρμητων απαντήσεων από ένα συστηματικό ερωτηματολόγιο που περιλαμβάνει όλες τις πιθανότητες, η πολυπλοκότητα των ερωτήσεων που αφορούν το ίδιο σημείο, οι «ερωτήσεις παγίδες» προορισμένες για να εντοπίσουν τις αντιθέσεις.

Η απάντηση ενός υποκειμένου δεν είναι καθόλου ανεξάρτητη από μία σύνθετη ολότητα παραγόντων απ'την οποία αυτό το τελευταίο, εκτός αν έχει χάσει κάθε έννοια της κοινωνικής κατάστασης, μπορεί να θεωρητικοποιεί.

Ανάμεσα σ'αυτούς τους παράγοντες, υπάρχουν αυτοί που εξαρτώνται από τον ερευνητή των οποίων οι μεθοδολογικές μελέτες αναπτύχθηκαν παραπάνω και δείχνουν τον αποφασιστικό χαρακτήρα πάνω στις

5.4.3. Υλοποίηση συνέντευξης III: πρακτικές συμβουλές...

Οι πρακτικές συμβουλές αφορούν μικρά σημεία που μπορούν είτε να διευκολύνουν (εάν τηρηθούν) μια συνέντευξη είτε να την οδηγήσουν σε αποτυχία (εάν δεν τηρηθούν). Χωρίς να θέλουμε να μπερδέψουμε περισσότερο τα πράγματα, πρέπει να πούμε ότι οι παρακάτω συμβουλές δεν αποτελούν εγγύηση μιας καλής συνέντευξης εφόσον τηρηθούν διότι πρέπει να προσθέσουμε σ'αυτές παράγοντες κεφαλαιώδους σημασίας όπως για παράδειγμα, η κατασκευή πρωτοκόλλου. Αντίθετα, η μη-τήρηση αυτών των συμβουλών μπορεί να οδηγήσει σε καταστροφή εφόσον μια κακή στάση του ερευνητή ή ακόμα η φανερή έλλειψη ενδιαφέροντος από μέρους του είναι παράγων που υπεισέρχεται μετά από την κατασκευή πρωτοκόλλου και καθιστά αναποτελεσματική την εφαρμογή του.

απαντήσεις του υποκειμένου. Είναι σημαντικό να υπολογίζουμε αυτό το είδος παραγόντων, όχι με το ουτοπικό και μάταιο σκοπό να τους ακυρώσουμε ή να τους περιορίσουμε, όπως κάνει ο Merton, αλλά για να εξακριβώσουμε τις επιπτώσεις τους πάνω στα δεδομένα που συλλέξαμε. Η ανάλυση των επιπτώσεων της αλληλεπίδρασης ερευνητή-υποκειμένου η οποία είναι απαραίτητη να γίνεται συγχρόνως με τη συλλογή των δεδομένων, μπορεί να έχει γίνει και εκ των προτέρων και να χρησιμεύσει σ'αυτή τη περίπτωση για να ελέγξουμε μερικές απόψεις της κατάστασης παρατήρησης, για να τη κάνουμε πιο συγκεκριμένη και πιο προσαρμοσμένη στο ίδιο το αντικείμενο της παρατήρησης. Έτσι, στο παράδειγμα της μελέτης του Hyman, η κατάσταση «ομοφυλοφιλίας» θέτει τη παρατήρηση μέσα στο πλαίσιο της ενδο-ομάδας ή ομάδας προέλευσης, ευνοώντας τις απαντήσεις που τείνουν να δυναμώνουν την ενότητα της ομάδας, να δώσουν αξία στα ζευγάρια και να μειώσουν την αξία των εκτός-ομάδας, ενώ η κατάσταση «ετεροφυλοφιλίας» θέτει αντίθετα τη παρατήρηση στους εκτός-ομάδας. Επιπλέον, παίρνοντας σαν δεδομένο το κοινωνικό πλαίσιο των κοινωνικών και φυλετικών συγκρούσεων στο οποίο εκτυλίσσεται αυτή η μελέτη, μπορούμε να σκεφτούμε ότι αυτά τα χαρακτηριστικά φαινόμενα των ενδο-σχέσεων στις ομάδες σε κατάσταση ανταγωνισμού και σύγκρουσης είναι σε υπερβολικό βαθμό και στη μία και στη άλλη κατάσταση παρατήρησης.

Πράγματι, οι δύο τύποι κατάστασης παρατήρησης μπορούν να χρησιμοποιηθούν για να αποκαλύψουν, σε μία περίπτωση, τη δύναμη της ομάδας προέλευσης και τη προτροπή σε εξέγερση και σε μία άλλη περίπτωση, την ένταση της λογοκρισίας και της εξουσίας την οποία εξασκούν οι εκτός ομάδας. Η ταυτόχρονη χρησιμοποίηση των δύο καταστάσεων επιτρέπει να εκτιμήσουμε την απόκλιση ανάμεσα στις δύο εκφραζόμενες θέσεις σ'αυτά τα διαφορετικά πλαίσια.

Κατά ένα γενικό τρόπο, τα χαρακτηριστικά του ερευνητή δεν πρέπει να θεωρούνται σαν δεδομένα που δημιουργούν παράσιτα στη παρατήρηση αλλά σαν μεταβλητές της κατάστασης παρατήρησης. Η πρακτική σύμφωνα με την οποία αφήνουμε στη τύχη να ρυθμίσει αυτή την άποψη παρατήρησης καταλήγει να πράττει σαν να ήταν όλα τα υποκείμενα όμοια, πράγμα το οποίο είναι μία άρνηση της κατάστασης της αλληλεπίδρασης. Αντίθετα, θα ήταν χρήσιμο να τα ελέγχουμε, και ακόμη, σε μερικές έρευνες, να τα χρησιμοποιούμε ορθά σε σχέση με το αντικείμενο μελέτης, σαν πραγματικές ανεξάρτητες μεταβλητές.

Άλλες απόψεις της κατάστασης παρατήρησης πρέπει να θέτονται υπ' όψιν και κυρίως αυτές που προέρχονται απ'τη κοινωνική κατάσταση μέσα στην οποία εκτυλίσσεται η παρατήρηση.

Τελικά, μπορούμε να αναλύσουμε ξεχωριστά το καθένα από τα στοιχεία της κατάστασης παρατήρησης το οποίο δεν έχει νόημα παρά μόνο σε σχέση με τα άλλα, έχοντας υπ' όψιν μας ότι το θέμα συνέντευξης μπορεί να δώσει, όπως ήδη είπαμε, ένα ιδιαίτερο βάρος σε ορισμένα απ' αυτά.

Αυτές οι μεθοδολογικές σκέψεις πάνω στη συνέντευξη μας οδηγούν στο παρακάτω συμπέρασμα :

1/ Κάθε κατάσταση παρατήρησης είναι μία κατάσταση κοινωνικής αλληλεπίδρασης: δεν υπάρχει ουδέτερη παρατήρηση, δηλαδή τοποθετημένη έξω από μία κοινωνική κατάσταση και από αλληλεπιδράσεις οι οποίες την χαρακτηρίζουν.

2/ Η μεθοδολογία της συνέντευξης είναι αδιαχώριστη από τη μεθοδολογία της κατάστασης παρατήρησης που προϋποθέτει μία συστηματική έρευνα των διαδικασιών των κοινωνικών αλληλεπιδράσεων των οποίων οι μελέτες που διεξάγονται στη κοινωνική πειραματική ψυχολογία επί των διομαδικών σχέσεων αποτελούν μία σημαντική άποψη.

3/ Τα δεδομένα της συνέντευξης είναι καθορισμένα από τη κατάσταση κοινωνικής αλληλεπίδρασης από την οποία προέρχονται και πρέπει να αναλύονται σε σχέση μ'αυτή. Τα δεδομένα δεν μπορούν να έχουν προβλεπτική αξία παρά μόνο κάτω από κοινωνικές προϋποθέσεις όμοιες μ'αυτές κάτω από τις οποίες συλλέχθηκαν τα δεδομένα.

Σύμφωνα με την προσφιλή τακτική μας, ας αρχίσουμε από αυτά που δεν πρέπει να κάνουμε. Ο E. M. Porter (1950, από Chauchat 1985) ξεχωρίζει πέντε γενικές στάσεις που πρέπει να αποφεύγονται από τον ερευνητή (ως προς την διαφύλαξη της μη-κατευθυντικότητας):

- *Συμβουλευτική στάση* η οποία αποσκοπεί στο να κατευθύνεται ο συμμετέχων προς ένα συγκεκριμένο μοντέλο συμπεριφοράς.
- *Στάση αξιολόγησης* η οποία συνίσταται στο να κρίνεται το πλαίσιο αξιών που παρουσιάζεται από τα λεγόμενα του συμμετέχοντα.
- *Στάση βοήθειας* όπου ο ερευνητής δείχνει στον συμμετέχοντα ένα προσωπικό ενδιαφέρον, να τον επιβεβαιώνει ή να τον βοηθάει.
- *Ερευνητική στάση* όπου γίνεται εμφανής η πρόθεση να επαληθευθεί μία ερευνητική υπόθεση ή η εκμείωση μιας συγκεκριμένης πληροφορίας.
- *Ερμηνευτική στάση* κατά την οποία ο ερευνητής προτείνει στο υποκείμενο ένα επεξηγηματικό σχήμα ή ένα σχήμα ερμηνείας της συμπεριφοράς του.

Έτσι, ο ερευνητής έχει στόχο να:

- *βοηθήσει τον συμμετέχοντα να μιλά αυθόρμητα και ανοιχτά,*
- *Να μειώσει –όσο αυτό είναι δυνατόν- την επιρροή που ασκεί στις απαντήσεις του συμμετέχοντα.*

Γι' αυτό τους λόγους, καλό θα ήταν να ακολουθεί τις εξής συμβουλές:

A. *Να ακούει περισσότερο απ' όσο μιλάει.* Οι περισσότεροι ερευνητές μιλούν απλά υπερβολικά. Η συνέντευξη δεν είναι ο τόπος που θα αναπτυχθούν οι προσωπικές εμπειρίες και γνώμες του ερευνητή.

B. *Να θέτει τις ερωτήσεις κατά τρόπο ευθύ, ξεκάθαρο και όχι απειλητικό.* Εάν ο συμμετέχων αποκτήσει μια αμυντική στάση ή –απλά- συγχυστεί, δεν θα είναι σε θέση να δώσει οποιαδήποτε πληροφορία.

Γ. *Να καταργήσει οποιαδήποτε μορφή σύνταξης που οδηγεί τους συμμετέχοντες στο να απαντούν με συγκεκριμένο τρόπο.* Πολλοί συμμετέχοντες θα οδηγηθούν έμμεσα στο να «ευχαριστήσουν» τον ερευνητή με το να δίνουν τις απαντήσεις που πρέπει ειδικότερα εάν ο ερευνητής εκπέμπει αυτή την πληροφορία. Είναι λογικό σε μια συζήτηση (ακόμα κι αν πρόκειται περί συνέντευξης), ο συνομιλητής σας να προσπαθήσει να σας ευχαριστήσει λέγοντας σας αυτό που νομίζει ότι θέλετε να ακούσετε. Προσέξτε μην του δείξετε τον τρόπο...

Δ. *Να είναι ευχάριστος και να το «διασκεδάζει».* Μην περνάτε το μήνυμα ότι βαριέστε ή ότι λυπάστε ή, ακόμα, ότι φοβάστε. Αντίθετα υιοθετήστε μια ευχάριστη στάση με το να αλλάζετε συχνά τον τόνο της φωνής σας ή τις εκφράσεις του προσώπου σας.

Μερικές γενικότερες συμβουλές:

1. *Εμφάνιση.* Ντυθείτε με περίπου ίδιο τρόπο όπως ντύνεται η ομάδα στόχος. Εάν αμφιβάλετε ντυθείτε απλώς ουδέτερα.
2. *Προσέγγιση.* Να είστε ευχάριστοι/ες. Προσπαθήστε να κάνετε το υποκείμενο να νιώσει άνετα.
3. *Οικειότητα με το πρωτόκολλο.* Μπορείτε να υποθέσετε πως είστε περίπου σαν ένας ηθοποιός που ο ρόλος του είναι να θέσει μερικές ερωτήσεις: πρέπει να ξέρετε καλά τον ρόλο σας και, γιατί όχι, να έχετε κάνει κάποιες πρόβες.
4. *Ακριβής έκφραση.* Χρησιμοποιείστε την ακριβή σύνταξη των ερωτήσεων όπως είναι γραμμένη στο πρωτόκολλο. Επίσης κρατείστε την προ-επιλεγμένη σειρά.
5. *Παρεμβάσεις.* Χρησιμοποιείστε τους συγκεκριμένους τύπους παρεμβάσεων χωρίς να νεωτερίζετε.

5.4.4. Ειδικές κατηγορίες συνεντεύξεων.

Υπάρχουν (και σίγουρα μπορούν να υπάρξουν) πολλά είδη συνεντεύξεων που διαφοροποιούνται από το πιο συνηθισμένο. Η λογική σε αυτές τις διαφοροποιήσεις είναι ότι η συνέντευξη μπορεί να προσαρμοστεί σχετικά εύκολα σε κάποιες ειδικές ανάγκες⁵³. Μερικά⁵⁴ απ' αυτά τα είδη είναι:

⁵³ Η προσαρμοστικότητα της συνέντευξης, το μέρος εκείνο που αφήνεται στη πρωτοβουλία του υποκειμένου και στην αυθόρμητη σκέψη του ενώ δεν την περιορίζει σ' ένα αυστηρό πλαίσιο, τη καθιστούν σαν την ευνοϊκότερη μέθοδο για τη μελέτη ορισμένων μεταβλητών όπως οι αξίες, οι πίστεις, οι κοινωνικές αναπαραστάσεις... Πρόκειται πράγματι για σύνθετες μεταβλητές τις οποίες δεν μπορούμε να αποκτήσουμε παρά μόνο διαμέσου της κατεργασίας ενός λόγου.

Συνεπώς, η συνέντευξη διαφέρει εντελώς από το ερωτηματολόγιο. Σ' ένα ερωτηματολόγιο, πράγματι, το υποκείμενο συναντά πρόβλημα να προσδιοριστεί σε σχέση με προκαθορισμένα σχήματα σκέψεων: Οι ερωτήσεις που του τίθενται δεν είναι απαραίτητα αυτές που θέτει ο ίδιος στον εαυτό του ή αυτό που του επιβάλλεται είναι η πνευματική αναπαράσταση ενός φαινομένου, μία ανάμεσα σ' άλλες πιθανές αναπαραστάσεις, αυτή η οποία υποθέτει ο ερευνητής. Αλλά, όταν πρόκειται για παρατήρηση αναπαραστάσεων των ίδιων των υποκειμένων και για τις διαδικασίες σκέψης πάνω στις οποίες στηρίζονται, χρειάζεται μία μέθοδος η οποία να επιτρέπει στο υποκείμενο μία έκφραση πιο προσωπική.

Έτσι η μελέτη του S. Moscovici πάνω στην αναπαράσταση της ψυχανάλυσης δείχνει συγχρόνως τη πολυπλοκότητα αυτού του αντικείμενου μελέτης και την ανάγκη προσφυγής σ' ένα τύπο μεθόδου όπως είναι η συνέντευξη. Είναι πράγματι η μελέτη των επιχειρημάτων που δίδονται από το κάθε υποκείμενο, τα οποία του επιτρέπουν να δει κατά πόσο η ψυχανάλυση, όπως και κάθε θεωρητική κατασκευή, αμφισβητεί τις αξίες και τους κανόνες των κοινωνικών ομάδων, κατά πόσο ορισμένα στοιχεία αυτής της θεωρίας είναι μεταποιημένα σε σχέση με αυτές τις αξίες για να αφομοιωθεί μία παράσταση στη κοινωνική πραγματικότητα της κάθε ομάδας και πόσο τελικά αυτή η αφομοίωση γίνεται διαμέσου γνωστικών διαδικασιών, κυρίως η αναλογία και η ενίσχυση.

Χωρίς αμφιβολία η διαδικασία παρατήρησης ξεπερνά εδώ το πλαίσιο της μεθόδου και μία σημασία αντίληψης της έρευνας και επίσης μία αντίληψη της κοινωνικής ψυχολογίας όπως τη προσδιορίζει ο S. Moscovici: «Το σύνολο της έρευνας μας δείχνει ότι ένα ατομικό ή συλλογικό υποκείμενο μπορεί να χρησιμοποιήσει μία ποικιλία τρόπων σκέψης σε σχέση με τον έλεγχο του εξωτερικού περιβάλλοντος και τους σκοπούς που θέτει. Οι παρεμβολές και οι ειδικότητες που προκύπτουν, αποτελούν ένα πραγματικό πολυφασικό γνωστικό φαινόμενο. Είναι αυτό το φαινόμενο το οποίο η κοινωνική ψυχολογία πρέπει να μελετήσει και όχι μία κοινωνικά ετερογενής σκέψη για την ατομική σκέψη.»

Η λειτουργία της ατομικής ή συλλογικής σκέψης δεν μπορεί πράγματι παρά να απορρέει από μία μέθοδο όπως η συνέντευξη η οποία επιτρέπει στα υποκείμενα να εκφράζονται με τους δικούς τους όρους, χρησιμοποιώντας συγχρόνως τις ίδιες τους τις αντιλήψεις - οι οποίες δεν είναι σαν τις επιστημονικές αντιλήψεις των οργάνων έρευνας αλλά είναι τα συστατικά στοιχεία της σκέψης τους και γ' αυτό συνεπάγεται ότι σαν μέρος αυτών, αποτελούν μία άποψη του αντικείμενου μελέτης- και τους δικούς τους τύπους επιχειρηματολογίας, λογικούς ή όχι, δεν έχει σημασία: Συνεπώς, αν έχει λιγότερους κανόνες είναι περισσότερο πλούσια.

2/ Προσέγγιση του ασυνείδητου.

Η ημι-κατευθυντική συνέντευξη και κυρίως η μη κατευθυντική συνέντευξη θεωρούνται συχνά σαν μέθοδοι προσέγγισης του υποσυνείδητου, εννοώντας μ' αυτό το σχεδόν συνειδητό. Το ασυνείδητο ορίζεται εδώ σαν ένα επίπεδο σκέψης όπου η λογοκρισία είναι κατώτερη από ότι συνήθως. Αυτός ο όρος παίρνει μία ευρεία σημασία, μία αόριστη έννοια χωρίς συγκεκριμένο σύνδεσμο με την αντίληψη έτσι όπως την έχει ορίσει ο S. Freud.

Αυτή η λειτουργία της συνέντευξης βασίζεται στη χρησιμοποίηση του ελεύθερου συσχετισμού, διαδικασία που εφαρμόζεται στις ψυχαναλυτικές θεωρίες, όπου θεωρούμε ότι οι συνδυασμοί στοιχείων φαινομενικά άσχετων παραπέμπουν σε αναπαραστάσεις που έχουν μείνει ασυνείδητες - η συνέντευξη επιτρέπει, πράγματι, στο υποκείμενο να εκφραστεί αυθόρμητα, ξεδιπλώνοντας τις σκέψεις του όπως κατά τη διάρκεια μίας αυθόρμητης σκέψης η οποία προέρχεται περισσότερο από ένα συνδυασμό ιδεών παρά από λογικούς συνειρμούς - η προσέγγιση του ασυνείδητου θα ήταν δυνατή από αυτή τη στάση ελάχιστου ελέγχου που υιοθετεί το υποκείμενο κατά τη διάρκεια της συνέντευξης.

Συνεπώς, η συνέντευξη εμφανίζεται σαν μία μέθοδος ιδιαίτερα προσαρμοσμένη για τις μελέτες κινήτρων εξ αιτίας των μη-λογικών και συναισθηματικών συνθετών των οποίων ο ορισμός είναι εξ άλλου σύνθετος. Έτσι, η συνέντευξη την οποία ονομάζουμε συνέντευξη κινήτρων είναι πολύ διαδεδομένη στο διαφημιστικό

1. *Η εξερευνητική συνέντευξη.* Η εξερευνητική συνέντευξη χρησιμοποιείται συνήθως σαν προέρευνα σε ερωτηματολόγια. Αν και δεν διαφέρει σε τίποτα από μια μίνι-έρευνα, έχει ορισμένα τυποποιημένα χαρακτηριστικά που μπορούν να την διαφοροποιήσουν. Αυτό συμβαίνει επειδή εδώ η συνέντευξη δεν είναι το κύριο μέσο έρευνας και κάποιος παράγοντες συμπιέζονται:

- απαιτείται μικρό δείγμα (συνήθως από 15 έως 50 συνεντεύξεις) αλλά πολύ διαφοροποιημένο έτσι ώστε να καλύπτει όλο το φάσμα του τελικού δείγματος
- το στυλ της συνέντευξης είναι πάντοτε ημι-κατευθυντικό και ο αριθμός των ερωτήσεων σχετικά περιορισμένος.
- Δίδεται ιδιαίτερη βαρύτητα στην συλλογή λεξικολογικού υλικού (για να διαμορφωθεί σωστά το ερωτηματολόγιο).
- Ο σκοπός είναι καθαρά η συλλογή της πληροφορίας με προτεραιότητα το εύρος και όχι το βάθος της.

2. *Η τηλεφωνική συνέντευξη.* Εφόσον το τηλέφωνο θεωρείται πλέον είδος πρώτης ανάγκης και μπορούμε εύλογα να υποθέσουμε ότι το μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού είναι προσβάσιμο μέσω τηλεφωνικής επικοινωνίας, μπορούμε να το χρησιμοποιήσουμε με στόχο την οικονομία σε χρόνο, χρήμα και μετακινήσεις. Είναι εμφανές ότι η τηλεφωνική συνέντευξη διατηρεί πολλά από τα πλεονεκτήματα της συνέντευξης χωρίς να έχει μερικά από τα μειονεκτήματα της. Εντούτοις, η «πρόσωπο με πρόσωπο» προσέγγιση καταργείται εν μέρει και αυτό έχει ως συνέπεια κάποιες παρενέργειες: η έλλειψη οπτικής επαφής μπορεί να προκαλέσει προβλήματα στην τελική

τομέα. Οι επαγγελματίες της διαφήμισης ψάχνουν μέσω αυτής τις «ασυνείδητες» ανάγκες και επιθυμίες οι οποίες μπορούν να συνδυαστούν με το προϊόν. Έτσι, παρουσιάζουν για παράδειγμα ένα φάκελο σούπας σε σκόνη συνδυάζοντάς τον μ'ένα πολυτελή περιβάλλον όπου διεξάγεται ένα πολύ φροντισμένο γεύμα κατά τη διάρκεια των «τρελών χρόνων» (όπως ονομάζεται η δεκαετία του τριάντα) , έχοντας σαν «στόχο» την ομάδα που αποτελείται από εργαζόμενες γυναίκες κουρασμένες μετά από μία μέρα δουλειάς και στις οποίες οι δουλειές του σπιτιού καταλαμβάνουν τη θέση των φροντίδων και της πολυτέλειας.

Αυτή η αναζήτηση «ασυνείδητων» κινήτρων φανερώνει επιπλέον την αναζήτηση του ονείρου και του μύθου όπως αυτή του ασυνείδητου στη ψυχαναλυτική διαδικασία.

Χωρίς να αμφισβητήσουμε το πραγματικό ενδιαφέρον της συνέντευξης, πρέπει πάντως να προφυλαχθούμε από τη σύγχυση η οποία γίνεται ανάμεσα στην συνέντευξη έρευνας και στη ψυχαναλυτική διαδικασία. Τα ελάχιστα σαφή δάνεια που γίνονται τόσο στο επίπεδο των χρησιμοποιούμενων τόσο όρων όσο και διαδικασιών -όπως είναι ο ελεύθερος συνδυασμός- οδηγούν σε λάθος συμπεράσματα. Η ημι-κατευθυντική συνέντευξη έρευνας επιτρέπει και επιτρέπει μόνο να χαμηλώσουμε το κατώφλι της ηθικής λογοκρισίας με τη χρησιμοποίηση μιάς συναισθηματικής σχέσης μεταβιβαστικού τύπου. Το να εφαρμόσουμε τις ψυχαναλυτικές αντιλήψεις μέσα σ'αυτό το πλαίσιο δεν θα μας οδηγούσε παρά στο να βγάλουμε τη θεωρία από το λειτουργικό της πλαίσιο.

3/ Μελέτη ορισμένων πληθυσμών.

για ορισμένους πληθυσμούς, η συνέντευξη φαίνεται να είναι καλύτερα προσαρμοσμένη από το ερωτηματολόγιο. Πολλοί παράγοντες μπορούν να παρέμβουν, κυρίως η δυσκολία ή η άρνηση απαντήσεων σε μία σειρά από προσδιορισμένες εκ των προτέρων ερωτήσεις, ή και η ανάγκη απόκτησης προσωπικής επαφής για να απαντήσουν... Αυτό μπορεί να είναι η περίπτωση περιθωριακών πληθυσμών αλλά είναι επίσης συχνά η περίπτωση μικρών παιδιών. Ο J.Piaget σημειώνει σε σχέση μ'αυτό: «για να κρίνουμε τις πίστεις (των παιδιών) χρειαζόμαστε μία ειδική μέθοδο για την οποία ομολογούμε ... πως είναι δύσκολη, πως απαιτεί πολύ κόπο και πως χρειάζεται μία ματιά που προϋποθέτει ένα ή δύο χρόνια εμπειρίας.»

Αυτή η παράθεση του J.Piaget η οποία φανερώνει τη δυσκολία που παρουσιάζει η τεχνική της συνέντευξης μας εισάγει στο θέμα με το οποίο θα ασχοληθούμε παρακάτω.

Οι R.Ghiglione και B.Matalon δείχνουν τις πιο πιθανές εφαρμογές, κατά τη γνώμη τους, των τριών τύπων, μή-κατευθυντικής συνέντευξης, ημι-κατευθυντικής και κατευθυντικής, σε σχέση με τους στόχους έρευνας: Ορίζουν έτσι τέσσερεις στόχους έρευνας: Τον έλεγχο, την επαλήθευση, την εμπάθυνση και την εξερεύνηση και αντιστοιχούν στο καθένα από αυτούς το ή τα είδη συνέντευξης που ταιριάζουν καλύτερα.

Αυτοί οι συγγραφείς υπογραμμίζουν το γεγονός ότι η εκμάθηση της τεχνικής δεν πρέπει να εισάγει καμία ακαμψία στην επιλογή του είδους συνέντευξης για μία συγκεκριμένη μελέτη. Εδώ, όπως πάντα σε μία έρευνα, κανένας κανόνας δεν είναι απόλυτος, δεν υπάρχουν παρά χαρακτηριστικές περιπτώσεις.

⁵⁴ Ίσως τα πιο συνηθισμένα...

ερμηνεία των δεδομένων⁵⁵. Όμως, το κυριότερο πλεονέκτημα της τηλεφωνικής συνέντευξης είναι και παραμένει η οικονομία: στοιχίζει πολύ λιγότερο. Τα τελευταία χρόνια, μετά από την εισαγωγή ηλεκτρονικών υπολογιστών, αναπτύχθηκαν διάφορα συστήματα υποβοήθησης τηλεφωνικών συνεντεύξεων. Τα C.A.T.I. (Computer Aided Telephone Interviewing) επιτρέπουν την αυτόματη και τυχαία επιλογή αριθμού τηλεφώνου⁵⁶, καταγράφουν χρόνο έναρξης και λήξης του τηλεφωνήματος, περιεχόμενο του τηλεφωνήματος (Baker 1988) κτλ.

3. *Η ομαδική συνέντευξη.* Μια τεχνική συνέντευξης που χρησιμοποιείται πολύ από τις εταιρίες διαφήμισης και προώθησης προϊόντων είναι η ομαδική συνέντευξη. Η χρήση τους είναι απαραίτητη για να δοκιμαστούν οι αντιδράσεις του κοινού σε νέα προϊόντα (Stewart & Shamdasani 1990) ή, για ερευνητικούς σκοπούς, όταν μελετούμε μια συγκεκριμένη και ήδη εγκατεστημένη ομάδα. Εντούτοις, η τεχνική αυτή παρουσιάζει το μειονέκτημα ότι χάνονται οι ατομικές απόψεις των συμμετεχόντων και τείνει να διαμορφωθεί μια συνολική άποψη με βάση την επιρροή, την συμμόρφωση και την εξουσία που ασκείται στα διάφορα μέλη της ομάδας. Το πρόβλημα μπορεί να πάρει διαστάσεις όταν κάποιοι συμμετέχοντες, εκτός του ότι δεν αφήνουν τους άλλους να μιλήσουν, θελήσουν να «αναλάβουν» τον έλεγχο παρακάμπτοντας ακόμα και τον ερευνητή... Σε τέτοιες περιπτώσεις καλό θα ήταν να καταγράφονται και άλλοι μη-λεκτικοί δείκτες όπως η στάση του σώματος, οι κινήσεις κτλ.
4. *Οι εστιασμένες συνεντεύξεις.* Η εστιασμένη συνέντευξη⁵⁷ φιλοδοξεί να προσεγγίσει όσο το δυνατόν περισσότερο το πρότυπο της κλινικής συνέντευξης του Rogers αλλά δίνει κάποιο έλεγχο στον ερευνητή. Εξειδικεύεται στην μελέτη περιπτώσεων όπου οι συνθήκες είναι ιδιόζυγες ή όταν αναφερόμαστε σε πολύ συγκεκριμένα γεγονότα. Οι συμμετέχοντες με κάποιο τρόπο έχουν εμπλακεί με το φαινόμενο υπό μελέτη και τους αφορά άμεσα. Σε τέτοιες περιπτώσεις, η ευρεία δειγματοληψία είναι από αδύνατη έως και άχρηστη: το ζητούμενο είναι να συλλεχθεί πληροφορία σε βάθος αναλύοντας τον λόγο, τις γνώμες και τα συναισθήματα των συμμετεχόντων. Έτσι, δίδεται ιδιαίτερη σημασία στην προσωπική υποκειμενική εμπειρία του καθενός εκ των συμμετεχόντων χωρίς να «βασανιζόμαστε» από δειγματοληψίες⁵⁸ κτλ. Σε τέτοιες περιπτώσεις, η συμμετοχή του ερευνητή ανατρέπει τα μέχρι τώρα δεδομένα διότι καλείται ουσιαστικά να συμμετάσχει στην «ανεύρεση» της αλήθειας με ενεργό τρόπο. Πέρα από την ιστορική έρευνα που πρέπει να προηγηθεί, ο ερευνητής είναι υποχρεωμένος να καταγράφει τις εμπειρίες των συμμετεχόντων σχετικά με τις διάφορες πτυχές του υπο-μελέτη θέματος, το νόημα που τους αποδίδουν και, τέλος, τις συνέπειες που έχουν τόσο γι'αυτούς τους ίδιους όσο και τους άλλους που έχουν αναμιχθεί. Πολλοί μελετητές αντιλαμβάνονται τις εστιασμένες συνεντεύξεις σαν ένα αμάλγαμα μεταξύ συνέντευξης, συμμετοχικής παρατήρησης και έρευνας-δράσης (Burgess 1983). Είναι σαφές ότι αυτή η τεχνική απαιτεί υψηλή εμπειρία και η οποιαδήποτε παρέμβαση μπορεί να αποδειχθεί κρίσιμη διότι μπορεί να αλλάξει με δραστικό τρόπο την ερμηνεία.

5.5. Η προσέγγιση μέσω γραπτού κειμένου: το ερωτηματολόγιο

Τα ερωτηματολόγια που συμπληρώνονται από τους ίδιους τους συμμετέχοντες έχουν μια αναμφίβολη επιτυχία στο ερευνητικό στερέωμα: είναι προτιμητέα από το μεγαλύτερο μέρος των ερευνητών και τείνουν να επεκταθούν σε κάθε τομέα έρευνας. Πέρα από τα πλεονεκτήματα που παρουσιάζονται σε προηγούμενη παράγραφο, πρέπει να παραδεχθούμε ότι η επιτυχία του οφείλεται επίσης και σε μια δυσανάλογη⁵⁹ πρόοδο που είχαν όλες οι διαδικασίες που το αφορούν: η φθηνή φωτοτυπία και η εύκολη αναπαραγωγή, η ευρύτατη διάδοση των ηλεκτρονικών υπολογιστών και των στατιστικών προγραμμάτων καθώς και η παράλληλη

⁵⁵ Τι ακριβώς κάνει ο συμμετέχων εκείνη την ώρα; Ασχολείται καθόλου με την συνέντευξη ή απαντά στην τύχη; κτλ.

⁵⁶ Οπότε η δειγματοληψία είναι πολύ σωστότερη αποφεύγοντας τα λάθη.

⁵⁷ Ομαδική ή ατομική.

⁵⁸ Σε τέτοιες περιπτώσεις, συχνά το δείγμα εξαντλεί τον πληθυσμό.

⁵⁹ Δυσανάλογη με την έννοια ότι δεν είχαμε την ίδια πρόοδο σε άλλες τεχνικές συλλογής δεδομένων.

ανάπτυξη στατιστικών αναλύσεων. Αξίζει να αναφέρουμε ότι αν και οι μαθηματικές βάσεις αυτών των αναλύσεων έχουν τεθεί από τις αρχές του αιώνα, την δεκαετία του '60, κάποιοι φοιτητές πληρώνονταν (σαν «συμπληρωματικό» εισόδημα) για να διεκπεραιώσουν τις μαθηματικές πράξεις που αυτές συνεπάγονταν. Μετά από την έλευση των ηλεκτρονικών υπολογιστών η διεκπεραίωση αυτή έγινε μια υπόθεση λεπτών. Εντούτοις, οφείλουμε να υπογραμμίσουμε ότι αυτή η ευκολία οδήγησε και σε μια ανάλογη «μείωση» στην κατανόηση⁶⁰ των διαδικασιών που χρησιμοποιούνται σ' αυτές τις αναλύσεις και, επομένως, σε εμφανή δυστοκία επιστημονικής ερμηνείας των αποτελεσμάτων.

5.5.1. Υλοποίηση ερωτηματολογίου I: η μορφοποίηση.

Με τον όρο μορφοποίηση εννοούμε εδώ οποιαδήποτε διαδικασία που οδηγεί ή διευκολύνει στην κατασκευή ενός ερωτηματολογίου. Εφόσον, στην συμπλήρωση ενός ερωτηματολογίου ο ερευνητής συνήθως απουσιάζει, η προεργασία έχει τον βασικότερο ρόλο.

Κατ' αρχήν, πρέπει να αποφασίσουμε ποιόν ή ποιους τύπους ερωτήσεων θα χρησιμοποιήσουμε. Οι νέοι ερευνητές, σχεδόν στην απόλυτη πλειοψηφία τους, προτιμούν να θέτουν ανοικτές ερωτήσεις αν και μετά από κάποια εμπειρία, αυτή η τάση τους αντιστρέφεται και χρησιμοποιούν μόνον κλειστές ή κλίμακες. Σε κάθε περίπτωση, η ομοιογένεια του ερωτηματολογίου είναι επιθυμητή αν όχι απαραίτητη διότι εάν δεν τηρηθεί, τίθεται σε κίνδυνο ένα από τα βασικά πλεονεκτήματα του ερωτηματολογίου: η εύκολη κωδικοποίηση και διασταύρωση των μεταβλητών.

Όμως, η σύνταξη ενός ερωτηματολογίου παρουσιάζει τα μεγαλύτερα προβλήματα της στην ίδια την επιλογή των ερωτήσεων: πρώτα πρέπει να απαντήσουμε στο ποιες ερωτήσεις θα θέσουμε και μετά να αποφασίσουμε με ποιο τρόπο θα τις θέσουμε... Σε αυτό το σημείο, δεν υπάρχουν δυστυχώς, έτοιμες συνταγές. Υπάρχει εντούτοις μια ως επί το πλείστον εμπειρική διαδικασία που μπορεί να μας υποδείξει έναν πιθανό τρόπο προσέγγισης⁶¹.

⁶⁰ Πολλές φορές, θα πρέπει να το πούμε, «άγνοια» είναι η καταλληλότερη λέξη...

⁶¹ Η επιχείρηση που καταπιάνεται λοιπόν με το να περάσει από το θεωρητικό και αφηρημένο μοντέλο της έρευνας στο μοντέλο των εκδηλώσεων που μπορούν να παρατηρηθούν, αντιστοιχεί σε μία διαδικασία πρακτικής εφαρμογής. Ο P. Lazarsfeld αναλύει αυτή τη διαδικασία η οποία επιτρέπει να μεταφράσουμε τις έννοιες με όρους συμπεριφορών που μπορούν να παρατηρηθούν ή με δείκτες. Περιλαμβάνει πολλές φάσεις: τον ορισμό της έννοιας, τον καθορισμό της σε διαστάσεις και την επιλογή των δεικτών που είναι σχετικοί με τις διαστάσεις αυτές.

1/Ένδειξη. Η ένδειξη είναι μία παρατηρήσιμη εκδήλωση μίας έννοιας ή ακόμη μίας μεταβλητής εννοώντας δηλαδή ένα ορισμένο παράγοντα με αφηρημένους όρους. Η ένδειξη μπορεί να είναι μία λεκτική συμπεριφορά (αναγγελία γνώμης), μία συμπεριφορά μη-λεκτική (μιμητική, στάση σώματος, χειρονομία...) ή ότι δείχνει τη παρουσία της μεταβλητής που μελετούμε.

2/Δείκτης. Κατά τον τρόπο του P.Lazarsfeld, χρησιμοποιούμε τον όρο του δείκτη για ότι μπορεί να παρατηρηθεί. Ο όρος του δείκτη -ή του αριθμητικού δείκτη- δείχνει το ποσοτικό σχήμα ή το μέτρο ενός παράγοντα: μιλάμε λοιπόν για δείκτη συντηρητισμού ή για δείκτη κοινωνικής προσαρμογής... Ένας δείκτης συντάσσεται γενικά από πολλές ενδείξεις εκ των οποίων προμηθεύεται μία αριθμητική σύνθεση. Μπορούμε ακόμη να πούμε ότι ένας δείκτης είναι η περίληψη της πληροφορίας που προσφέρουν διάφορες ενδείξεις.

Η κατασκευή των δεικτών επεμβαίνει στο επίπεδο της ανάλυσης των δεδομένων και δεν περιλαμβάνεται λοιπόν στο πλαίσιο αυτού του κεφαλαίου που είναι αφιερωμένο αποκλειστικά στη μεθοδολογία του ερωτηματολογίου. Να προσέξουμε μόνο ότι αυτή η κατασκευή αποτελεί επίσης μία πρακτική εφαρμογή μεταβλητής.

Η πρακτική εφαρμογή των μεταβλητών καταλαμβάνει μία ιδιαίτερα σημαντική θέση σ' ένα ερωτηματολόγιο. Η παρατήρηση είναι, πράγματι, πολύ τυποποιημένη, συγκεκριμένη αλλά περιορισμένη, σχεδιασμένη, με τέτοιο τρόπο ώστε αν σημαντικοί δείκτες δεν ταξινομηθούν, το ερωτηματολόγιο δεν μας επιτρέπει να αποκαλύψουμε την ύπαρξη τους, αντίθετα απ' αυτό που συμβαίνει με τις μεθόδους παρατήρησης που είναι πιο προσαρμόσιμες και στις οποίες μπορεί κανείς να αυτοσχεδιάσει όπως είναι η συνέντευξη.

3 / Είδη δεικτών.

α / Δείκτες καταγραφής γεγονότων και τυπικοί δείκτες : Οι δείκτες καταγραφής γεγονότων (προσωπική συμμετοχή στις διαδηλώσεις του Μάη του 68 στο Παρίσι, ή συμμετοχή στη ψηφοφορία των τελευταίων προεδρικών εκλογών...) και οι τυπικοί δείκτες (κοινωνικό καθεστώς, ένταξη σ'ένα πολιτικό κόμμα...) δεν επιζητούν την υποκειμενική αποδοχή του υποκειμένου. Είναι γενικά εύκολοι να παρατηρηθούν.

Το κύριο πρόβλημα είναι λοιπόν να διαλέξουμε τους κατάλληλους δείκτες σε σχέση με το σκοπό της μελέτης. Έτσι, μία μεταβλητή που χρησιμοποιείται τόσο συχνά όσο η κοινωνικό-επαγγελματική κατάσταση δεν μπορεί πάντως να γίνει κατανοητή με τον ίδιο τρόπο σε όλες τις έρευνες.

Ο C.Levy-Leboyer, στη μελέτη του που ονομάζεται «Η επαγγελματική φιλοδοξία και η κοινωνική κινητικότητα», χρησιμοποιεί μία ιδιαίτερη ταξινόμηση των κοινωνικό-επαγγελματικών ομάδων. Αυτή η ταξινόμηση λαμβάνει υπ' όψιν της τρεις απόψεις του επαγγέλματος:

τις υπηρεσίες (δημόσια υπηρεσία, ιδιωτική και ανεξάρτητοι εργαζόμενοι)
τον τομέα (δικαστικός τομέας, ιατρικός ...)

το κοινωνικό-επαγγελματικό επίπεδο που χαρακτηρίζει το κοινωνικό καθεστώς του υποκειμένου. Η υιοθετημένη ταξινόμηση επιτρέπει να ορίσουμε πιο συγκεκριμένες κατηγορίες κινητικότητας ανάμεσα στις γενιές από τις συνηθισμένες ταξινομήσεις, και, ξεκινώντας απ'αυτές τις κατηγορίες, είναι δυνατόν να παρατηρήσουμε εκδηλώσεις λιγότερο ή περισσότερο φανερές της κοινωνικής φιλοδοξίας.

β/ Υποκειμενικοί δείκτες: Στη κοινωνιολογία και ακόμη περισσότερο στη ψυχολογία, πολλοί είναι οι δείκτες που δεν είναι ούτε τυπικοί, ούτε καταγραφής γεγονότων. Είναι υποκειμενικής τάξης όπως για παράδειγμα οι δείκτες γνώμης ή ακόμη οι δείκτες κοινωνικών παραστάσεων.

Έτσι, στη μελέτη για τη εικόνα της εγκληματικής δικαιοσύνης στη Γαλλία, η εικόνα του δικαστή κατανοείται διαμέσου των επόμενων δεικτών οι οποίοι παρουσιάζονται με το σχήμα των εκφράσεων γνώμης:

- Ο δικαστής επηρεάζεται από το δικηγόρο που μιλάει καλύτερα.
 - για να έχεις καλούς δικαστές, θα πρέπει να τους πληρώσεις περισσότερο.
 - Ανάλογα με το αν ο δικαστής κοιμήθηκε καλά ή όχι, έφαγε καλά ή όχι, θα κρίνει.
 - για πολλούς δικαστές, το να κρίνουν γίνεται ρουτίνα.
 - Το να είσαι δικαστής, θα έπρεπε να ήταν σχεδόν μία ιεροσύνη.
 - Αυτό που είναι ενοχλητικό, είναι που οι δικαστές ανήκουν σχεδόν όλοι στη τάξη των μικροαστών.
 - Οι καλύτεροι δικαστές είναι αυτοί των δικαστηρίων των παιδιών.
 - Οι δικαστές είναι πάντα ελεύθεροι να αποδώσουν δικαιοσύνη ανάλογα με τη συνείδηση τους.
- 4/Καθορισμός των δεικτών.

α/ Εμπειρική προσέγγιση: Η επέμβαση και η επιλογή των δεικτών πηγάζει γενικά από μία εμπειρική προσέγγιση. Αφού ορίσουμε και προσδιορίσουμε τις μεταβλητές που μελετούμε, ψάχνουμε ψηλαφιστά, με συσχετισμούς ιδεών και στη πραγματικότητα, χωρίς ιδιαίτερη μέθοδο, όλες τις πιθανές εκδηλώσεις αυτών των μεταβλητών.

Η αξία των δεικτών εξαρτάται λοιπόν από :

- Την ακρίβεια του ορισμού της έννοιας στην οποία αναφερόμαστε.
- Την κοινωνικο-πολιτιστική ομοιότητα με το πληθυσμό που μελετούμε.

Τα προτερήματα της παρατήρησης και της ανάλυσης παίζουν εδώ σημαντικό ρόλο. Πρέπει, πράγματι, να μπορούμε να εντοπίζουμε τις κατάλληλες συμπεριφορές, συχνές ή όχι, και να αποκωδικοποιούμε τη σημασία τους.

Η εμπειρική προσέγγιση προϋποθέτει στενές επαφές με το πληθυσμό, επαναλαμβανόμενες παρατηρήσεις όπως και μία κλινική ανάλυση των συμπεριφορών και των φαινομένων που μελετάμε. Χωρίς αμφιβολία, τα αποτελέσματα μίας τέτοιας προσέγγισης δεν έχουν εξ ολοκλήρου συνοχή παρά μόνο αν στηριχθούν, όπως λει ο A.Binet, σε μία θεωρητική μελέτη.

β/ Από τη θεωρία στους δείκτες: Μερικοί συγγραφείς υιοθετούν μία διαφορετική προσέγγιση. Ξεκινώντας από μία θεωρία και από ένα θεωρητικό μοντέλο του φαινομένου που μελετούν, ψάχνουν δείκτες που αντιστοιχούν ακριβώς στις έννοιες έτσι όπως τις ορίσαμε μέσα στο συγκεκριμένο θεωρητικό πλαίσιο. Η προσέγγιση που ακολούθησε ο J.Lautrey στη μελέτη του που εκδόθηκε με το τίτλο «Κοινωνική τάξη, Οικογενειακό περιβάλλον, Νοημοσύνη» δίνει ένα παράδειγμα για το είδος αυτό προσέγγισης.

Αυτός ο συγγραφέας αναλύει τους μηχανισμούς μέσω των οποίων το οικογενειακό περιβάλλον επηρεάζει τη πνευματική ανάπτυξη του παιδιού και βγάζει τις υποθέσεις του από τη θεωρία του Piaget πάνω στην ανάπτυξη της νοημοσύνης. Αυτή η μελέτη στηρίζεται πάνω στη κεντρική θεωρητική αρχή κατά την οποία "ένα περιβάλλον είναι τόσο περισσότερο ευνοϊκό για τη γνωστική ανάπτυξη όσο περισσότερο παρουσιάζει συγχρόνως τα παρακάτω δύο χαρακτηριστικά:

- να είναι πηγή ενοχλήσεων, δηλαδή αντιστάσεων στα σχήματα αφομοίωσης του υποκειμένου.
- να προσφέρει τις απαραίτητες συνθήκες στις εξισορροπήσεις, δηλαδή στις δομήσεις.»

Ο συγγραφέας οδηγείται λοιπόν στο να ορίσει τα πιθανά είδη περιβάλλοντος σε σχέση με το συνδυασμό της παρουσίας ή της απουσίας αυτών των χαρακτηριστικών. Όπως η απουσία και των δύο συγχρόνως χαρακτηριστικών αντιστοιχεί σ'ένα περιβάλλον χωρίς εξάρσεις (δηλαδή σε απουσία περιβάλλοντος), δεν υπάρχουν παρά τρεις πιθανοί τύποι περιβάλλοντος. Καθένας αντιστοιχεί σ'ένα είδος δόμησης.

1. Το ασθενώς δομημένο περιβάλλον είναι το περιβάλλον όπου τα γεγονότα που διαδραματίζονται είναι απρόοπτα. Κανένας κανόνας, καμία συνήθεια δεν επιτρέπουν στο παιδί να προβλέψει τη στάση των γονιών του ούτε αυτό το οποίο μπορούν να πουν.

2. Το ελαστικά δομημένο περιβάλλον είναι ένα περιβάλλον όπου υπάρχουν κανόνες που δεν εφαρμόζονται με συστηματικό τρόπο, αλλά μεταβάλλονται ανάλογα με τις περιστάσεις. Προκαλεί και επιτρέπει συγχρόνως εγχειρήματα εξισορρόπησης.

3. Το αυστηρά δομημένο περιβάλλον είναι ένα περιβάλλον στο οποίο οι κανόνες είναι αυστηροί, συστηματικοί, και τα απρόβλεπτα γεγονότα σπάνια, έτσι ώστε το παιδί δεν έχει παρά ελάχιστες ευκαιρίες να αντιμετωπίσει καινούργιες καταστάσεις που απαιτούν γνωστικές δομές.

Η πρακτική εφαρμογή των τρόπων δόμησης οικογενειακού περιβάλλοντος είναι του παρακάτω τύπου.

Αναφορικά με τη χρησιμοποίηση των ψαλιδιών έχουμε :

1. Ασθενής δόμηση: «Το παιδί χρησιμοποιεί ψαλίδι όπως θέλει»
2. Ελαστική δόμηση: «Το παιδί χρησιμοποιεί ψαλίδι αλλά κάτω ορισμένες συνθήκες» (για παράδειγμα παρουσία των γονιών ή ψαλίδι με στρογγυλές άκρες).
3. Αυστηρή δόμηση: «Οι γονείς δεν θέλουν να χρησιμοποιεί το παιδί ψαλίδι γιατί το βρίσκουν επικίνδυνο.»

Ο συγγραφέας προχωρεί σε διαδικασία, όπως βλέπουμε, με βάση αλυσιδωτών συμπερασμάτων. Τα είδη οικογενειακού περιβάλλοντος αντιστοιχούν σε καθορισμένα μοντέλα βασισμένα στα χαρακτηριστικά του περιβάλλοντος που πηγάζουν από τη θεωρητική αρχή, τα είδη δόμησης απορρέουν από τα χαρακτηριστικά κάθε είδους περιβάλλοντος. Τέλος, οι δείκτες κάθε είδους δόμησης είναι παραδείγματα των χαρακτηριστικών του περιβάλλοντος. Αυτή η προσέγγιση συνίσταται λοιπόν από μία σειρά λογικών εγχειρημάτων που ξεκινούν από το πιο θεωρητικό επίπεδο για να φθάσουν στο πιο πρακτικό επίπεδο.

Καταρχάς, αυτή η προσέγγιση φαίνεται ριζικά διαφορετική από την εμπειρική προσέγγιση. Είμαστε λοιπόν μακριά από την έρευνα με δοκιμές και λάθη, μακριά επίσης από τη χρησιμοποίηση δεδομένων κλινικής παρατήρησης. Παρόλα αυτά, κατά την εξέλιξη μίας έρευνας, η αλυσίδα των εγχειρημάτων ακολουθεί σπάνια γραμμές καλά καθορισμένες τόσο από λογικής όσο και από χρονολογικής άποψης. Η αναφορά της έρευνας μπορεί να οδηγήσει κατ'αυτό το τρόπο σε αυταπάτη. Στη πρακτική, οι δύο τρόποι διαδικασίας συνυπάρχουν μέσα στην ίδια έρευνα. Έτσι, η εμπειρική προσέγγιση δεν μπορεί να περιοριστεί στη παρατήρηση χωρίς να προσφύγει σ'αυστηρούς εννοιολογικούς ορισμούς διατρέχοντας το κίνδυνο να χαθεί μέσα στο ανομοιογενές σύνολο, να σκορπιστεί και να χάσει το νόημα της. Επίσης, δεν μπορεί να εννοηθεί μία προσέγγιση θεωρητική αν δεν αναφέρεται συγχρόνως σε μία ολότητα ενστικτωδών γνώσεων και κλινικών παρατηρήσεων.

B / Ανάλυση του πρακτικού δεσμού και των συνεπειών του

1/Διεργασία συμπεράσματος. Ο πρακτικός δεσμός ανάμεσα σ'ένα δείκτη και τη μεταβλητή που αντιπροσωπεύει ιδρύεται με βάση μία διεργασία συμπεράσματος, έχοντας υπ'όψιν ότι η ύπαρξη ή όχι της μεταβλητής υποβάλλεται από την ύπαρξη ή όχι του δείκτη. Έτσι, σ'ένα ερωτηματολόγιο πάνω στις κοινωνικές προκαταλήψεις, αν ένας Γάλλος πει ότι αρνείται να παντρευτεί αυτός ο ίδιος ή τα παιδιά του με έναν Άραβα, η δήλωση του θεωρείται σαν μία εκδήλωση μίας πιο γενικής εχθρικής συμπεριφοράς προς την ομάδα των Αράβων.

2 / Σχέση πιθανότητας. Ο P. Lazarsfeld επιμένει πάνω στο τυχαίο χαρακτήρα του δεσμού ανάμεσα σ'ένα δείκτη και τη μεταβλητή που επιτρέπει να μελετήσουμε. «Η σχέση ανάμεσα στο ένα και στο άλλο είναι ορισμένη, λει, με όρους πιθανότητας και όχι σιγουριάς.»

για παράδειγμα, το να πούμε ότι γονείς δημιουργούν ένα οικογενειακό περιβάλλον με ελαστική δομή, δεν σημαίνει ότι κάθε στιγμή και σε κάθε περίπτωση συμπεριφέρονται ανάλογα με τους καλά καθορισμένους κανόνες. Μεταβάλουν την συμπεριφορά τους ανάλογα με τη περίπτωση, όπως καθορίζει στον ορισμό που ο J. Lautrey δίνει σ'αυτή την έννοια, αλλά συμπεριφέρονται μ'αυτό το τρόπο το περισσότερο καιρό. Σε πολλές περιπτώσεις, δείχνονται ελαστικοί :

- συζητώντας μαζί του την επιλογή των ρούχων του και έχοντας υπ'όψιν τους τις προτιμήσεις του στη τελική επιλογή.

Το πρώτο βήμα που θα μας βοηθήσει γενικά, και αυτό ισχύει σχεδόν παντού, είναι, βέβαια, η μελέτη της αρμόδιας βιβλιογραφίας επί του θέματος: είναι σαφές ότι, όπως και στην συνέντευξη ή στην άμεση παρατήρηση, οι προηγούμενες προσπάθειες έχουν πολλά στοιχεία να δώσουν και σε πολλές περιπτώσεις είναι δόκιμο να μεταφερθούν αυτούσια ερωτηματολόγια⁶². Με αυτό τον τρόπο καθίσταται δυνατή και η άμεση σύγκριση μεταξύ δειγμάτων που προέρχονται από διαφορετικούς τόπους ή σε διαφορετικές χρονικές στιγμές. Το μεγαλύτερο πρόβλημα που μπορεί να προκύψει ειδικά σε διαχρονικές έρευνες είναι ότι λόγω της μεταβαλλόμενης ιστορικής πραγματικότητας κάποιες ερωτήσεις, ιδιαίτερα επιτυχημένες κατά τα άλλα, κρίνονται ανεπαρκείς ή ολότελα εκτός θέματος... Μπορούμε όμως πάντοτε να αποκομίσουμε πολύτιμες πληροφορίες... Εάν τελικά αποφασίσουμε να κατασκευάσουμε ερωτηματολόγιο «εκ του μηδενός» θα ήταν προτιμητέο να ακολουθήσουμε κάποια βήματα αποφεύγοντας τις κακοτοπιές:

1. Το μελετούμενο θέμα πρέπει να αποσαφηνισθεί κατά τρόπο ώστε να είναι δυνατή η διερεύνηση του μέσα από κάποιες ερωτήσεις όπως κι αν είναι αυτές. Θέματα τα οποία είναι υπερβολικά «σφαιρικά» ή/και «ασαφή» δεν μπορούν να ευδοκιμήσουν σε τέτοιες τεχνικές. Ακόμα όμως και θέματα όπως ο «κοινωνικός αποκλεισμός» ή το «AIDS» πρέπει πρώτα να αποσαφηνισθούν και μετά να προχωρήσουμε σε κατασκευή ερωτηματολογίου. Αυτό σημαίνει ότι πρέπει να προσδιορίσουμε και να αιτιολογήσουμε επαρκώς τι είναι αυτό που ψάχνουμε και γιατί ψάχνουμε να το βρούμε με αυτό τον συγκεκριμένο τρόπο. Σε άλλες τεχνικές με υψηλή δυνατότητα feedback (όπως η συνέντευξη), το στάδιο αυτό μπορεί και να βρεθεί μέσα από την ίδια την ερευνητική διαδικασία, στο ερωτηματολόγιο αυτό είναι αδύνατον. Έτσι, πρέπει από την αρχή να ξέρουμε και να θέσουμε –πολλές φορές με την μορφή θεωρήματος δηλαδή αυταπόδεικτης αλήθειας- τον εγχειρηματικό ορισμό του υπό μελέτη θέματος: η «ψυχική ασθένεια» θα είναι η ψυχική ασθένεια που μελετούμε και όχι οποιαδήποτε άλλη «ψυχική ασθένεια» που μπορεί να υπάρχει. Κατ'αναλογία, οι ερωτήσεις που θα θέσουμε δεν μπορεί παρά να είναι τα «παιδιά» αυτού του ορισμού: οι κατηγοριοποιήσεις που μπορεί να προκύψουν θα είναι μια αντανάκλαση του ορισμού στην πράξη.
2. Πρέπει να προηγηθεί οπωσδήποτε μια προ-έρευνα συνήθως με την μορφή της εξερευνητικής συνέντευξης (βλέπε προηγούμενη παράγραφο). Το στάδιο αυτό πέραν την σχεδόν τυπικά απαιτούμενης παρουσίας του⁶³, έχει έναν ουσιαστικό ρόλο: την νοηματική και λεξικολογική καταλληλότητα των ερωτήσεων ως προς το θέμα της μελέτης

-
- αφήνοντας το να μιλάει στο τραπέζι όταν αυτά που λει έχουν σχέση με τη συζήτηση ή όταν έχει κάτι το ενδιαφέρον να διηγηθεί.
 - δεχόμενοι σε μερικές περιπτώσεις να μη γυρίσει από το σχολείο μία ορισμένη ώρα - για παράδειγμα όταν κάνει μία παράκαμψη για να συνοδέψει ένα συμμαθητή, κ.λ.π

Αντίθετα, μπορούν, σ' άλλες περιπτώσεις πιο εξαιρετικές, να αντιδράσουν σαν αυστηροί γονείς :

- απαγορεύοντας στο παιδί να χρησιμοποιήσει ψαλίδι.
- μη αφήνοντας το να ανάψει σπίρτα.

Οι αποκλίσεις αυτού του τύπου είναι μάλλον σπάνιες, εξειδικευμένες ή τυχαίες, δεν αλλάζουν τη γενική τάση της συμπεριφοράς αυτών των γονιών.

Συνήθως, η βασική στάση δεν αμφισβητείται από την αντίθετη στάση ενός και μόνο υποκειμένου. Ο κάθε δείκτης μπορεί να παίζει ένα ευκαιριακό, περιθωριακό και, κατά συνέπεια, δεν μπορεί παρά να εκφράζει τη γενική τάση. Έτσι, ένα πρόσωπο μπορεί να χαρακτηρίζεται σαν συντηρητικό ακόμα και αν, σ' ένα συγκεκριμένο σημείο, δείχνει να είναι αποκλίνων σε σχέση μ' αυτή την ιδεολογία.

Η σχέση πιθανότητας ανάμεσα στη μεταβλητή και το δείκτη εμπεριέχει δύο μεθοδολογικές συνέπειες.

α/ Πολλαπλοί δείκτες: Η παρατήρηση μίας μεταβλητής δεν πραγματοποιείται συνήθως με βάση ένα και μόνο δείκτη εκτός αν πρόκειται να θεωρήσουμε μία συμπεριφορά σαν κανόνα ο οποίος είναι εξαιρετικά σπάνιος. για κάθε μεταβλητή, θα πρέπει να χρησιμοποιήσουμε πολλούς δείκτες, δηλαδή πολλές μορφές εκδηλώσεων της μελετούμενης μεταβλητής.

Έχουμε εδώ ένα πραγματικό κανόνα που αφορά τη παρατήρηση.

⁶² Φυσικά, με τις κατάλληλες αναφορές...

⁶³ Στις περισσότερες ερευνητικές εργασίες αυτό το στάδιο είναι απαιτητό...

Για την πρώτη είναι σαφές ότι ακατάλληλες ερωτήσεις δεν μπορούν παρά να δώσουν τελικά «τυχαίες» απαντήσεις. Για τη δεύτερη, πρέπει να επεκταθούμε ίσως περισσότερο διότι αποτελεί έναν από τους πιο «ύπουλους» εχθρούς του ερωτηματολογίου. Η λεξικολογική ανάλυση είναι η εύρεση των κατάλληλων τρόπων, τόσο λεκτικά όσο και συντακτικά, που καθιστούν τις ερωτήσεις ορθά κατανοητές από το δείγμα. Είναι εμφανές ότι (σχεδόν) κάθε δείγμα έχει τις ιδιαιτερότητες του και αυτό μπορεί να αποβεί καταστρεπτικό εάν δεν παίζουμε με τους «κανόνες» του: μόνον οι εξερευνητικές συνεντεύξεις θα μας δώσουν τις κατάλληλες αναγγελίες ερωτήσεων που θα είναι «ορθά» κατανοητές από το δείγμα.

3. Αν και μοιάζει υπερβολικά «καχύποπτο», θα ήταν συνετό το ερωτηματολόγιο να εφαρμοστεί πρώτα σε ένα μικρό τμήμα του συνολικού δείγματος (10-30 συμμετέχοντες) και να επιμείνουμε να είμαστε παρόντες όταν συμβεί αυτό. Με αυτό τον τρόπο, μπορούμε να δώσουμε «παραπάνω» ελευθερίες στους συμμετέχοντες όπως το να σηκώσουν το χέρι τους εάν δεν καταλαβαίνουν κάτι ή εάν βρίσκουν ότι κάτι είναι παράλογο ή πολύ «επιθετικό»... Έτσι μπορούμε να κάνουμε κάποιες αλλαγές εάν θεωρήσουμε ότι οι οδηγίες συμπλήρωσης είναι ανεπαρκείς ή εάν δούμε ότι κάποιες ερωτήσεις είναι υπερβολικά ασταθείς για το κοινό το οποίο προορίζονται. Όμως, και εδώ έγκειται η ελευθερία του ερευνητή, μπορούμε να μην κάνουμε και απολύτως τίποτα εάν θεωρήσουμε ότι τελικά το πρόβλημα εμφανίζεται σε μερικούς μόνο συμμετέχοντες και όχι σε άλλους ενώ παράλληλα, *η εν λόγω ερώτηση είναι πολύ σημαντική για τις θεωρητικές μας αναζητήσεις...*

5.5.2. Υλοποίηση ερωτηματολογίου II: η παρουσίαση.

Η παρουσίαση του ερωτηματολογίου αφορά κατά κάποιο τρόπο την σωστή «σκηνοθεσία» που πρέπει να έχει ένα ερωτηματολόγιο ειδικά εάν είναι πολύπλοκο και μεγάλο: εάν περιλαμβάνει υποθετικές ερωτήσεις για παράδειγμα. Η εισαγωγική σελίδα κρίνεται αναγκαία εφόσον ο ερευνητής θα απουσιάζει από τον τόπο εφαρμογής.

Η εισαγωγική σελίδα πρέπει να περιλαμβάνει τα εξής στοιχεία: 1. *Την ταυτότητα μας.* Ποιοι είμαστε και από που προερχόμαστε: το Πανεπιστήμιο, το ερευνητικό κέντρο ή οποιοδήποτε άλλο ίδρυμα που μας προσφέρει μια επιστημονική πλαισίωση... 2. *Τους σκοπούς μας.* Γιατί κάνουμε αυτή την έρευνα; Σε αυτό το σημείο ίσως χρειαστεί να επιμείνουμε περισσότερο διότι δεοντολογικά πρέπει να λέμε πάντα την αλήθεια: για λογαριασμό ποιου κάνουμε την έρευνα; Που θα δοθούν τα αποτελέσματα; Αρκετές φορές όμως είμαστε «αναγκασμένοι» να πούμε κάποιες «μη-αλήθειες»: τις αποκαλούμε μη-αλήθειες και όχι ψέματα διότι τις περισσότερες φορές ανταποκρίνονται περισσότερο σε μια παράλειψη της αλήθειας παρά σε μια διαστρέβλωση της. Ας μην ξεχνάμε ότι στην κοινωνική ψυχολογία και ειδικότερα στην πειραματική κοινωνική ψυχολογία, ο πειραματικός χειρισμός συχνά περιλαμβάνει την «εξαπάτηση⁶⁴» των συμμετεχόντων διότι μόνον έτσι γίνεται δυνατή η αυθόρμητη απάντηση τους (Korn 1997). 3. *Το κέρδος του συμμετέχοντα.* Τι είδους κίνητρο μπορούμε να δώσουμε στον συμμετέχοντα για να συμπληρώσει ένα ερωτηματολόγιο και να «χάσει» τον χρόνο του; Πέραν της γενικότερης «προαγωγής» της επιστήμης που έχει αποτελεσματικότητα⁶⁵ όταν το δείγμα μας προέρχεται από φοιτητές, σπουδαστές ή μαθητές, ο συμμετέχων πρέπει να έχει κάποιο λόγο να απαντήσει... Σε ερωτηματολόγια έρευνας αγοράς, η λύση που υιοθετείται πολλές φορές είναι η προσμονή κάποιου δώρου είτε άμεσα είτε μέσω κλήρωσης. Σε άλλες έρευνες, αρκεί να δείξουμε το όφελος που θα έχει ο συμμετέχων εφόσον η γνώμη του εισακούγεται και επομένως, κάποια αιτήματα του θα γίνουν πραγματικότητα... Σε αυτό το σημείο αναφέρεται επίσης εάν υπάρχει κάποιου είδους «προστασία» όπως η ανωνυμία ή όχι (θα αναφερθούμε στην ανωνυμία σε επόμενη παράγραφο). 4. *Οι ευχαριστίες εκ των προτέρων.* Μια εισαγωγική σελίδα τελειώνει πάντοτε με ευχαριστίες που απευθύνονται στον συμμετέχοντα. Πρόκειται για μια στοιχειώδη ευγένεια που δεν πρέπει να παραλείπεται ποτέ...

⁶⁴ Η αγγλική λέξη deception ίσως αποδίδει καλύτερα το νόημα που θέλουμε να δώσουμε...

⁶⁵ Δεν είναι τυχαίο ότι το 90% των πανεπιστημιακών ερευνών γίνεται σε φοιτητές και μάλιστα σε πρωτοετείς... Πολλοί ερευνητές τόσο κατ' ιδίαν όσο και δημόσια έχουν κατακρίνει αυτή τη πρακτική αλλά αισθάνονται και αδύναμοι να την αποφύγουν...

Υπόδειγμα πρώτης σελίδας (Παπαστάμου & Κατερέλος 1998-1999, «Ψυχοκοινωνική αξιολόγηση των νεοσύλλεκτων»)

Αγαπητέ στρατευμένε,

Το ερωτηματολόγιο που ακολουθεί είναι μια ιδέα που εφαρμόζεται για πρώτη φορά στην Ελλάδα.

Ζητάμε να μας πεις τις απόψεις σου σε διάφορα θέματα που αφορούν τόσο τον ίδιο σου τον εαυτό όσο και την ζωή σου μέσα στο στρατόπεδο που υπηρετείς.

Σκοπός μας είναι να γνωρίσουμε τα προσωπικά σου προβλήματα καθώς κι αυτά που αντιμετωπίζεις κατά την διάρκεια της στρατιωτικής σου θητείας, έτσι ώστε η πολιτική και στρατιωτική ηγεσία των Ενόπλων Δυνάμεων να μπορέσει να πάρει τα απαραίτητα μέτρα για να βελτιώσει τις συνθήκες κάτω από τις οποίες είσαι υποχρεωμένος να ζήσεις στο αμέσως επόμενο χρονικό διάστημα.

Σε καλούμε λοιπόν να απαντήσεις απερίσπαστος με όλη την ειλικρίνεια και την αρμόζουσα σοβαρότητα, δεδομένου ότι το ερωτηματολόγιο που έχεις μπροστά σου είναι ανώνυμο και οι απαντήσεις σ' αυτό θα παραμείνουν απόλυτα εμπιστευτικές.

Μην ξεχνάς ότι αν εσύ ο ίδιος δεν μας δώσεις τις πληροφορίες που σε αφορούν, κανείς άλλος δεν θα το κάνει!

Σ' ευχαριστούμε για την συνεργασία σου.

Μετά από την εισαγωγική σελίδα, στο κυρίως σώμα του ερωτηματολογίου πρέπει να προσέχουμε τα εξής: 1. *Εντύπωση ευκολίας.* Το ερωτηματολόγιο πρέπει εκτός από το να είναι, να δείχνει και εύκολο στην συμπλήρωση του. Πρέπει να είναι άνετο, να υπάρχει δηλαδή κενό διάστημα ανάμεσα στις ερωτήσεις, να είναι ευανάγνωστο και ο τρόπος απάντησης να είναι κατανοητός: για παράδειγμα, «βάλτε σε κύκλο μια απάντηση». Μην ξεχνάτε να υπενθυμίζετε σε κάθε σελίδα ότι υπάρχει επόμενη: «Συνέχεια στην επόμενη σελίδα». 2. *Συνητή χρήση διαφορετικών γραμματοσειρών και χρωμάτων.* Η σύγχρονη τεχνολογία επιτρέπει την χρήση πολλών διαφορετικών τύπων γραμμάτων και χρωμάτων. Πολλοί νεότευκτοι ερευνητές έχουν την τάση να χρησιμοποιούν υπερβολικά αυτές τις δυνατότητες των σύγχρονων επεξεργαστών κειμένων και να φτιάχνουν ερωτηματολόγια που μοιάζουν με διαφημιστικά έντυπα... Αν και, εκ πρώτης όψευς, αυτό γίνεται για να διευκολύνει τους συμμετέχοντες μπορεί να έχει το αντίθετο αποτέλεσμα: πολλά οπτικά ερεθίσματα μπορεί να κουράσουν το «μάτι» του συμμετέχοντα και να επιφέρουν τελικά σύγχυση. Πολλοί μάλιστα ερευνητές θα θεωρήσουν ότι η ύπαρξη ή όχι τέτοιων τρυκ είναι τελικά πειραματική συνθήκη: αλλιώς θα απαντούσαν οι συμμετέχοντες εάν δεν υπήρχαν. Από την άλλη πλευρά, λογική χρήση των παραπάνω μπορεί να διευκολύνει πραγματικά τον συμμετέχοντα: ωραίοι πίνακες, χρωματιστές σελίδες για να ξεχωρίζουν τα διάφορα μέρη του ερωτηματολογίου και τονισμός των «σημείων» για κάθε ερώτηση... Ειδικά οι χρωματιστές σελίδες μπορεί να χρησιμεύσουν και για την κατάδειξη κατευθύνσεων που πρέπει να πάρει ο συμμετέχων σε περίπτωση που απαντά με τον ένα ή με τον άλλο τρόπο σε κάποια κρίσιμη ερώτηση: Έχετε παιδιά; Εάν ΝΑΙ συνεχίστε στις πορτοκαλί σελίδες Εάν ΟΧΙ συνεχίστε στις γαλάζιες σελίδες... 3. *Προσεγμένη δομή του ερωτηματολογίου.* Όπως και στην συνέντευξη, καλό θα ήταν να βάλετε τις εύκολες ερωτήσεις στην αρχή, τις δύσκολες ερωτήσεις στην μέση και μερικές εύκολες (τα δημογραφικά κυρίως) στο τέλος. Έτσι, εξασφαλίζετε μια άνεση του συμμετέχοντα και κυρίως «δεσμεύετε» την θέληση του για να συνεχίσει και να το τελειώσει. 4. *Η τελευταία σημείωση.* Στο τέλος, καλό θα ήταν να υπενθυμίσουμε στον συμμετέχοντα να κοιτάξει τις προηγούμενες σελίδες μήπως έχει ξεχάσει τίποτα και να τον ευχαριστήσουμε ακόμη μια φορά.

5.5.3. Υλοποίηση ερωτηματολογίου III: ειδικά θέματα...

5.5.3.1. Ανωθυμία ή επωθυμία;

Δεν θα μπορούσαμε να αγγίξουμε αυτό το θέμα εάν δεν αναφερθούμε σε θέματα δεοντολογίας. Είναι γνωστό από προηγούμενες παραγράφους ότι η άρνηση συμμετοχής των συμμετεχόντων πρέπει να είναι διασφαλισμένη τόσο έμμεσα όσο και άμεσα. Η ανωθυμία είναι από την μια πλευρά, ο καλύτερος τρόπος για να διασφαλιστεί αυτό το δικαίωμα του συμμετέχοντα αλλά από την άλλη, μπορεί να αποδειχθεί κόλαφος στον ερευνητή: κάθε συμμετέχων μπορεί να δώσει λευκό ή τυχαίο ερωτηματολόγιο χωρίς να υφίσταται κάποια «συνέπεια». Η επωθυμία, σαν αντίποδας της ανωθυμίας, έχει μεν το πλεονέκτημα ότι κάθε συμμετέχων φέρει «την ευθύνη της γνώμης» του αλλά και το μειονέκτημα ότι στα περισσότερα ερωτηματολόγια είναι πολύ εύκολο να βρεθούν οι απαντήσεις που θα ευχαριστήσουν τους... ιθύνοντες άρα θα πάρουμε απλά συμβατικές απαντήσεις. Το δεύτερο ερώτημα που τίθεται λοιπόν είναι πως θα προσεγγίσουμε καλύτερα την αλήθεια; Μέσα από την ανωθυμία ή μέσα από την επωθυμία; Η πανεπιστημιακή εμπειρία προτείνει την ανωθυμία ως πάγια τακτική αλλά όχι και ως πανάκεια, η έρευνα αγοράς μάλλον τείνει προς την επωθυμία για να καταρτίζει πελατολόγια... κτλ.

Το αρχικό ερώτημα που θέσαμε ίσως δεν λύνεται με αυτές τις προϋποθέσεις... Η λέξη κλειδί σ'αυτήν την περίπτωση είναι *εμπιστοσύνη*: εάν ο συμμετέχων δεν εμπιστεύεται τον φορέα της έρευνας, τότε, πολύ απλά, δεν πρόκειται να απαντήσει όπως θα ήθελε είτε αποκρύπτοντας στοιχεία είτε δίνοντας λανθασμένα στοιχεία και αυτό ανεξάρτητα από την ανωθυμία ή την επωθυμία του ερωτηματολογίου... Ακόμα και σε έρευνες αγοράς όπου θα μπορούσαμε να υποθέσουμε ότι οι ερωτήσεις είναι ανώδυνες, κανείς δεν θέλει μετά να «βομβαρδίζεται» με ενοχλητική εμπορική αλληλογραφία προσφορών... Σε πιο «επώδυνες» ερωτήσεις, όπως η μέτρηση στάσεων, εάν δεν υπάρχει εμπιστοσύνη τότε φθάνουμε σε αρνήσεις συμμετοχής ιδιαίτερα έντονες που μπορεί να προκαλέσουν μικρές «επαναστάσεις» βασιζόμενες στο φόβο μελλοντικής χρήσης μιας τέτοιας καταγραφής⁶⁶...

Πως μπορεί να αποκατασταθεί η εμπιστοσύνη; Είναι πολύ δύσκολο από την στιγμή που ο εντολέας της έρευνας έχει σχέση εξουσίας με τους συμμετέχοντες... Τις περισσότερες φορές, οι εντολείς ερευνών προσλαμβάνουν κάποιον άλλο φορέα κύρους (Πανεπιστήμια, ινστιτούτα, κέντρα ερευνών ή καταξιωμένες εταιρίες) που αναλαμβάνει να κάνει τον ενδιάμεσο: έτσι η εμπιστοσύνη αφορά τον τελευταίο και όχι τον πρώτο που ούτως ή άλλως δεν μπορεί να παίξει αυτό τον ρόλο.

5.5.3.2. Η μάχη ενάντια στο τυχαίο.

Σε κάθε ερωτηματολόγιο υπάρχει πάντα η υποψία ότι οι απαντήσεις που παίρνουμε είναι τυχαίες: μήπως οι ερωτήσεις που κάναμε δεν ήταν καλές; μήπως δεν δώσαμε επαρκείς οδηγίες; μήπως ήταν πολύ κουραστικό; μήπως ήταν προσβλητικό; ή, τελικά, μήπως δεν τους ενδιέφερε καθόλου σε σημείο να το αγνοήσουν;

Τι είναι αυτό που κάνει τους συμμετέχοντες να «κάνουν ότι συμπληρώνουν» ένα ερωτηματολόγιο ενώ, κατά βάση, συμπληρώνουν τυχαία; Θα μπορούσαμε να ξεχωρίσουμε κάποιους λόγους⁶⁷: 1. Οι σχέσεις εξουσίας. Πρόκειται για τον μεγαλύτερο εχθρό του ερωτηματολογίου σε σημείο που όταν υπάρχουν μερικοί προτιμούν τις συνεντεύξεις διότι προσφέρουν προσωπική επαφή με τους συμμετέχοντες. Ακόμα και ομάδες όπως οι στρατιώτες μπορούν να υποχρεωθούν να συμπληρώσουν ερωτηματολόγια που ουσιαστικά είναι άχρηστα... Στην πραγματικότητα αυτό το γεγονός αποτελεί ένδειξη παραίτησης των συμμετεχόντων λόγω της αίσθησης τους ότι τους κοροϊδεύουν και τίποτα δεν πρόκειται να αλλάξει: το μόνο φάρμακο είναι η απομάκρυνση του φορέα της εξουσίας και η αποκατάσταση της εμπιστοσύνης που αναφέραμε στην προηγούμενη παράγραφο. 2. Η... συμπάθεια προς την έρευνα. Πρόκειται για την

⁶⁶ Τύπου «φακελώματος»...

⁶⁷ Με δεδομένο βέβαια ότι το ερωτηματολόγιο είναι επαρκές και καλοστημένο...

ευρέως διαδεδομένη πίστη των συμμετεχόντων ότι η...επιστήμη είναι σοβαρή και οι έρευνες που διάγουν οι ερευνητές πρέπει να είναι ενδιαφέρουσες διότι έχουν σκοπό να βελτιώσουν την ζωή τους άρα αυτοί δεν πρέπει να δείξουν πόσο λίγο τους ενδιαφέρει... Δυστυχώς, σε τέτοιες περιπτώσεις, οι συμμετέχοντες δέχονται το ερωτηματολόγιο με «ενδιαφέρον», το συμπληρώνουν με «ζήλο» και το επιστρέφουν με τα «καλύτερα λόγια»... Φυσικά, μετά, ο ερευνητής θα βρεθεί μπροστά σε ένα δυσερμήνευτο συνοθύλευμα από απόψεις χωρίς συνοχή ενώ οι υποθέσεις θα έχουν πάει περίπατο. Το μόνο φάρμακο είναι είτε να απευθύνουμε το ερωτηματολόγιο σε δείγματα που ξέρουμε πως τους ενδιαφέρει είτε να προσπαθήσουμε να το καταστήσουμε ενδιαφέρον με βάση την παρουσίαση του ή την έξυπνη διατύπωση των ερωτήσεων. 3. Η παράλειψη του ΔΕΝ ΞΕΡΩ/ΔΕΝ ΑΠΑΝΤΩ (ΔΞ/ΔΑ). Δυστυχώς, σε κλειστές ερωτήσεις, πολλοί ερευνητές παραλείπουν την απάντηση ΔΑ/ΔΞ: αυτό έχει σαν αποτέλεσμα οι συμμετέχοντες να σημειώνουν στιδήποτε εφόσον δεν μπορούν να βρουν την απάντηση που τους ενδιαφέρει...Εντούτοις, πολλές απαντήσεις ΔΞ/ΔΑ μπορούν να είναι ένδειξη κακής ερώτησης: πολύ προσωπικό στοιχείο, υβριστική ή φανερά επιθετική διατύπωση, «επικίνδυνη» ερώτηση κτλ.

Επίλογος

Στον επίλογο αυτού του κεφαλαίου όπου θίγονται οι δύο πιο δημοφιλείς τεχνικές συλλογής δεδομένων της κοινωνικής ψυχολογίας, πρέπει να αναφέρουμε ότι οι συνεισφορές διάφορων μελετητών είναι πολύ σημαντικές και, πραγματικά, οι «ανακριτικές» τεχνικές μπαίνουν στον 21ο αιώνα με εμφανή τα σημάδια της τελειοποίησης και της εμπειρίας. Όμως, όπως οι ερευνητές προτιμούν αυτές τις τεχνικές, παράλληλα και οι συμμετέχοντες «εθίζονται» σε αυτές και εξοικειώνονται στο να απαντούν ερωτήσεις: σήμερα, με την εξάπλωση των πάσης φύσεως ερευνών (εμπορικές, αγοράς, δημοσκοπήσεων κτλ), ο «καθημερινός» άνθρωπος έχει συμμετάσχει τουλάχιστον μια φορά στη ζωή του σε κάποια έρευνα τέτοιου τύπου... Έτσι, πλέον η κοινωνική πραγματικότητα εμπεριέχει την συνέντευξη ή το ερωτηματολόγιο όπου θα ζητηθεί η γνώμη των συμμετεχόντων και οι «ειδικοί» θα την επεξεργαστούν για να διαδώσουν τα αποτελέσματα... Σήμερα λοιπόν η ευθύνη των κοινωνικών ψυχολόγων είναι μεγαλύτερη από ποτέ: οι κοινωνικές δομές μπορούν να δημιουργήσουν τις προϋποθέσεις που καταδεικνύουν τις αρνητικές πλευρές και προάγουν τις θετικές όψεις σε «καυτά» θέματα επικαιρότητας.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Abric, J.C. (1994) (éd) <i>Pratiques sociales et représentations</i> , Paris : PUF.
Baker, T.L. (1988) <i>Doing Social Research</i> , New York : McGraw-Hill.
Burgess, R.G. (1983) <i>Experiencing comprehensive education : a study of comprehensive education</i> , London : Methuen.
Chauchat, H.(1985) <i>L'enquête en Psychosociologie</i> , Paris : PUF.
Cliff, D.R., Sparks G., Gibs G.R. (1994) <i>Looking for work at Kirkless : a study of the experience of unemployment in Kirkless MBC</i> . W.Yorks : Policy and Performance Review Unit, Kirkless MBC.
Guttman, L. (1944) A basis for scaling qualitative data, <i>American Sociological Review</i> , 9, 139-50.
Korn, J.H. (1997) <i>Illusions of reality: A history of deception in social psychology</i> . New York: State University of New York Press.
Likert, R. (1932) A technique for the measurement of attitudes, <i>Archives of Psychology</i> , No 140.
Osgood, C.E., Suci, C.J. & Tannenbaum, P.H. (1957) <i>The measurement of meaning</i> , Urbana Ill : University of Illinois Press.
Pagès, M. (1965) <i>L'orientation non-directive en Psychothérapie et en Psychologie Sociale</i> , Paris : Dunod.
Payne, S.L. (1980) <i>The art of asking questions</i> , Princeton NJ : Princeton University Press.
Porter, E.M. (1950) <i>Introduction to the therapeutic counseling</i> , Boston : Houghton Mifflin.
Powney, J. & Watts, M. (1987) <i>Interviewing in educational research</i> , London : Routledge & Kegan Paul.
Rogers, C.R. (1945) The non-directive methode as a technique for a social research, <i>American Journal of Sociology</i> , 50, 279-83.

Rust, J. & Golomboc, S. (1989) <i>Modern Psychometrics : the science of psychological assessment</i> , London : Routledge.
Stewart, D.W. & Shamdasani, P.N. (1990) <i>Focus Groups</i> , London : Sage.
Thurstone, L.L. & Chave, E.J. (1929) <i>The measurement of attitude</i> , Chicago : University of Chicago Press.
Whyte, W.F.(1984) <i>Learning from the field : a guide from experience</i> . London : Sage.
Παπαστάμου Σ. & κατερέλος, Γ. (1998-1999-2000) <i>Η ψυχοκοινωνική αξιολόγηση των νεοσυλλέκτων, Έρευνα για λογαριασμό ΥΠΕΘΑ (συνεχίζεται)</i> .
Παπαστάμου. Σ(1989). <i>Ψυχολογιοποίηση, Αθήνα</i> ΞΟδυσσέας.

6. Ο πειραματισμός.

Μία από τις μείζονες προσπάθειες της ψυχολογίας είναι η εύρεση μίας ικανοποιητικής περιγραφής της ανθρώπινης συμπεριφοράς και των ψυχολογικών διεργασιών που τις προκαλούν. Πολλές συστηματικές μέθοδοι, και ο πειραματισμός, μπορούν να μας προμηθεύσουν με γεγονότα έτσι ώστε να είμαστε σε θέση να περιγράψουμε την ανθρώπινη συμπεριφορά. Εντούτοις, η μοναδικότητα και η ισχύς της πειραματικής μεθόδου είναι ότι μας επιτρέπει την *εξήγηση*. Δηλαδή, πέρα από το περιγραφικό πρόβλημα, που οφείλεται αυτή η συμπεριφορά. Σε κάποιο επίπεδο γενίκευσης, το να «πειραματίζεσαι» σημαίνει απλά το να δοκιμάζεις νέα πράγματα και να περιμένεις να δεις τι θα συμβεί. Μπορούμε να σκεφθούμε το «πειραματικό θέατρο» ή ένα «πειραματικό» αυτοκίνητο: υπάρχει μια αλλαγή και ένα ενδιαφέρον για τα αποτελέσματα αυτής της αλλαγής σε κάτι άλλο. Κάτω απ'αυτήν την οπτική, και βάζοντας καλά στο μυαλό μας ότι η πειραματική προσέγγιση εφαρμόζεται τόσο σε καταστάσεις όπου υπάρχει ένας ενεργητικός χειρισμός του πειραματιστή όσο και σε καταστάσεις όπου η εξεταζόμενη αλλαγή είναι εκτός ελέγχου για τον πειραματιστή (τα αποκαλούμενα «φυσικά πειράματα»), υπάρχουν πολλές πιθανότητες ομοιότητας με άλλες προσεγγίσεις όπως οι έρευνες πεδίου ή η μελέτη περιπτώσεων. Εντούτοις, όταν ο πειραματισμός αντιτίθεται με τις άλλες ερευνητικές στρατηγικές, εφαρμόζεται μια πιο στενή οπτική σαν ορισμός ο οποίος συνήθως επιβάλλει τον έλεγχο και τον ενεργητικό χειρισμό των μεταβλητών από τον πειραματιστή. Για παράδειγμα:

Πειραματισμός είναι μια στρατηγική έρευνας που εμπλέκει:

- *κατανομή των υποκειμένων σε διαφορετικές συνθήκες*
- *χειρισμό μίας ή περισσότερων μεταβλητών (τις «ανεξάρτητες μεταβλητές») από τον πειραματιστή*
- *μέτρηση των αποτελεσμάτων αυτού του χειρισμού σε μια ή περισσότερες μεταβλητές (τις «εξαρτημένες μεταβλητές») και*
- *έλεγχο όλων των άλλων μεταβλητών.*

Ένα κεντρικό στοιχείο του πειραματισμού είναι ότι πρέπει να γνωρίζουμε τι πρέπει να κάνουμε πριν το κάνουμε. Είναι ένα εργαλείο μεγάλης ακρίβειας το οποίο δεν μπορεί παρά να αναφερθεί σε ένα περιορισμένο εύρος. Επιβάλλεται μια μεγάλη εργασία προπαρασκευής που πρέπει να γίνει εάν θέλουμε να βρούμε κάτι χρήσιμο. Μ'άλλα λόγια, ένας πειραματισμός είναι μια πολύ *εστιασμένη* μελέτη: ο πειραματιστής μπορεί να χειριστεί ένα μικρό αριθμό από μεταβλητές, συχνά μόνο μια ανεξάρτητη και μια εξαρτημένη μεταβλητή. Αυτές οι μεταβλητές πρέπει να επιλέγουν με πολύ προσοχή με βάση την προηγούμενη εργασία του ερευνητή ή άλλων ερευνητών ή, ακόμη, στηριζόμενοι σε μια έκβαση της θεωρίας. Το κυριότερο πρόβλημα που μπορεί να αντιμετωπίσει ο ερευνητής που κάνει πειράματα στον πραγματικό κόσμο είναι ότι συχνά δεν ξέρουμε πάρα πολλά για το αντικείμενο της έρευνας μας έτσι ώστε να επιλέξουμε τις κατάλληλες μεταβλητές που θα μας δώσουν την ποθητή ευαισθησία στο εργαλείο μας. Τόσο η εμπειρική έρευνα όσο και η μελέτη περιπτώσεων συγχωρούν πολύ πιο εύκολα τα λάθη σ'αυτό το σημείο. Στην εμπειρική έρευνα, οι μεταβλητές είναι μετρήσεις ενώ στην μελέτη περιπτώσεων, επιτρέπεται η ευελιξία της αλλαγής εστίασης.

6.1. Πειραματισμός και αιτιότητα

Ενώ όλες οι ερευνητικές στρατηγικές μοιράζονται τον σκοπό της ανάδυσης αποδείξεων για αιτιακές σχέσεις, ο πειραματισμός (*stricto senso*) αναφέρεται συνήθως ως η βασιλική οδός ανάδειξης τέτοιων σχέσεων. Αυτό είναι μια υπερβολή και υπερ-απλούστευση αλλά, είναι σωστό να πούμε ότι τόσο η λογική όσο και η πρακτική εφαρμογή αιτιακών σχέσεων, είναι πιο ξεκάθαρες στον πειραματικό χειρισμό απ'ότι στις άλλες προσεγγίσεις. για να δούμε καλύτερα πως συμβαίνει αυτό, πρέπει να αναφερθούμε λίγο στην ιστορία. Η έκδοση που χρησιμοποιούμε σήμερα στην πειραματική ψυχολογία αναπτύχθηκε στον 19ο αιώνα και συστηματοποιήθηκε από τον Sir Ronald Fisher για την έρευνα επί της αγροτικής ανάπτυξης. Εδώ, ο σκοπός ήταν είτε να διερευνηθεί μια νέα καλλιέργεια είτε μια νέα τεχνική είτε ένα νέο λίπασμα και τελικά, να διαπιστωθεί εάν αυτές οι δοκιμές θα βελτιώσουν την απόδοση του κτήματος. Ο πειραματιστής εφάρμοζε την κάθε

τεχνική σ'ένα κομμάτι γή και μετά μετρούσε την απόδοση του σε σχέση με τ'άλλα. Ο τύπος καλλιέργειας (διάφορα είδη σπόρων ή λιπάσματος, για παράδειγμα) έγινε γνωστός ως *χειρισμός* ή, στην κοινωνική ψυχολογία, ως *ανεξάρτητη μεταβλητή* δηλαδή, η επέμβαση του πειραματιστή. Τα *αποτελέσματα* μετρώνται και διαφοροποιούν τις διάφορες τεχνικές. Στην κοινωνική ψυχολογία, τα αποτελέσματα αναφέρονται ως οι *εξαρτημένες μεταβλητές*. Η μέτρηση των αποτελεσμάτων και η χρονική φάση που πραγματοποιείται (αμέσως μετά, κατά την διάρκεια ή πολύ μετά) είναι ένα σημαντικότατο εργαλείο στην ανάδυση των συνεπειών και στην αιτιακή σχέση τους με τους χειρισμούς.

Υπάρχουν βέβαια κι άλλες πιθανές συγκρίσεις. Εντούτοις, ένα μεγάλο πρόβλημα στην ερμηνεία και στην ανάδειξη αιτιακών σχέσεων είναι ότι πολλές περιστάσεις (τυχαίες) μπορούν να λειτουργούν σαν πραγματικές μεταβλητές (διαφορές στο ποσοστό βροχοπτώσεων, τύπος εδάφους, ποσοστό ηλιοφάνειας κτλ) και έτσι μπορούν να επηρεάσουν τα αποτελέσματα σε μεγαλύτερο βαθμό κι από τον ίδιο τον χειρισμό. Η λύση που έδωσε ο Fisher ήταν η *τυχαία κατανομή του σχεδιασμού* των χειρισμών έτσι ώστε να γίνει δυνατός ο έλεγχος μυριάδων τυχαίων μεταβλητών χωρίς να τους ξέρουμε αναγκαστικά ή να πρέπει να τους αναγνωρίσουμε.

Η «πειραματική μονάδα» δεν ήταν αναγκαστικά ένα κομμάτι γη. Πειράματα που βασίστηκαν σ'αυτήν την αρχή, τις περισσότερες φορές αφορούσαν ένα μόνον υποκείμενο, αποτελούν τα πιο τυπικά δείγματα της εργαστηριακής πειραματικής ψυχολογίας και αναφέρονται σαν *πραγματικά πειράματα* (ή *πειράματα τυχαίας κατανομής*). Όταν οι πειραματικές μονάδες, είτε είναι άνθρωποι είτε είναι κτήματα, σχηματίζουν ένα τυχαίο δείγμα από ένα γνωστό πληθυσμό (π.χ. 20 παιδιά από ένα πληθυσμό 600 που παρακολουθούν ένα συγκεκριμένο μάθημα) τότε είναι δυνατή η *γενικοποίηση* των αποτελεσμάτων από το δείγμα που πήρε ο πειραματιστής στον πληθυσμό απ'όπου προέρχονται. Πολλές επαγωγικές δοκιμασίες όπως το T-test και η ανάλυση διακύμανσης βασίζονται σ'αυτόν τον τύπο μεθοδολογίας.

6.2. Γιατί να δίνουμε έμφαση στην αιτιότητα:

Το γεγονός της ύπαρξης μιας αιτιακής σχέσης δηλαδή η εύρεση των αποτελεσμάτων που έχει κάτι πάνω σε κάτι άλλο, είναι για πολλούς επιστήμονες το κύριο έργο τους. Έτσι εάν θέλουμε να είμαστε μέρος του «επιστημονικού παιχνιδιού» (Agnew & Pyke, 1982) και θέλουμε να συνεισφέρουμε σ'αυτό, υπάρχει ένα ισχυρό κίνητρο στο να ασχοληθούμε με την πειραματική προσέγγιση. Μια συσχετισμένη και ισχυρή αιτία είναι αυτό που ψάχνουν πολλοί «πελάτες» της κοινωνικής ψυχολογίας και έτσι δίνουν μεγάλη αξία στα αποτελέσματα που προκύπτουν από μια τέτοια προσέγγιση. Ο Bryman (1989) αναπτύσσει μια επιχειρηματολογία τέτοιου είδους όσον αφορά τις μελέτες σε οργανισμούς. Χρησιμοποιεί για παράδειγμα τα αποτελέσματα μιας συμμετοχικής προσέγγισης στην οργάνωση εργασίας και διαπιστώνει ότι μπορεί να οδηγήσει αιτιακά σε μεγαλύτερη επαγγελματική ικανοποίηση και σε μια αύξηση της ατομικής απόδοσης απ'ότι μια μη-συμμετοχική προσέγγιση.

Εντούτοις, το μεγαλύτερο ερώτημα είναι σε ποίο βαθμό είναι ορθό το γεγονός της εφαρμογής τέτοιων φυσικών προσεγγίσεων όταν ασχολούμαστε με ανθρώπους. Ο Baskar (1978) θεωρεί ότι η λέξη-κλειδί στον πειραματισμό είναι ότι οι παράγοντες που ενεργούν στο «κλειστό σύστημα» του πειράματος, ενεργούν επίσης στο «ανοιχτό σύστημα» της φύσης. Μπορούμε να πούμε ότι κρατούν τις ταυτότητες τους και κατ'αναλογία, τις ιδιότητες τους έξω από το ελεγχόμενο περιβάλλον της πειραματικής συνθήκης; Με απλά λόγια, οι άνθρωποι κάνουν σε διάφορες καταστάσεις αυτό που κάνουν σε πειραματικές συνθήκες;

6.3. Πειραματικός σχεδιασμός

Με μία ενίσχυση των συνθηκών οι οποίες επιβάλλονται στην παρατήρηση φθάνουμε στο πείραμα. Η κύρια αρχή του πειράματος είναι η υπόθεση η οποία πρέπει να έχει διατυπωθεί εκ των προτέρων. Μπορούμε να πούμε ότι πειραματιζόμαστε κάθε φορά που ελέγχουμε μία υπόθεση συγκρίνοντας τις προβλέψεις μας με τα πραγματικά αποτελέσματα που συλλέξαμε γ'αυτό τον σκοπό.

Η υπόθεση μπορεί να αφορά μία σχέση ή ένα σύνολο από σχέσεις. Επιτρέπει στον πειραματιστή να προβλέψει ότι αν αλλάξει κάτι (μία συνθήκη της παρατήρησης =ανεξάρτητη μεταβλητή), θα

διαπιστώσει μία αλλαγή στο αποτέλεσμα της παρατήρησης (=εξαρτημένη μεταβλητή). Η υπόθεση του ερευνητή μπορεί να περιέχει συνέπειες που είναι λίγο ή πολύ προβλέψιμες, οι ανεξάρτητες μεταβλητές μπορούν να είναι λίγο ή πολύ ελεγχόμενες, κάποιες μεταβλητές παράσιτα μπορούν να ελεγχθούν αλλά όχι με απόλυτη σιγουριά. Τελικά ο πειραματισμός, διατηρώντας την παραδοσιακή του μορφή, μπορεί να εφαρμοστεί με περισσότερη ή λιγότερη αυστηρότητα και έτσι μπορεί να μας δώσει αποτελέσματα τα οποία αναδίδουν περισσότερη ή λιγότερη σιγουριά. Το να αποδώσουμε στον πειραματισμό την ιδέα του απόλυτου αποτελέσματος, είναι σίγουρα το να υποβιβάζουμε σοβαρά το πειραματικό πνεύμα και μερικές κριτικές που έχουν γίνει στον πειραματισμό έχουν γίνει γι' αυτό τον λόγο.

Μπορούμε παρ' όλα αυτά να περιγράψουμε τις κλασσικές ενέργειες του πειραματιστή και να επιστήσουμε την προσοχή στην ακρίβεια και τον χειρισμό του ελέγχου. Εντούτοις, όποιο και εάν είναι το επίπεδο αυστηρότητας στην εφαρμογή, ο πειραματισμός θα πρέπει να συνιστά μία προσέγγιση με συνοχή. Με άλλα λόγια, μία προσέγγιση χωρίς συνοχή γρήγορα θα οδηγήσει τον πειραματιστή στο να πληρώσει την έλλειψη ακρίβειας σε κάποιο άλλο σημείο της έρευνας. Μπορεί να τον οδηγήσει στο να απαντήσει σε μία άλλη ερώτηση απ' αυτή που έθεσε στην αρχή ή μπορεί να οδηγήσει σε ένα αδικαιολόγητο και λανθασμένο ακρωτηριασμό. Το να κρατάμε την συνοχή σε όλα τα στάδια της πειραματικής μεθόδου είναι εξαιρετικά δύσκολο ιδίως όταν πρόκειται για διαφορετικούς πειραματισμούς ή για διαφορετικά είδη παρατήρησης.

6.4. Οι ενέργειες του πειραματιστή.

A/ Η διατύπωση της υπόθεσης.

Ο πειραματιστής κανονικά δεν είναι αναγκασμένος να δικαιολογήσει την προέλευση της υπόθεσης που διατυπώνει. Συχνά, μία υπόθεση εισάγεται από μία πρότερη παρατήρηση η οποία μπορεί να είναι είτε τυχαία είτε συστηματική χωρίς αυτή η προ-πειραματική παρατήρηση να έχει αναγκαστικά μία καθοριστική έννοια πάνω στην υπόθεση που θα προτείνει για επαλήθευση.

Μία πρακτική μπορεί να βρίσκεται στην αρχή της έμπνευσης μίας σφαιρικής υπόθεσης η οποία θα καταλήξει να γίνει το αντικείμενο μίας πειραματικής επαλήθευσης. Επίσης, ένας πειραματισμός για ένα πρόβλημα μπορεί να οδηγήσει στο να διατυπωθούν υποθέσεις για ένα άλλο πρόβλημα. Όμως, η υπόθεση μπορεί να είναι το αποτέλεσμα μίας συστηματικής παρατήρησης, ειδικά οργανωμένης γι' αυτόν τον σκοπό. Η υπόθεση μπορεί επίσης να είναι το αποτέλεσμα μίας θεωρητικής εργασίας όπου από μία θεωρία εξάγεται ένα συμπέρασμα το οποίο θα μπορούσε να επαληθευθεί.

Σε κάθε περίπτωση, σίγουρα, υποθέσεις χρησιμοποιήσιμες από τον ερευνητή είναι τελικά μόνον αυτές που παρουσιάζουν επαληθεύσιμες συνέπειες. Υπάρχουν υποθέσεις που μόνον η διατύπωση τους τις κάνει ανεξέλεγκτες. Μία υπόθεση θεωρείται ανεξέλεγκτη όταν δεν υπάρχει καμία περίπτωση να διαψευσθεί από τα γεγονότα.

Είναι εξαιρετικά σπάνιο να τελειώσει η έρευνα με την επαλήθευση μίας υπόθεσης, το ενδιαφέρον βρίσκεται αντίθετα στην διατύπωση νέων υποθέσεων που θα οδηγήσουν νέες έρευνες και απ' αυτό φαίνεται ο νεωτερισμός και η πρόοδος που αποφέρει. Άρα όλες οι υποθέσεις δεν έχουν την ίδια ερευνητική ισχύ ούτε είναι όλες το ίδιο καρποφόρες.

B/ Ο χειρισμός των ανεξάρτητων μεταβλητών.

Η αλλαγή κάποιων ανεξάρτητων μεταβλητών δεν μπορεί παρά να καταλήξει σε μία άμεση παρέμβαση του πειραματιστή σε σχέση με τα υποκείμενα. Έτσι είναι για την ηλικία, το φύλο, το κοινωνικό περιβάλλον κτλ. Σε αυτές τις περιπτώσεις, ο πειραματιστής περιορίζεται στο να συγκρίνει συστηματικά τις τιμές που παίρνει στις εξαρτημένες μεταβλητές. Λέμε λοιπόν ότι χρησιμοποιεί «επικαλούμενες διαφορές». Κάποιοι συγγραφείς αναφέρουν σαν πειραματισμό μόνον τις περιπτώσεις όπου αυτός ο χειρισμός είναι άμεσος. Οι ανεξάρτητες μεταβλητές μπορεί να χαρακτηρίζουν είτε την κατάσταση είτε τα ίδια τα υποκείμενα σαν συμπεριφορά.

Εντούτοις, ο πειραματιστής πρέπει να γνωρίζει εάν μία ανεξάρτητη μεταβλητή (στην οποία παρεμβαίνει), είναι σχετικά οροθετημένη. Θα ήταν άχρηστο να διεξάγει ένα πειραματισμό όπου η παρέμβαση σε μία μεταβλητή που οδηγεί σε άλλες, πιο σαφείς μεταβλητές, τελικά είναι μη-ελεγχόμενη. Από την άλλη πλευρά, θα πρέπει να αναγνωρίσουμε ότι, στην πραγματικότητα, δεν

υπάρχει καμία ανεξάρτητη μεταβλητή για την οποία θα μπορούσαμε να πούμε βεβαιότητα ότι εξηγεί πλήρως το φαινόμενο.

Γ/ Ο έλεγχος των παρασιτικών μεταβλητών.

Το πρόβλημα του ελέγχου των παρασιτικών μεταβλητών είναι ένα καθοριστικό μέρος του προβλήματος της οργάνωσης του πειραματισμού με τέτοιο τρόπο ώστε οι διαφοροποιήσεις που παρατηρούνται στις εξαρτημένες μεταβλητές να μπορούν να ερμηνευθούν όσο το δυνατόν χωρίς σφάλμα.

Μερικές παρασιτικές μεταβλητές προκαλούν μία διαφοροποίηση “τυχαίου” χαρακτήρα: είναι σαν ένα υποσύνολο των διαφορών, μικρές, αντίθετες και ανεξάρτητες να παρεμβάλλονται και σαν όλες αυτές οι τυχαίες μικροδιαφορές να προστίθενται στην πραγματική «μέτρηση».

Ο πειραματιστής βρίσκεται εξ ορισμού σε αδυναμία ως προς την ανάλυση και τον έλεγχο των μικρο-πηγών διαφοροποίησης που προκαλούν κάποια αποτελέσματα. Εντούτοις η μορφή των παρατηρούμενων διαφοροποιήσεων μπορεί να τον οδηγήσει στο συμπέρασμα ότι υπάρχουν. Ο έλεγχος τέτοιων μεταβλητών συνίσταται στο να εισάγουμε τέτοιου είδους πειραματικές συνθήκες ώστε ο αριθμός τους να γίνεται όλο και μικρότερος: απομονωμένα δωμάτια χωρίς εξωτερικό θόρυβο ή χωρίς εξωτερικό φως, τοποθετούμε τα υποκείμενα ή τους συνεργούς σε πολύ συγκεκριμένες θέσεις, οι προσφωνήσεις μας είναι πολύ σταθερές και πάντα οι ίδιες κτλ. Επίσης εάν η καταγωγή για παράδειγμα υποπτευόμαστε ότι μπορεί να είναι μία παρασιτική μεταβλητή τυχαίου χαρακτήρα, τότε μπορούμε να επιλέξουμε άτομα που έχουν όλα την ίδια καταγωγή ώστε να την αδρανοποιήσουμε.

Ο μέσος όρος από ένα σύνολο τιμών μίας εξαρτημένης μεταβλητής ενώ συν-επιδρούν και παρασιτικές μεταβλητές τυχαίου χαρακτήρα δεν διαφέρει πάρα πολύ από τον μέσο όρο χωρίς αυτές τις παρασιτικές μεταβλητές (και μάλιστα μπορούμε να πούμε ότι δεν θα διαφέρει σχεδόν καθόλου). Δεν είναι αυτή η περίπτωση όταν έχουμε συστηματικές παρασιτικές μεταβλητές. Αυτές δεν τείνουν να κάνουν πιο ασαφή τα αποτελέσματα αλλά αντίθετα, παραμορφώνουν συστηματικά το αποτέλεσμα σε σχέση μ'αυτό που θα έπαιρνε εάν δεν υπήρχαν.

Σε μερικές περιπτώσεις μπορούμε να ελέγξουμε σε διάφορες βαθμίδες αυτές τις μεταβλητές με κάποια καλύτερη υλική οργάνωση του πειράματος. Κάποιες άλλες φορές, μπορούμε να τις ελέγξουμε εισάγοντας τις στο πείραμα.

6.5. Η οργάνωση ή «το πλάνο» του πειραματισμού και του ελέγχου της υπόθεσης.

Μία συστηματική και ποσοτική παρατήρηση μπορεί κάλλιστα να γίνει ανόητη και ο οποιοσδήποτε θα μπορούσε να υποθέσει ότι μία προσεκτική συλλογή παρατηρήσεων θα έπρεπε να δίνει κάτι σαν συμπέρασμα. Η χρησιμοποίηση της στατιστικής δεν επιτρέπει με κανένα τρόπο την πραγματοποίηση αυτού του τεμπέλικου ονείρου: ο παρατηρητής που φέρνει στο στατιστικό ένα μεγάλο όγκο δεδομένων και του ζητά να του πει τι να τα κάνει, διατρέχει τον κίνδυνο να ακούσει ότι πρέπει να τα πετάξει. Εκτός από την περίπτωση των “πειραματισμών για εξερεύνηση”, οι παρατηρήσεις δεν μπορούν να είναι χρήσιμες στον ερευνητή παρά μόνον εάν εφαρμόζονται σε σχέση με κάποιες υποθέσεις. Αυτές οι υποθέσεις θέτουν έναν τρόπο συστηματοποίησης και ποσοποίησης κατά την διάρκεια της παρατήρησης, μία οργάνωση εκ μέρους του πειραματιστή σχετικά με διάφορες πρακτικές που πρέπει να εφαρμόσει. Μόνον τότε ο πειραματισμός έχει νόημα. Όλες οι μέθοδοι οργάνωσης πειραματισμών, οι οποίες μπορεί να έχουν ένα πολύ υψηλό τεχνικό επίπεδο, βασίζονται σ'αυτήν την γενική ιδέα: ο πειραματιστής, με τα μέσα τα οποία διαθέτει, πρέπει να υιοθετήσει μία σφαιρική στρατηγική η οποία θα ενσωματώνει όλα τα στάδια της έρευνας και θα επιτρέπει την διασύνδεση τους.

A/ Η διαδικασία πριν από τον Fisher (1935).

Από την αρχή του αιώνα, στην ψυχολογία, στους πειραματισμούς χρησιμοποιούσαν δύο ομάδες, χαρακτηρισμένες σαν “ισοδύναμες” σύμφωνα με κάποια κριτήρια τα οποία μπορούσαν να είναι οι εξαρτημένες μεταβλητές. για παράδειγμα αυτά τα κριτήρια μπορεί να είναι το φύλο, την ηλικία, το μορφωτικό επίπεδο κτλ. Οι δύο ομάδες δέχονται διαφορετική μεταχείριση για παράδειγμα “ένα διαφορετικό τύπο διδασκαλίας”. Μπορεί επίσης να χρησιμοποιούσαμε την μία ομάδα (“πειραματική ομάδα”) δέχεται κάποια μεταχείριση ενώ η άλλη (“ομάδα ελέγχου”) δεν

δέχεται τίποτα. Η διαφορά ανάμεσα στις ομάδες επί των εξαρτημένων μεταβλητών στο τέλος του πειράματος μετριέται και αποδίδεται στην μόνη διαφορά που εισάγεται. Μία τυπική τέτοια περίπτωση είναι η χρησιμοποίηση του “δίδυμου-μάρτυρα”.

Μία άλλη διαδικασία, πριν τον Fisher, είναι επίσης η επιβολή ορισμένων περιορισμών στην διάταξη των χειρισμών του πειραματισμού (μέθοδος της “περιστροφής” ή της “αντί-εξισορρόπηση”). για να συγκρίνουμε τα αποτελέσματα μεταξύ δύο τύπων χειρισμών A και B, μπορούμε να εφαρμόσουμε και τους δύο χειρισμούς στην ίδια ομάδα. Όμως εδώ παίζει ρόλο εάν ήταν πρώτος ο A ή ο B: δεν ξέρουμε αν το να περάσουν πρώτα από τον A αλλάζει τα αποτελέσματα που θα πάρουμε από τον B. Έτσι χρησιμοποιούμε δύο ομάδες: η σειρά θα είναι A-B για την πρώτη και B-A για την δεύτερη και θα συγκρίνουμε τα αποτελέσματα με τα γενικά αποτελέσματα A και τα γενικά αποτελέσματα B.

B/ Οι αρχές του Fisher.

Στο μέτρο που μπορούμε να επεκταθούμε εδώ στην λογική του Fisher, θα μπορούσαμε να πούμε ότι οι αρχές του οδηγούν στην έπα-εισαγωγή μίας λογικής δομής συνοχής η οποία δίνει στον πειραματισμό μία ενότητα και νόημα. Θέτει σε μία λογική συνοχή τις ερωτήσεις που θέτει ο πειραματιστής, τα μέσα τα οποία διαθέτει, τους διαδοχικούς χειρισμούς και την απάντηση την οποία δίνει στο τέλος του πειραματισμού.

Στην σκέψη του Fisher, το σύνολο των μεταβλητών που συνδέονται με μία εξαρτημένη μεταβλητή παρουσιάζουν μία δομή πολύ καλύτερα οργανωμένη και πιο κινητική από την απλή συλλογή όλων των παρασιτικών μεταβλητών σε μία. Διακρίνουμε συχνά έτσι “πολυδιαφορικούς” πειραματισμούς οι οποίοι είναι οργανωμένοι, σύμφωνα με τα πλάνα του Fisher, από “μονοδιαφορικές” μεταβλητές. Ο Fisher χρησιμοποιεί πράγματι πολλές ανεξάρτητες μεταβλητές εκ των οποίων η κάθε μία παίρνει διάφορες τιμές κατά την διάρκεια του πειραματισμού. Οι παρατηρήσεις που αφορούν την εξαρτημένη μεταβλητή πραγματοποιούνται με βάση όλους τους δυνατούς συνδυασμούς των τιμών ή μόνον (με δικαιολογημένη την απώλεια πληροφορίας) με ορισμένους απ’ αυτούς. Οι μεταβλητές που δεν καθορίστηκαν στην αρχή σαν ανεξάρτητες μεταβλητές, θεωρούμε ότι έχουν κάποιο αποτέλεσμα στις εξαρτημένες. Η διαδικασία που ακολουθεί ο πειραματιστής (τυχαία επιλογή υποκειμένων ή τυχαία επιλογή συνθηκών) οργανώνεται κατά τέτοιο τρόπο ώστε ο στατιστικός μπορεί να εκτιμήσει το εύρος των αποτελεσμάτων. Επίσης μπορούμε να μιλήσουμε, σύμφωνα με τον Fisher, για “σφάλμα” ως προς την εκτίμηση των αποτελεσμάτων. Εντούτοις, η λέξη αυτή παίρνει εδώ ένα διαφορετικό, σχεδόν αξιωματικό, νόημα: μπορεί να πρόκειται για μία επιλογή του ερευνητή σε σχέση με τους στόχους που έχει θέσει στην έρευνα που διεξάγει και η οποία τοποθετεί μία μεταβλητή στο σύνολο των ανεξάρτητων ή στο σύνολο των σφαλμάτων. Το ενδιαφέρον της χρησιμοποίησης πολλών μεταβλητών ταυτόχρονα είναι πολλαπλό: οικονομία μέσων η οποία επιτρέπει μεγαλύτερο κέρδος από την άποψη της πληροφορίας σε σχέση με τις ίδιες τεχνικές δυνατότητες, συστηματική παρατήρηση της μορφής ενός υποτιθέμενου νόμου σε πολλές συνθήκες όταν αυτές οι συνθήκες αλληλεπιδρούν (“αλληλεπίδραση”), μεγαλύτερη δυνατότητα γενικοποίησης κτλ.

Επικαλούμενοι έτσι την δομή συνοχής του συνόλου των μεταβλητών, επιβάλλουμε την ίδια δομή στον πειραματιστή σε σχέση με τους χειρισμούς και την ανάλυση που θα επακολουθήσει. για παράδειγμα ένας πειραματιστής που δεν λαμβάνει υπόψη του μερικούς από τους συνδυασμούς, απαγορεύει μετά στον στατιστικό το ξεχώρισμα ορισμένων αποτελεσμάτων που οφείλονται εκεί. Η φύση των αποτελεσμάτων που μπορούμε να περιμένουμε εξαρτάται άμεσα από τις αποφάσεις που έχουμε πάρει. Η οργάνωση του Fisher, εξηγώντας αυτήν την συνοχή, κατ’ αυτόν τον τρόπο τυποποιεί αλήθειες που προέρχονται από την καλή θέληση του πειραματιστή.

6.6. Δύο τύποι πειραματικών σχεδιασμών.

Θα περιοριστούμε να δείξουμε με σχετικά σχηματικό τρόπο δύο τύπους πειραματικών σχεδιασμών: τον “παραγοντικό” σχεδιασμό στον οποίο παρατηρούνται όλοι οι πιθανοί συνδυασμοί μεταξύ των ανεξάρτητων μεταβλητών και τον σχεδιασμό τύπου “carre latin” όπου δεν είναι έτσι. Πρώτα όμως θα κάνουμε μία σύντομη αναφορά στους τύπους σχέσεων μεταξύ μεταβλητών.

A/ Τύποι σχέσεων μεταβλητών.

Ας υποθέσουμε ότι έχουμε δύο ανεξάρτητες μεταβλητές: A και B.

Η σχέση πλήρους διασταύρωσης μεταβλητών.

Εάν A μπορεί να πάρει ν τιμές (πχ. ν=2: Είναι ή δεν είναι) και B το ίδιο, τότε τις συμβολίζουμε με A_v και B_v ⁶⁸ενώ:

	B(1)	B(2)			B(v)
A(1)	Y(A1,B1)	Y(A1,B2)			Y(A1,Bv)
A(2)	Y(A2,B1)	Y(A2,B2)			Y(A2,Bv)
($A_v * B_v$)=					
A(v)	Y(Av,B1)	Y(Av,B2)			Y(Av,Bv)

Σαν ($A2 * B2$) ορίζουμε την πλήρη διασταύρωση όλων των τιμών των μεταβλητών.

Σαν $Y(\dots, \dots)$ ορίζουμε το υποκείμενο που χαρακτηρίζεται από την μία τιμή της A μεταβλητής και μία τιμή της B μεταβλητής.

Εμφανώς, όσο περισσότερες τιμές μπορούν να πάρουν οι δύο μεταβλητές, τόσο μεγαλύτερος γίνεται ο πίνακας. Μπορούμε να πούμε ότι δύο μεταβλητές σχετίζονται με σχέση πλήρους διασταύρωσης όταν όλοι οι πιθανοί συνδυασμοί μεταξύ των τιμών τους έχουν επιλεγεί για παρατήρηση (δηλαδή ανήκουν στο πρωτόκολλο του πειράματος).

Για παράδειγμα:

A/ Φ_2 =Αγόρι-Κορίτσι και Σ_2 =Ιδιωτικό σχολείο-Δημόσιο σχολείο. Οπότε εάν το δείγμα είναι 100 μαθητές (M) θα μπορούσαμε να έχουμε:

$M_{100} < \Phi_2 * \Sigma_2 >$		Σχολείο		
		Ιδιωτικό	Δημόσιο	Σύνολο Φύλου
Φύλο	Αγόρι	25	25	50
	Κορίτσι	25	25	50
Σύνολο Σχολείων		50	50	100

B/ Ας υποθέσουμε ότι A είναι μία μεταβλητή Στρατηγική Επιρροής (ΣΕ) όπου έχουμε τρεις πιθανές στρατηγικές (ΣE_3) και η B είναι μία μεταβλητή Πηγή Επιρροής (ΠΕ) όπου έχουμε τρεις τύπους πηγών (ΠE_3). Κάνουμε μία τυχαία δειγματοληψία 90 ατόμων και έχουμε την εξής χαρτογράφηση των ατόμων αυτών:

	ΠΕ(1)	ΠΕ(2)	ΠΕ(3)
ΣΕ(1)	10	10	10
ΣΕ(2)	10	10	10
ΣΕ(3)	10	10	10

Τότε μπορούμε να πούμε ότι η $Y_{90} < G_9 >$ και $G_9 = \Pi E_3 * \Sigma E_3$.

Τότε θα είχαμε: $Y_{90} < \Sigma E_3 * \Pi E_3 >$.

Η σχέση εγκλεισμού μεταξύ δύο μεταβλητών.

Εστω A μπορεί να πάρει ν τιμές και B το ίδιο, η B εγκλείει την A εάν:

	B(1)	B(2)		B(v)
A(1)	$Y_{N1}(A1,B1)$	OXI		OXI
A(2)	OXI	$Y_{N2}(A2,B2)$		OXI
$B_v < A_v > =$				

⁶⁸Διευκρινίζεται ότι δεν είναι υποχρεωτικό οι δύο μεταβλητές να έχουν τον ίδιο αριθμό τιμών. Θέσαμε έτσι το παράδειγμα για παιδαγωγικούς λόγους. Γενικά χ τιμές στην μεταβλητή A και υ στην μεταβλητή B μας δίνει ένα πίνακα διαστάσεων $\chi * \upsilon$.

A(v)	OXI	OXI		$Y_{Nv}(Av, Bv)$
------	-----	-----	--	------------------

Μία τυπική μεταβλητή που εγκλείει πάντα όλες τις άλλες είναι η Y: Τα υποκείμενα!!

Ένα υποκείμενο δεν μπορεί παρά να ανήκει σε μία από τις τιμές της A και μία από τις τιμές της B.

Δηλαδή τα υποκείμενα χωρίστηκαν σε ομάδες σύμφωνα με το εξής σχέδιο:

$$Bv < Av > = \{Y_{1-N1}B1, Y_{N1-N2}B2, Y_{Nv-1Nv}B3\}$$

Από το υποκείμενο 1 έως το N1 για την B1, από το N1 έως N2 για την B2 κτλ.

Φαίνεται καθαρά ότι δεν βρίσκονται πλέον σε πλήρη διασταύρωση εφόσον είναι επιλεκτική η μέθοδος με την οποία κατανέμουμε τα υποκείμενα.

Για παράδειγμα:

Κάνουμε ένα πείραμα όπου θέλουμε να δούμε την ταχύτητα αντίδρασης των οδηγών με βάση την εμπειρία τους (E_2) και τον τύπο του εμποδίου (EM_3) που κάθε φορά βάζουμε στον δρόμο τους (Κινητό σταθερή πορεία -Ακίνητο-Κινητό Μεταβλητής πορείας).

Χωρίζουμε τα υποκείμενα σε δύο κατηγορίες (Εμπειρους= +3 χρόνια δίπλωμα και άπειρους= -3 χρόνια δίπλωμα).

Θα είχαμε τότε ότι N1 υποκείμενα είναι έμπειροι οδηγοί και N2 υποκείμενα είναι άπειροι οδηγοί.

Άρα, η μεταβλητή Y_{30} (υποκείμενα) είναι έγκλειστη στην μεταβλητή E_2 και $Y_{30} < E_2 >$. Όμως, όλοι οι οδηγοί περνούν και από τα τρία εμπόδια, άρα: $Y_{30} < E_2 > * EM_3$

Εάν θα θέλαμε να απεικονίσουμε το πείραμα αυτό θα είχαμε:

Υποκείμενα - Έμπειροι οδηγοί (E1)

	Y1	Y2	Y3				Y15
EM1	χρόνοι						
EM2							
EM3							

Υποκείμενα - Άπειροι οδηγοί (E2)

	Y16	Y17	Y18				Y30
EM1	χρόνοι						
EM2							
EM3							

6.7 Ο σχεδιασμός πειράματος.

A/ Ένας σχεδιασμός ονομάζεται σχεδόν-πλήρης:

όταν το πρωτόκολλο του είναι της μορφής:

$$A < O > * X$$

όπου

O = ομάδες

X= χειρισμοί

Η δομή αυτή παρουσιάζει τις εξής σημαντικότερες περιπτώσεις:

α/ $Y < O >$: Τα υποκείμενα εντάσσονται σε ξεχωριστές ομάδες.

β/ $Y * X$: Τα υποκείμενα διασταυρώνονται με τους χειρισμούς.

γ/ $Y < O > * X$: Τα υποκείμενα χωρίζονται σε ομάδες και διασταυρώνονται με τους χειρισμούς.

B/ Ένας σχεδιασμός ονομάζεται μη-πλήρης:

όταν δεν χρησιμοποιούνται όλοι οι συνδυασμοί αλλά ένα υποσύνολο (Carre Latin).

Παράδειγμα:

Υπόθεση: Τα αποτελέσματα μίας λεκτικής δοκιμασίας που απευθύνεται σε εφήβους 15-16 ετών εξαρτώνται από την γεωγραφική κατανομή των υποκειμένων και από το φύλο τους.

Ανεξάρτητες μεταβλητές: Γεωγραφική κατανομή, Φύλο.

Εξαρτημένη μεταβλητή: Μέσοι όροι - Αποτελέσματα δοκιμασίας.

Ανάλυση μεταβλητών:

α/ Γεωγραφική κατανομή (Γ_2): Κατοικία σε αστικό κέντρο ή στην επαρχία.

β/ Φύλο (Φ_2): Αγόρι ή κορίτσι.

Σε πρώτη φάση:

Το πρωτόκολλο του πειράματος είναι το εξής: $Y_{400} < \Gamma_2 * \Phi_2 >$

Αυτό σημαίνει ότι η κατανομή του δείγματος θα πρέπει να γίνει ως εξής:

Δείγμα: 400 υποκείμενα (100 ανά κατηγορία)

Φύλο	Γεωγραφική κατανομή	
	Πόλη	Επαρχία
Αγόρι	μ_1	μ_2
Κορίτσι	μ_3	μ_4

όπου $\mu_1, \mu_2, \mu_3, \mu_4$ οι μέσοι όροι των δοκιμασιών.

Εξέταση υποθέσεων:

α/ Αγόρι-Κορίτσι.

$H_0: \mu_1 + \mu_2 \cong \mu_3 + \mu_4$

β/ Πόλη -Επαρχία.

$H_0: \mu_1 + \mu_3 \cong \mu_2 + \mu_4$

γ/ Αλληλεπίδραση μεταξύ Φ_2 και Γ_2 .

$H_0: \mu_1 \cong \mu_2 \cong \mu_3 \cong \mu_4$

Υποψία: Μορφωτικό επίπεδο παίζει ρόλο.

Σε δεύτερη φάση:

Εισαγωγή τρίτης ανεξάρτητης μεταβλητής:

Μορφωτικό επίπεδο (M_2): Γυμνάσιο ή Λύκειο.

Το πρωτόκολλο του πειράματος είναι το εξής: $Y_N < \Gamma_2 * \Phi_2 * M_2 >$

Εντούτοις, η αρχική δειγματοληψία αφορούσε 400 υποκείμενα τα οποία κατανέμονται εκ νέου (λαμβάνοντας υπόψη και την νέα μεταβλητή) ως εξής:

α/ Στην πόλη πήγαμε σ'ένα Γυμνάσιο Αρρένων και σ'ένα Λύκειο Θηλέων.

β/ Στην επαρχία πήγαμε σ'ένα Λύκειο Αρρένων και σ'ένα Γυμνάσιο Θηλέων.

Μπορούμε να εξετάσουμε την επίδραση της μεταβλητής M_2 και την αλληλεπίδραση μεταξύ μεταβλητών χωρίς να προβούμε σε νέα δειγματοληψία (κόστος σε χρόνο και χρήμα);

Έχουμε:

Φύλο	Γεωγραφική κατανομή	
	Πόλη	Επαρχία
Αγόρι	μ_1 , Γυμν.	μ_2 , Λυκ.
Κορίτσι	μ_3 , Λύκ.	μ_4 , Γυμν.

Εξέταση υποθέσεων:

α/ Μορφωτικό επίπεδο:

$H_0: \mu_1 + \mu_4 \cong \mu_3 + \mu_2$

Άρα μπορέσαμε να ελέγξουμε την νέα μας υπόθεση χωρίς να κάνουμε νέα δειγματοληψία.

Βέβαια με τα στοιχεία που έχουμε δεν μπορούμε να βρούμε την αλληλεπίδραση μεταξύ όλων των πιθανών συνδυασμών αλλά δεν μας ενδιαφέρει και τόσο πολύ.

6.8. Πραγματικά πειράματα εκτός εργαστηρίου

Δεδομένου ότι η πραγματική δύναμη του πειραματισμού βρίσκεται στην ικανότητα του στο να αναδεικνύει αιτιακές σχέσεις - μ'άλλα λόγια, υψηλή εσωτερική εγκυρότητα-, δεν μας εκπλήσσει ότι οι πειραματιστές ανησυχούν ως προς τον έλεγχο των μεταβλητών. Όσο καλύτερος είναι αυτός ο έλεγχος, τόσο υψηλότερη είναι η εσωτερική εγκυρότητα. Αυτό δε εφαρμόζεται τόσο στις ανεξάρτητες και στις εξαρτημένες μεταβλητές όσο και σ'ένα ολόκληρο φάσμα από εξωτερικές

μεταβλητές. Το εργαστήριο σαν προστατευτικό δίχτυ, προστατεύει τον πειραματιστή εφόσον μεγιστοποιεί τον έλεγχο επί των εξωτερικών μεταβλητών.

Το να βγει ο πειραματιστής από την πόρτα του εργαστηρίου, συνεπάγεται ότι αυτός ο σφικτός και κατανοήσιμος έλεγχος είναι πλέον αδύνατος ενώ, ταυτόχρονα, όλα τα προβλήματα του πειραματισμού παραμένουν. Η οποιαδήποτε συνθήκη που δηλώνει ότι «εδώ συμβαίνει ένα πείραμα», μπορεί να οδηγήσει σε φαινόμενα ανάδρασης εκ μέρους των υποκειμένων. Η κλασική απόδειξη τέτοιων αποτελεσμάτων πραγματοποιήθηκε από τον Hawthorn για την Western Electric Company των ΗΠΑ την δεκαετία του 1920 και 1930 και καλείται έκτοτε «Hawthorn effect». Οι μελέτες του ως προς την αλλαγή του εργάσιμου χρόνου, την θέρμανση, τον φωτισμό και άλλων μεταβλητών, κατέληξαν ότι η παραγωγικότητα αυξανόταν δυσανάλογα με τις μεταβολές: στην πραγματικότητα, οι εργαζόμενοι αντιδρούσαν θετικά στην προσοχή και την ειδική μεταχείριση που ετύγγχαναν από τον πειραματιστή.

Συνοπτικά, θα μπορούσαμε να πούμε ότι τα προβλήματα που συναντά ο πειραματιστής σε πειράματα πεδίου είναι:

A/ Τυχαία κατανομή.

Υπάρχουν πρακτικά ή ηθικά προβλήματα στην επίτευξη μίας τυχαίας κατανομής των διάφορων πειραματικών χειρισμών ή συνθηκών. Μερικές φορές, η τυχαία κατανομή μπορεί να θεωρηθεί επιτυχημένη μόνον σε άτυπες καταστάσεις ή με επιλεγμένα υποκείμενα, που οδηγούν σε προβληματική γενικοποίηση. Λανθασμένες διαδικασίες τυχαιότητας δεν είναι ασυνήθιστες: άγνοια, ευγένεια κτλ. Όσον αφορά τα μικρά δείγματα, η ποικιλία των δειγμάτων είναι πρόβλημα. Η άρνηση συμμετοχής που μπορεί να οφείλεται στην πειραματική συνθήκη, προκαλεί σοβαρά σφάλματα δειγματοληψίας.

B/ Εγκυρότητα.

Ο πειραματικός χειρισμός μπορεί να είναι μια ατελής αποτύπωση των εξεταζόμενων μεταβλητών ή ένα στενό φάσμα αποτελεσμάτων μπορεί να καταλήξει σε μη-μετρήσιμες ενδείξεις. Μία υποτιθέμενη ομάδα-ελέγχου μπορεί να λάβει κάποιου είδους αντισταθμιστικά οφέλη και έτσι να επηρεαστεί.

Γ/ Ηθικά θέματα.

Υπάρχει μια θολή περιοχή ανάμεσα στην εμπλοκή εθελοντών, στην ανάγκη πληροφόρησης τους και στην ενημέρωσή τους μετά το πείραμα. Ενώ η προσκόλληση σε ηθικούς κανόνες επιβάλλεται, πολλές φορές οδηγεί σε μείωση των πλεονεκτημάτων που απορρέουν από την προσέγγιση πεδίου. Η κοινή λογική πρέπει να χρησιμοποιείται για να βρεθούν τα σύνορα μεταξύ τους.

Δ/ Έλεγχος.

Έλλειψη ελέγχου επί των εξωτερικών μεταβλητών μπορεί να αποκρύψει τα αποτελέσματα ενός χειρισμού. Η αλληλεπίδραση μεταξύ υποκειμένων μπορεί να αλλάξει την τυχαία κατανομή και να παραβιάσει την υποτιθέμενη ανεξαρτησία τους.

Υπάρχουν φυσικά και κάποια κέρδη. Ενώ κρατούμε τεχνητή την κατάσταση σε κάποιο ποσοστό, η γενίκευση σε πραγματικό επίπεδο είναι πολύ ευκολότερη. Πειραματικοί σχεδιασμοί είναι ούτως ή άλλως εφαρμόσιμοι είτε μέσα είτε έξω από το εργαστήριο. Το κρίσιμο σημείο είναι η *τυχαία κατανομή στις πειραματικές συνθήκες*. Το πλεονέκτημα της τυχαίας κατανομής είναι ότι κατ' αυτό τον τρόπο μπορούμε να ισχυριστούμε ότι έχουμε ισοδύναμες ομάδες στις διάφορες πειραματικές συνθήκες. Αυτή είναι μία αλήθεια που βασίζεται στην θεωρία των πιθανοτήτων και η οποία, εκτός των άλλων, επιτρέπει την χρησιμοποίηση ενός μεγάλου εύρους στατιστικών δοκιμασιών. Εντούτοις, αυτό δεν σημαίνει ότι όντως στην πραγματικότητα, οι ομάδες θα είναι ισοδύναμες. Καμία τέτοια εγγύηση δεν είναι εφικτή αν και όσο μεγαλύτερος είναι ο αριθμός, τόσο μεγαλύτερη είναι η εμπιστοσύνη που μπορούμε να έχουμε στο δείγμα μας. Ένας άλλος τρόπος έκφρασης των πλεονεκτημάτων αυτής της τεχνικής είναι ότι έτσι ξεφορτωνόμαστε την *επιλογή* που απειλεί την εσωτερική εγκυρότητα του πειράματος.

6.9. Πειραματικοί σχεδιασμοί.

6.9.1. Απλός σχεδιασμός δύο ομάδων.

Αυτός ο σχεδιασμός περιλαμβάνει:

- A/ Κατασκευή μίας «πειραματικής ομάδας» και μίας «ομάδας σύγκρισης» με τυχαία κατανομή.
B/ Η πειραματική ομάδα δέχεται τον χειρισμό ενώ η ομάδα σύγκρισης δεν δέχεται τίποτα.
Γ/ Μετά-τεστ (αφού δεχθεί η πειραματική ομάδα τον χειρισμό) και στις δύο ομάδες.

Αυτός ο σχεδιασμός είναι ο απλούστερος πειραματικός σχεδιασμός που μπορεί να γίνει. Μία παραλλαγή του (σύγκριση δύο διαφορετικών χειρισμών) περιλαμβάνει:

- A/ Κατασκευή δύο πειραματικών ομάδων μέσω τυχαίας κατανομής: «πειραματική ομάδα 1» και «πειραματική ομάδα 2»
B/ Η πειραματική ομάδα 1 δέχεται τον χειρισμό 1 και η πειραματική ομάδα 2 δέχεται τον χειρισμό 2.
Γ/ Μετά-τεστ (μετά από τους χειρισμούς) και στις δύο ομάδες.

Η λογική αυτού του σχεδιασμού βρίσκεται στην σύγκριση των μέτα-τεστ που προέρχονται από τις δύο ομάδες. Η στατιστική ανάλυση επιτρέπει τον καθορισμό της πιθανότητας ότι οι παρατηρούμενες διαφορές ανάμεσα στις ομάδες οφείλονται στην τύχη. Εάν αυτή η πιθανότητα είναι πολύ μικρή τότε, μόνον ο διαφορετικός πειραματικός χειρισμός μπορεί να προκάλεσε την διαφορά. Ο σχεδιασμός αυτός καθιστά αναγκαίο το μετα-τεστ όπου μετρώνται οι εξαρτημένες μεταβλητές.

6.9.2. Ο σχεδιασμός Πριν-Μετά.

Αυτός ο σχεδιασμός απαιτεί μία επιπλέον παρατήρηση: το προ-τεστ που πραγματοποιείται πριν τους πειραματικούς χειρισμούς. Αν και υπάρχουν πολλά επιχειρήματα που συνηγορούν σχετικά με τα προ-τεστ, υπάρχουν και πολλά μειονεκτήματα. Τα πλεονεκτήματα είναι μάλλον εμφανή: υπάρχει ένας ευθύς έλεγχος όσον αφορά την τυχαία κατανομή των υποκειμένων έτσι ώστε να δημιουργηθούν ισοδύναμες ομάδες.

Ο σχεδιασμός αυτός περιλαμβάνει:

- A/ Κατασκευή μίας «πειραματικής ομάδας» και μίας «ομάδας σύγκρισης» μέσω τυχαίας κατανομής.
B/ Προ-τεστ (πριν από τον πειραματικό χειρισμό) και στις δύο ομάδες.
Γ/ Η πειραματική ομάδα δέχεται τον χειρισμό ενώ η ομάδα σύγκρισης δεν δέχεται τίποτα.
Δ/ Μετά-τεστ (μετά τον πειραματικό χειρισμό) και στις δύο ομάδες.

Εάν οι ομάδες αποδειχθούν μη-ισοδύναμες τότε υπάρχουν τρόποι να γίνουν κάποιες στατιστικές ρυθμίσεις που θα επιτρέψουν την καλύτερη περιγραφή των αποτελεσμάτων του χειρισμού. Ο σχεδιασμός δίνει επίσης την δυνατότητα χρήσης των διαφορών πριν-μετά σε ατομικό επίπεδο σαν βάση των αποτελεσμάτων του χειρισμού και έτσι μπορεί να είναι πιο ευαίσθητος στα αποτελέσματα των χειρισμών.

Εντούτοις, το κυριότερο μειονέκτημα των προ-τεστ -εκτός από τον επιπλέον κόπο- είναι ότι μπορούν να επηρεάσουν τα υποκείμενα (τα «ευαίσθητοποιούν») κατά τέτοιο τρόπο ώστε τα μετά-τεστ να αλλάξουν και έτσι να απειληθεί η εσωτερική εγκυρότητα του πειραματισμού. Αυτή η παρατήρηση μπορεί να γίνει εξαιρετικής σημασίας όταν χρησιμοποιούνται πειραματικές ομάδες και ομάδες σύγκρισης εφόσον τα αποτελέσματα μπορούν να εκληφθούν λανθασμένα σαν συνέπειες του χειρισμού. Όπως και στον πρώτο σχεδιασμό, είναι δυνατόν να χρησιμοποιήσουμε παραλλαγές όπως δύο πειραματικές ομάδες ή δύο πειραματικές ομάδες και μία ομάδα σύγκρισης.

6.9.3. Ο σχεδιασμός τεσσάρων ομάδων κατά Solomon.

Πρόκειται για ένα συνδυασμό των δύο προηγούμενων. Δύο ομάδες σχηματίζουν ζεύγος πειραματικής ομάδας και ομάδας-σύγκρισης χωρίς προ-τεστ ενώ οι άλλες δύο ομάδες

σηματίζουν το ίδιο ζεύγος αλλά με προ-τεστ. Μεθοδολογικά, αυτός ο σχεδιασμός συνδυάζει τα πλεονεκτήματα των δύο προηγούμενων: επιτρέπει την σύγκριση μεταξύ [προ-τεστ + χειρισμός + μετά-τεστ], [προ-τεστ + μετά-τεστ] και [χειρισμός + μετά-τεστ].

Ο χειρισμός αυτός περιλαμβάνει:

A/ Κατασκευή τεσσάρων ομάδων με τυχαία κατανομή. Η πρώτη ομάδα (πειραματική ομάδα 1) έχει μόνον μετά-τεστ, η δεύτερη ομάδα (πειραματική ομάδα 2) έχει προ-τεστ και μετά-τεστ, η τρίτη ομάδα (ομάδα σύγκρισης 1) έχει μόνον μετά-τεστ και τέλος, η τέταρτη ομάδα (ομάδα σύγκρισης 2) έχει προ-τεστ και μετά-τεστ.
 B/ Προ-τεστ στην πειραματική ομάδα 2 και στην ομάδα σύγκρισης 2.
 Γ/ Οι πειραματικές ομάδες δέχονται τον χειρισμό ενώ οι ομάδες σύγκρισης δεν δέχονται τίποτα.
 Δ/ Μετά-τεστ σε όλες τις ομάδες.

Όμως, από πρακτική σκοπιά, αυτός ο σχεδιασμός είναι μάλλον ακριβός σε υποκείμενα. Τέσσερις τυχαία κατανομημένες ομάδες χρειάζονται για να δοκιμασθεί ένας και μόνον χειρισμός. Αυτός είναι ο λόγος που αυτός ο σχεδιασμός είναι εξαιρετικά σπάνιος.

6.9.4. Οι παραγοντικοί σχεδιασμοί.

Οι παραγοντικοί σχεδιασμοί εμπλέκουν περισσότερες από μια ανεξάρτητες μεταβλητές. Τέτοιες μεταβλητές περιέχουν τουλάχιστον δύο τιμές η καθεμία: στην απλούστερη εκδοχή της αυτό θα σήμαινε παρουσία ή απουσία της μεταβλητής (π.χ. κάποιο επίπεδο θορύβου ή καθόλου θόρυβος). Ο παραγοντικός χειρισμός εμπλέκει όλους του πιθανούς συνδυασμούς μεταξύ όλων των τιμών των διάφορων ανεξάρτητων μεταβλητών. Έτσι, ένας σχετικά απλός παραγοντικός πειραματικός σχεδιασμός με τρεις μεταβλητές εκ των οποίων η πρώτη έχει δύο τιμές, η δεύτερη έχει τρεις τιμές και η Τρίτη έχει πέντε τιμές, θα είχε 30 συνδυασμούς ($2 \cdot 3 \cdot 5$). Εύκολα καταλαβαίνουμε ότι γρήγορα μπορούμε να βρεθούμε εκτός ελέγχου σχετικά με τον αριθμό των συνδυασμών που μπορούν να προκύψουν και γι'αυτό θα περιοριστούμε στο πιο συνηθισμένο: $2 \cdot 2$.

Αυτός ο χειρισμός περιλαμβάνει:

A/ Κατασκευή τεσσάρων ομάδων μέσω τυχαίας κατανομής.
 B/ Η πειραματική ομάδα 1 δέχεται τον χειρισμό με τις δύο ανεξάρτητες μεταβλητές στην τιμή 1.
 Η πειραματική ομάδα 2 δέχεται τον χειρισμό με την ανεξάρτητη μεταβλητή A στην τιμή 1 και την ανεξάρτητη μεταβλητή B στην τιμή 2.
 Η πειραματική ομάδα 3 δέχεται τον χειρισμό με την ανεξάρτητη μεταβλητή A στην τιμή 2 και την ανεξάρτητη μεταβλητή B στην τιμή 1.
 Η πειραματική ομάδα 4 δέχεται τον χειρισμό με τις δύο ανεξάρτητες μεταβλητές στην τιμή 2.
 Γ/ Μετά-τεστ σε όλες τις ομάδες.

πιο σχηματοποιημένος ο παραγοντικός σχεδιασμός $2 \cdot 2$ είναι:

		Ανεξάρτητη μεταβλητή B	
		B-Τιμή 1	B-Τιμή 2
Ανεξάρτητη μεταβλητή A	A-Τιμή 1	1-1	1-2
	A-Τιμή 2	2-1	2-2

Αυτός ο σχεδιασμός επιτρέπει την διάγνωση των αποτελεσμάτων που οφείλονται τόσο σε καθεμία ξεχωριστά από τις ανεξάρτητες μεταβλητές (γνωστά ως «τα κυρίως αποτελέσματα») όσο και αυτά που οφείλονται στις διάφορες τιμές των ανεξάρτητων μεταβλητών (γνωστά ως «αποτελέσματα αλληλεπίδρασης»).

Πρέπει να σημειώσουμε ότι τόσο ο παραγοντικός σχεδιασμός όσο και ο Σολωμόντιος χρησιμοποιούν τέσσερις ομάδες. Όμως, ο παραγοντικός επιτρέπει τον χειρισμό δύο μεταβλητών. Ο Σολωμόντιος σχεδιασμός είναι ο σχεδιασμός που προκύπτει εάν εκλάβουμε την ύπαρξη προ-τεστ σαν ανεξάρτητη μεταβλητή.

6.9.5. Παραμετρικός σχεδιασμός.

Ένας παραμετρικός σχεδιασμός εμπλέκει την ενσωμάτωση πολλών τιμών μίας ανεξάρτητης μεταβλητής στο πείραμα έτσι ώστε να έχουμε μια πληρέστερη εικόνα των αποτελεσμάτων της. Φυσικά, είναι πάντα δυνατή η χρήση ομάδος-σύγκρισης ή προ-τεστ.

Ο σχεδιασμός αυτός περιλαμβάνει (για μία μεταβλητή τεσσάρων τιμών):

- A/ Κατασκευή ενός αριθμού πειραματικών ομάδων (ας πούμε τέσσερις) μέσω τυχαίας κατανομής.
B/ Η πειραματική ομάδα 1 δέχεται τον χειρισμό σε τιμή 1
Η πειραματική ομάδα 2 δέχεται τον χειρισμό σε τιμή 2
Η πειραματική ομάδα 3 δέχεται τον χειρισμό σε τιμή 3
Η πειραματική ομάδα 4 δέχεται τον χειρισμό σε τιμή 4
Γ/ Μετά-τεστ σε όλες τις ομάδες.

6.9.6. Μη-πλήρης σχεδιασμός (Quartier-Latin)

Όπως είδαμε προηγουμένως, ο μη-πλήρης σχεδιασμός προκύπτει όταν υπάρχουν ελλείψεις στον σχεδιασμό και χαρακτηρίζεται σαν ένα «ατύχημα» που πρέπει να αντιμετωπιστεί με κάποιο τρόπο. Εντούτοις, όπως είδαμε, δεν χάνονται όλα τα αποτελέσματα αλλά κάποια από αυτά. Εάν λοιπόν τα υπόλοιπα δεν μας ενδιαφέρουν (για πολλούς και ποικίλους λόγους), θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε ότι κάνουμε και κάποιου είδους οικονομία εφόσον χρησιμοποιώντας λιγότερους πόρους (μικρότερη δειγματοληψία πχ.) Επομένως, θα πρέπει να περιγράψουμε τον μη-πλήρη σχεδιασμό σαν

Αυτός είναι ένας μη-πλήρης χειρισμός $Y_N < A_2 * B_3 * \Gamma_2 * \Delta_3 >$. Η κατανομή του δείγματος έγινε μέσω φυσικών ομάδων των 27-30 ατόμων (πχ. σχολικές τάξεις) που συμβολίζονται σαν X. Ακολουθεί ο πίνακας κατανομής του δείγματος:

	A1		A2		
B1	X				Δ_1
		X			Δ_2
			X		Δ_3
B2	X			X	Δ_1
					Δ_2
			X		Δ_3
B3				X	Δ_1
		X			Δ_2
				X	Δ_3
	Γ_1	Γ_2	Γ_1	Γ_2	

Ποια αποτελέσματα μπορούμε να ελέγξουμε;

A. $A_2 * B_3$

B. $A_2 * \Gamma_2$

Γ. $A_2 * \Delta_3$

Δ. $B_3 * \Gamma_2$

E. Κανένα από τα παραπάνω.

7.Στοιχεία Στατιστικής

7.1. Στοιχεία Δειγματοληψίας.

Η δειγματοληψία γεννήθηκε από την αδυναμία των ερευνητών να κάνουν δημοψηφίσματα ζητώντας από όλον τον πληθυσμό να απαντήσει στις ερωτήσεις τους.

Μπορούμε να ξεχωρίσουμε δύο στόχους στην πράξη της δειγματοληψίας:

α/ να έχουμε μία εκτίμηση των παραμέτρων του γονικού πληθυσμού

β/ να επαληθεύσουμε μία υπόθεση στατιστικά.

7.1.1. Όρια και πλεονεκτήματα.

Οι εμπειρικές έρευνες με δειγματοληψία είναι προσαρμοσμένες σε πολλούς πληθυσμούς οι οποίοι είναι σχετικά καθορισμένοι. Εντούτοις, γίνονται άχρηστες όταν ο πληθυσμός είναι πολύ μικρός ή γίνονται “ευαίσθητες” όταν οι ομάδες που συνθέτουν τον πληθυσμό είναι πολύ άνισες. Ο μελετούμενος πληθυσμός πρέπει να είναι καλά καθορισμένος και εντοπισμένος. Η τυχαία δειγματοληψία απαιτεί μάλιστα να είναι καταγραμμένα όλα τα άτομα που απαρτίζουν τον πληθυσμό. Οι εμπειρικές έρευνες είναι εμφανώς πολύ δέσμιες των πιθανοτήτων ως προς τα άτομα που απαντούν. Επιπλέον, η δειγματοληψία βασίζεται στον νόμο των μεγάλων αριθμών και η αναφορές πρέπει να γίνονται με βάση ικανοποιητικά δείγματα που δεν μπορούν παρά να δώσουν λεπτομερειακές πληροφορίες πχ. ανά κοινότητα.

Παρόλα τα μειονεκτήματα, η δειγματοληψία προσφέρει μεγάλα πλεονεκτήματα. Επιτρέπει την μελέτη πληθυσμών που βρίσκονται έξω από το βεληνεκές των δημοψηφισμάτων και των επίσημων στατιστικών: αξιοπιστία των καταναλωτών σε μία συγκεκριμένη εταιρία ή σ'ένα πολιτικό κόμμα. Η δειγματοληψία υπάκουει σε πολύ συγκεκριμένους κανόνες και είναι αρκετά ευέλικτη ώστε να προσαρμόζεται σε διαφορετικούς στόχους. Τέλος είναι η μόνη τεχνική που επιτρέπει την συλλογή πληροφοριών από μεγάλους πληθυσμούς.

7.1.2. Αρχές και συνθήκες.

Φύση των παρατηρούμενων στοιχείων. Το δείγμα των 50 cm² σ'ένα ύφασμα αρκεί για να δούμε αν όντως υπάρχει κάποιο ελάττωμα σ'ολόκληρο το κομμάτι. Η νοικοκυρά που δοκιμάζει την σούπα δεν αμφιβάλει κατά πόσο είναι αντιπροσωπευτική η δειγματοληψία της. Τελικά, το πρόβλημα της δειγματοληψίας είναι άμεσα συνδεδεμένο με την ομοιογένεια του παρατηρούμενου αντικειμένου. Στις κοινωνικές επιστήμες, οι πληθυσμοί χαρακτηρίζονται από μία υψηλή ανομοιογένεια και η παρουσία πολλών υποδιαιρέσεων οδηγεί σε ένα ψηφιδωτό πολύ δύσκολο να ελεγχθεί. Πρέπει ωστόσο, για να δώσουμε μία ακριβή ιδέα του συνόλου να συμπεριλάβουμε και αυτές τις κατηγορίες στο δείγμα μας.

Επιλογή. Σε ότι αφορά την μέθοδο που θα χρησιμοποιήσουμε για να πάρουμε το δείγμα μας, η ερώτηση τίθεται ως εξής: πως θα ξέρουμε ποιόν να ρωτήσουμε; Απ'αυτό το βασικό πρόβλημα της δειγματοληψίας, απορρέει η απάντηση σε μία άλλη ερώτηση: πως θα μπορέσουμε να έχουμε μία σωστή άποψη των αποτελεσμάτων του δείγματος; Είναι η ερώτηση της αντιπροσωπευτικότητας του δείγματος.

7.1.3. Η επιλογή του δείγματος.

Η μέθοδος δειγματοληψίας μπορεί να είναι βασισμένη στους νόμους της τύχης και τότε έχουμε “τυχαία” δειγματοληψία. Μπορεί επίσης να βασίζεται σε μία λογική εκλογή και έχουμε εμπειρική δειγματοληψία.

7.1.4. Η εμπειρική δειγματοληψία.

Στην εμπειρική δειγματοληψία έχουμε κυρίως την μέθοδο των quotas. Συνίσταται στο να επιβάλουμε στο δείγμα μία δομή ανάλογη μ'αυτήν του γονικού πληθυσμού σε σχέση με κάποια κριτήρια τα οποία λέγονται “κριτήρια ελέγχου”. Αυτά υπεισέρχονται στην έρευνα όταν κάποιες προ-έρευνες δείχνουν ότι βρίσκονται σε στενή σχέση με τα αντικείμενα που θέλουμε να μελετήσουμε. Έτσι για να μελετήσουμε μία πολιτική γνώμη μπορούμε να φτιάξουμε διαφορετικές quotas: νομούς, μορφωτικό επίπεδο κτλ.

Είναι έτσι άχρηστο να έχουμε μία βάση δειγματοληψίας αλλά είναι αναγκαίο να έχουμε μία πολύ καλή γνώση των κριτηρίων ελέγχου τα οποία θα πρέπει να είναι όσο πιο ανεξάρτητα μεταξύ τους.

Η επιλογή των μονάδων που θα ρωτήσουμε εξαρτάται από τους ερευνητές και αυτό συνεπάγεται ότι τα κριτήρια ελέγχου πρέπει να μπορούν να αναγνωριστούν εύκολα. Αυτή η μέθοδος είναι εύκολη και γρήγορη. Είναι προσαρμοσμένη σε έρευνες μικρού δείγματος και έρευνες που παρουσιάζουν δυσκολία στην παρατήρηση.

Εντούτοις, η ακρίβεια των πληροφοριών που μας αποφέρει δεν μπορεί να υπολογιστεί εύκολα, ο έλεγχος των ερευνητών είναι δύσκολος, ο κίνδυνος σφάλματος είναι σημαντικός και η μελέτη μερικών μεταβλητών είναι αδύνατη (πχ. τα κριτήρια ελέγχου). Πρακτικά, πρέπει να έχουμε ένα δίκτυο επαγγελματιών ερευνητών.

Μία άλλη μέθοδος εμπειρικής δειγματοληψίας είναι αυτή των τυπομονάδων⁶⁹ αλλά δεν θα ασχοληθούμε εδώ παρά μόνον με την επικρατέστερη που είναι αυτή των quotas.

7.1.5. Οι τεχνικές τυχαίας δειγματοληψίας.

Οι τεχνικές τυχαίας δειγματοληψίας βρίσκονται στον αντίποδα των εμπειρικών δειγματοληψιών. Έχουν ένα μηχανισμό για να αναπαράγουν το τυχαίο και προϋποθέτουν ότι υπάρχει μία πιθανότητα γνωστή και όχι μηδενική για να ανήκει κάποιος στο δείγμα. για να πραγματοποιηθούν τέτοιου είδους δειγματοληψίες, πρέπει να υπάρχει κάποια βάση δειγματοληψίας. Εάν, επιπλέον διαθέτουμε και επιπρόσθετες πληροφορίες για τα άτομα που απαρτίζουν αυτήν την βάση, τότε μπορούμε να βελτιώσουμε την αντιπροσωπευτικότητα του δείγματος μας εφόσον τις λάβουμε υπόψη.

Τέλος, μπορούμε εκ των υστέρων να υπολογίσουμε μία εκτίμηση της διαφοροποίησης των κριτηρίων. Αυτές οι μέθοδοι επιτρέπουν επιπρόσθετα έναν έλεγχο στους ερευνητές διότι συνήθως διαθέτουμε έναν κατάλογο από άτομα προς παρατήρηση.

Σ'αυτήν την κατηγορία, μπορούμε να ομαδοποιήσουμε διαφορετικούς τύπους δειγματοληψίας:

α/ Στοιχειώδης δειγματοληψία

Σε μία στοιχειώδη δειγματοληψία φτιάχνουμε ένα κατάλογο των ατόμων που απαρτίζουν τον πληθυσμό. Κάθε άτομο παίρνει ένα αριθμό. Αυτοί οι οποίοι θα ερωτηθούν θα τραβηχτούν στην τύχη.

Ονομάζουμε αναλογία δειγματοληψίας ή κλάσμα δειγματοληψίας την αναλογία του αριθμού του δείγματος με αυτόν του πληθυσμού.

Παράδειγμα:

Εάν έχουμε ένα πληθυσμό (000000000-0000000000-IIIIII-XXX) η τυχαία δειγματοληψία πρέπει να μας αποδώσει (00-0000-III-X).

β/ Δειγματοληψία σε πολλαπλά επίπεδα ή Συστηματική.

Ενεργούμε σε πολλαπλά επίπεδα. Έτσι σε μία έρευνα για την αγροτική εκμετάλλευση ενός νομού πρέπει να έχουμε τον κατάλογο όλων αγροτών εάν θέλουμε να κάνουμε στοιχειώδη δειγματοληψία. Εάν αυτή είναι ανύπαρκτη, πρέπει να τραβήξουμε στην τύχη στις επαρχίες (ή και τις κοινότητες) του νομού και εφόσον προμηθεύουμε τον κατάλογο να επιλέξουμε στην τύχη ανά επαρχία (ή κοινότητα).

Η στατιστική μονάδα της έρευνας ή δευτερεύουσα μονάδα (ΔΜ) είναι η αγροτική εκμετάλλευση, η επαρχία ή κοινότητα είναι η πρωτεύουσα μονάδα (ΠΜ). Με αυτόν τον τρόπο, κάθε επαρχία ή κοινότητα έχει τις ίδιες πιθανότητες να βγει και έτσι κάθε αγρότης σε κάθε κοινότητα μπορεί να είναι δείγμα.

γ/ Δειγματοληψία με grappes

Μία Grappe είναι ένα σύνολο από άτομα του γονικού πληθυσμού που ενσωματώνονται έτσι όπως είναι στο δείγμα μας. Η δειγματοληψία με grappes είναι κάτι ανάλογο με την

⁶⁹ Σε μερικές ειδικές περιπτώσεις έρευνας, κυρίως τεχνικής, ψάχνουμε να βρούμε όσο πιο ακραία δείγματα γίνεται για να εξωτερικεύσουμε όσο το δυνατόν περισσότερο τους παράγοντες ή τις συνθήκες που εξηγούν τις μελετούμενες διαφοροποιήσεις.

δειγματοληψία σε δύο επίπεδα: Η ΠΜ (οι επαρχίες) είναι οι grappes και όλες οι ΔΜ (οι αγροτικές εκμεταλλεύσεις) ρωτούνται.

Αυτές οι δύο τελευταίες μέθοδοι είναι πολύ λιγότερο ακριβές από την στοιχειώδη δειγματοληψία και χρησιμοποιούν βάσεις δειγματοληψίας που είναι πολύ πιο εύκολο να βρεθούν.

δ/ Η μέθοδος διαστρωμάτωσης.

Η μέθοδος συνδυάζει μία λογική επιλογή όσον αφορά τα στρώματα και μία τυχαία δειγματοληψία στο εσωτερικό των στρωμάτων.

Η διαστρωμάτωση είναι ένα διαμοιρασμός των μονάδων του πληθυσμού σε κάποιους υπο-πληθυσμούς οι οποίοι ονομάζονται στρωμάτων και οι οποίοι χαρακτηρίζονται σαν πιο ομοιογενείς σε σχέση με τον υπόλοιπο πληθυσμό στο σύνολο του. Τυχαίες δειγματοληψίες γίνονται μετά σε κάθε στρώμα και επιτρέπουν, τόσο γι'αυτές όσο και για το σύνολο του πληθυσμού, ακριβείς εκτιμήσεις.

Στοχεύει να:

- βελτιώσει την ακρίβεια των αποτελεσμάτων και
- να απομονώσει και να γνωρίσει κάποιους υπο-πληθυσμούς.

Είναι η ίδια πρακτική με την μέθοδο των quotas αλλά ενώ σ'αυτήν την επιλογή την κάνει ερευνητής, εδώ γίνεται την τύχη. Πρέπει λοιπόν να έχουμε μία βάση δειγματοληψίας και επιπλέον, για κάθε άτομο, πρέπει να έχουμε κάποιες πληροφορίες (πιο συγκεκριμένα τα κριτήρια της διαστρωμάτωσης)

7.1.6. Ο αριθμός των ερωτούμενων ατόμων.

Ο αριθμός των ερωτούμενων ατόμων ή μέγεθος του δείγματος είναι σε συνάρτηση με:

- την φύση (ποσοτική ή ποιοτική) της μελετούμενης μεταβλητής
- την μέθοδο δειγματοληψίας που χρησιμοποιείται και της διαδικασίας έρευνας (ορισμένες διαδικασίες έχουν από την φύση πολύ υψηλό ποσοστό "Δεν απαντώ")
- την κατανομή της μεταβλητής στο πληθυσμό
- τον προϋπολογισμό.

Πρακτικά, μελετούμε γενικά πολλές μεταβλητές και το μέγεθος του δείγματος είναι ένας συμβιβασμός.

7.2. Η χρήση των στατιστικών δοκιμασιών στην επιστημονική έρευνα

Στις επιστήμες της συμπεριφοράς προσεγγίζουμε την έρευνα με σκοπό να καθορίσουμε την αποδοχή των υποθέσεων που έχουμε θέσει σύμφωνα με θεωρητικές βάσεις. Έχοντας επιλέξει μία συγκεκριμένη υπόθεση που παρουσιάζεται σημαντική σε μία συγκεκριμένη θεωρία, επιλέγουμε εμπειρικά δεδομένα που θα μας δώσουν άμεσες πληροφορίες για την αποδοχή ή όχι της υπόθεσης. Η απόφαση μας όσον αφορά την σημασία των δεδομένων είναι δυνατόν να μας οδηγήσουν στην επαλήθευση, αναθεώρηση ή και απόρριψη της αρχικής υπόθεσης και της θεωρίας απ'όπου προέρχεται.

Με στόχο την αντικειμενική προσέγγιση του αν μία συγκεκριμένη υπόθεση επαληθεύεται από ένα σύνολο δεδομένων θα πρέπει να διαθέτουμε αντικειμενικές διαδικασίες είτε για την απόρριψη είτε για την αποδοχή της υπόθεσης. Η αντικειμενικότητα τονίζεται επειδή μία από τις απαιτήσεις της επιστημονικής μεθοδολογίας είναι ότι ο ερευνητής θα πρέπει να καταλήγει σε επιστημονικά συμπεράσματα από μεθόδους που είναι αναγνωρισμένες και έχουν την δυνατότητα να αναπαραχθούν από άλλους ερευνητές. Η αντικειμενική διαδικασία θα πρέπει να βασίζεται στα δεδομένα που αποκτήσαμε από την έρευνα μας και στο κίνδυνο που είμαστε πρόθυμοι να πάρουμε ότι η απόφαση μας, με όλο τον σεβασμό στην υπόθεση, είναι δυνατόν να είναι λανθασμένη.

Η διαδικασία που συνήθως ακολουθείται περιλαμβάνει αρκετά στάδια. Στις παρακάτω παραγράφους θα παραθέσουμε αυτά τα στάδια με την σειρά που πραγματοποιούνται. Σ'αυτό το κεφάλαιο θα ασχοληθούμε να συζητήσουμε κάθε στάδιο με κάποιες λεπτομέρειες:

I/ Διατύπωση της μηδενικής υπόθεσης (H_0)

II/ Επιλογής της στατιστικής δοκιμασίας (μαζί με το συγκεκριμένο στατιστικό μοντέλο) για την δοκιμασία της H_0 . Ανάμεσα στις διάφορες δοκιμασίες που μπορούν να χρησιμοποιηθούν στην ερευνητική σχεδίαση επιλέγουμε την δοκιμασία που το μοντέλο πλησιάζει περισσότερο στις συνθήκες της έρευνας (με όρους αποδοχής που επιβεβαιώνουν την χρήση της δοκιμασίας) και που οι μετρήσεις της πλησιάζουν περισσότερο με τις μετρήσεις που γίνονται στην έρευνα μας.

III/ Προσδιορισμός επιπέδου σημαντικότητας (α) και ένα μέγεθος δείγματος (N).

IV/ Εύρεση ή υπόθεση της διανομής του δείγματος στις στατιστικές δοκιμασίες κάτω H_0

V/ Με βάση τις 2,3,4 παραπάνω προσδιορίζεται η περιοχή απόρριψης.

VI/ Υπολογισμός της τιμής της στατιστικής δοκιμασίας χρησιμοποιώντας τα δεδομένα που ελήφθησαν από το δείγμα (S). Εάν αυτή η τιμή βρίσκεται στην περιοχή της απόρριψης απορρίπτεται η H_0 . Εάν η τιμή είναι εκτός της περιοχής απόρριψης τότε η H_0 δεν είναι δυνατόν να απορριφθεί στα επιλεγμένα επίπεδα στατιστικής σημαντικότητας.

Μία κατανόηση των λόγων που υπάρχει κάθε στάδιο είναι ουσιαστική για να κατανοηθεί πλήρως ο ρόλος της στατιστικής στην δοκιμασία των υποθέσεων έρευνας.

7.2.1. Η μηδενική υπόθεση (H_0).

Το πρώτο βήμα στην διαδικασία είναι ο καθορισμός της H_0 . Η μηδενική υπόθεση (H_0) είναι μία αδιάφορη υπόθεση συνήθως δε διαμορφώνεται για τον σκοπό να απορριφθεί γρήγορα. Εάν απορριφθεί η εναλλακτική υπόθεση (H_1) είναι δυνατόν να γίνει αποδεκτή. Η εναλλακτική υπόθεση είναι η λειτουργική διατύπωση της πειραματικής υπόθεσης στην έρευνας. Η υπόθεση έρευνας είναι η πρόβλεψη που εξάγεται από την θεωρία υπό δοκιμασία.

Όταν θέλουμε να πάρουμε μία απόφαση για τις διαφορές δοκιμάζουμε την H_0 έναντι της H_1 . Η H_1 συνιστά την πρόταση που είναι αποδεκτή μόνον εάν απορριφθεί η H_0 .

Ας υποθέσουμε ότι μία συγκεκριμένη επιστημονική θεωρία θα μας οδηγούσε να προβλέψουμε ότι δύο ομάδες ατόμων διαφέρουν στην ποσότητα χρόνου που διαθέτουν για να διαβάσουν εφημερίδες. Η πρόβλεψη αυτή θα είναι η υπόθεση της έρευνας μας. Η επιβεβαίωση της πρόβλεψης θα οδηγήσει στην υποστήριξη της επιστημονικής θεωρίας από την οποία προέρχεται. για να δοκιμασθεί η συγκεκριμένη υπόθεση έρευνας την διαμορφώνουμε σε λειτουργική μορφή όπως την εναλλακτική υπόθεση H_1 . Η H_1 θα ήταν ότι $\mu_1 \neq \mu_2$ που σημαίνει ότι το μέσο χρονικό διάστημα που καταναλώνεται στο διάβασμα των εφημερίδων από τα μέλη των δύο πληθυσμών είναι άνισο. Η H_0 θα ήταν ότι $\mu_1 = \mu_2$ που σημαίνει ότι το μέσο χρονικό διάστημα που καταναλώνεται στο διάβασμα των εφημερίδων από τα μέλη των δύο πληθυσμών είναι ίσο. Εάν τα δεδομένα μας επιτρέψουν να απορρίψουμε την H_0 , τότε μπορεί να γίνει αποδεκτή την H_1 γεγονός που θα υποστήριζε την υπόθεση έρευνας και την υποστηρίζουσα θεωρία.

Η φύση της υπόθεσης έρευνας καθορίζει πως θα πρέπει να διατυπώνεται η H_1 . Εάν η υπόθεση έρευνας δηλώνει ότι δύο ομάδες θα διαφέρουν με σεβασμό στους μέσους όρους τότε η H_1 σημαίνει ότι $\mu_1 \neq \mu_2$. Αλλά εάν η θεωρία προβλέπει την κατεύθυνση της διαφοράς, π.χ. ότι μία συγκεκριμένη ομάδα θα έχει υψηλότερο μέσο όρο από την άλλη τότε η H_1 θα είναι είτε $\mu_1 > \mu_2$ είτε $\mu_1 < \mu_2$ (όπου $>$ σημαίνει "μεγαλύτερο από" και $<$ σημαίνει "μικρότερο από").

7.2.2. Η επιλογή της στατιστική δοκιμασίας.

Το πεδίο της στατιστικής έχει αναπτυχθεί στο έπακρο επειδή σήμερα γνωρίζουμε σχεδόν τα πάντα για την ανάπτυξη της επιστημονικής μεθοδολογίας και των εναλλακτικών στατιστικών δοκιμασιών που είναι δυνατόν να χρησιμοποιηθούν με στόχο την επαλήθευση μίας υπόθεσης. Έχοντας εναλλακτικές δοκιμασίες, χρειαζόμαστε κάποια ορθολογιστική βάση για την επιλογή ανάμεσα τους.

7.2.3. Το επίπεδο στατιστικής σημαντικότητας και το μέγεθος του δείγματος.

Όταν έχουν διατυπωθεί η H_0 και η H_1 και όταν έχει επιλεγεί η κατάλληλη στατιστική δοκιμασία για την έρευνα μας, ακολουθεί το επόμενο βήμα που είναι ο καθορισμός του επιπέδου σημαντικότητας (α) και η επιλογή του μεγέθους του δείγματος μας (N).

Εν συντομία αυτός είναι ο τρόπος που αποφασίζουμε για την πορεία της διαδικασίας μας: πριν από την επιλογή των δεδομένων συγκεκριμενοποιούμε το σύνολο όλων των πιθανών

δειγμάτων που θα προέκυπταν εάν η H_0 αποδεικνυόταν αληθής. Απ'αυτές επιλέγουμε ένα υποσύνολο των πιθανών δειγμάτων που είναι τόσο ακραία ώστε η πιθανότητα σύμπτωσης είναι πολύ μικρή, εάν η H_0 αποδεικνύεται αληθής τότε το δείγμα που ουσιαστικά παρατηρούμε θα είναι ανάμεσα τους. Σ'αυτό το στάδιο, εάν στην έρευνα μας παρατηρήσουμε ένα δείγμα που συμπεριλαμβάνεται σ'αυτό το υποσύνολο, η H_0 απορρίπτεται.

για να το διατυπώσουμε διαφορετικά, η διαδικασία μας συνίσταται στο να απορρίψουμε την H_0 για χάριν της H_1 εάν μία στατιστική δοκιμασία μας δίνει μία τιμή στην οποία η πιθανότητα επαλήθευσης της H_0 είναι ίση ή μικρότερη από ένα όριο (πιθανότητα) α . Αυτή η μικρή πιθανότητα ονομάζεται επίπεδο στατιστικής σημαντικότητας. Οι πιο κοινές τιμές του α είναι 0.05 και 0.01. για να επαναλάβουμε: εάν η πιθανότητα εμφάνισης της H_0 σε μία στατιστική δοκιμασία είναι κάτω από την τιμή α τότε δεχόμαστε την H_1 που είναι η λειτουργική υπόθεση της έρευνας.

Μπορούμε να πούμε επίσης ότι το α δίνει την πιθανότητα του να απορρίψουμε κατά λάθος ή ψευδώς την H_0 . Αυτή η ερμηνεία του α θα ενισχυθεί όταν αναφέρουμε το Σφάλμα Τύπου I.

Από την στιγμή που το α εισάγεται στον καθορισμό της απόρριψης ή όχι της H_0 , η ζήτηση αντικειμενικότητας επιβάλλει να θέσουμε το α πριν την συλλογή των δεδομένων. Το επίπεδο που ο ερευνητής διαλέγει να θέσει το α είναι αποτέλεσμα της εκτίμησης του για το μέγεθος της διαφοράς που θα ελέγξει. Ένας ερευνητής μπορεί να διαλέξει το α σαν .05 ενώ ο αναγνώστης της δουλειάς του μπορεί να αποφασίσει να κρατήσει μόνον τα ευρήματα με $\alpha \leq .01$ ή $\alpha \leq .10$. Ο ερευνητής πρέπει λοιπόν να δίνει στους αναγνώστες τις πιθανότητες που σχετίζονται με το κάθε εύρημα του για να αποφασίσουν οι ίδιοι τι θα κρατήσουν.

Υπάρχουν δύο τύποι σφαλμάτων που μπορούν να γίνουν όταν θέλουμε να πάρουμε μία απόφαση σχετικά με την απόρριψη της H_0 . Το πρώτο, το Σφάλμα Τύπου I είναι το να απορρίψουμε την H_0 όταν όντως είναι αληθής. Το δεύτερο, το Σφάλμα Τύπου II, είναι να αποδεχθούμε την H_0 όταν είναι αναληθής.

Η πιθανότητα του να διαπράξουμε το πρώτο σφάλμα είναι το α . Όσο πιο μεγάλο είναι το α τόσο πιο μεγάλη είναι η πιθανότητα είναι να απορρίψουμε λανθασμένα την H_0 δηλαδή θα διαπράξουμε Σφάλμα Τύπου I. Το Σφάλμα Τύπου II παρουσιάζεται συνήθως σαν β . Το α και το β θα χρησιμοποιηθούν εδώ για να μας δείξουν πιθανότητες πραγματοποίησης των δύο τύπων σφαλμάτων. Αυτοί είναι:

$$p(\text{Σφάλμα Τύπου I}) = \alpha$$

$$p(\text{Σφάλμα Τύπου II}) = \beta$$

Ιδανικά, ο ερευνητής πρέπει να καθορίζει από την αρχή τα α και β . Αυτές οι τιμές καθορίζουν το μέγεθος του δείγματος (N) το οποίο θα πρέπει να πάρει για να υπολογίσει την τιμή της στατιστικής δοκιμασίας που έχει διαλέξει.

Εντούτοις, στην πρακτική, είναι συνηθισμένο να ορίζεται μόνον το α και το N από την αρχή. Αυτό γίνεται διότι εάν έχουμε ορίσει α και N , τότε το β μπορεί να καθοριστεί. Εφόσον στην πραγματικότητα υπάρχει μία ανάστροφη σχέση ανάμεσα στην πραγματοποίηση του ενός και του άλλου τύπου σφάλματος, μία μείωση του α θα αυξήσει το β για ένα συγκεκριμένο N . Εάν θέλουμε να μειώσουμε την πιθανότητα πραγματοποίησης και των δύο σφαλμάτων πρέπει να αυξήσουμε το N .

Πρέπει όμως να ξεκαθαριστεί ότι σε οποιαδήποτε στατιστική επαγωγή υπάρχει ένας κίνδυνος διάπραξης τους ενός από τους δύο τύπους σφαλμάτων και αυτό οδηγεί τον ερευνητή σε κάποιου είδους συμβιβασμό ο οποίος απλά θα δηλώνει την καλύτερη ισορροπία μεταξύ των πιθανοτήτων εμφάνισης των δυο τύπων σφαλμάτων. Φθάνοντας σ'αυτήν την ισορροπία, είναι αποκαλυπτική η Ισχύς της δεδομένης στατιστικής δοκιμασίας.

Απ'αυτήν την παράγραφο ο αναγνώστης πρέπει να κρατήσει τα παρακάτω σημεία:

1. Το επίπεδο στατιστικής σημαντικότητας α είναι η πιθανότητα που μία στατιστική δοκιμασία θα δώσει μία τιμή σύμφωνα με την οποία η H_0 θα απορριφθεί προς χάριν της H_1 ενώ αυτό θα είναι λάθος. Δηλαδή είναι η πιθανότητα Σφάλμα Τύπου I.

2.b είναι η πιθανότητα όπου μία στατιστική δοκιμασία θα μας δώσει μία τιμή σύμφωνα με την οποία η H_0 θα γίνει αποδεκτή ενώ θα είναι λάθος. Αυτό είναι η πιθανότητα του να διαπράξουμε το Σφάλμα Τύπου II.

3. Η ισχύς μίας στατιστικής δοκιμασίας, 1-b, είναι η πιθανότητα του να απορρίψουμε την H_0 όταν αυτή είναι αναληθής (και έτσι θα πρέπει όντως να την απορρίψουμε).

4. Η ισχύς καθορίζεται από τον τύπο στατιστικής δοκιμασίας που επιλέγεται.

5. Γενικά η ισχύς μίας στατιστικής δοκιμασίας είναι ανάλογη με το N.

7.2.4. Η δειγματοληπτική κατανομή.

Όταν ένας ερευνητής διαλέξει μία συγκεκριμένη στατιστική δοκιμασία για να χρησιμοποιήσει με τα δεδομένα του, πρέπει να καθορίσει ποια θα είναι η κατανομή της στατιστικής δοκιμασίας.

Η δειγματοληπτική κατανομή είναι μία θεωρητική κατανομή. Είναι η κατανομή που θα παίρναμε εάν είχαμε όλα τα δυνατά δείγματα του ίδιου μεγέθους από τον ίδιο πληθυσμό διαλέγοντας στην τύχη. για να το πούμε διαφορετικά, η δειγματοληπτική κατανομή είναι η κατανομή, σύμφωνα με την H_0 , όλων των πιθανών τιμών που μπορεί να πάρει ένας στατιστικός δείκτης όταν η τιμή του υπολογίζεται με βάση τυχαία δείγματα ίδιου μεγέθους.

Είναι φανερό ότι θα ήταν αδύνατον να χρησιμοποιήσουμε όλες τις δυνατές τιμές του δείκτη ακόμα και για σχετικά μικρά δείγματα. Εφόσον είναι έτσι βασιζόμαστε σε “αποδεδειγμένα” μαθηματικά θεωρήματα. Αυτά τα θεωρήματα αναμινύουν κάποιες αποδοχές και εφαρμόζοντας αυτές τις αποδοχές θα πρέπει να τις έχουμε συνεχώς στο μυαλό μας. Συνήθως αυτές οι αποδοχές αφορούν την κατανομή του πληθυσμού και/ή την κατανομή του δείγματος.

7.2.5. Η περιοχή απόρριψης.

Η περιοχή απόρριψης (της H_0) είναι μία περιοχή της δειγματοληπτικής κατανομής. Η περιοχή αυτή συνίσταται σε μία περιοχή που είναι τόσο ακραία ώστε η H_0 να έχει πολύ λίγες πιθανότητες να είναι αληθινή (δηλαδή η πιθανότητα α). Η περιοχή αυτή χαρακτηρίζεται επίσης από το γεγονός ότι όλες τιμές του δείκτη συνδυάζονται με πιθανότητες ίσες ή μικρότερες από το α .

Επομένως, όταν μία πιθανότητα που συνδυάζεται με μία τιμή ενός δείκτη είναι ίση ή μικρότερη από την εκ των προτέρων καθορισμένη τιμή του α , τότε συμπεραίνουμε ότι η H_0 είναι αναληθής και αποδεχόμαστε την H_1 . Έτσι, η τιμή του δείκτη ονομάζεται “σημαντική”.

7.2.6. Η μέτρηση.

Όταν ένας θετικός επιστήμονας αναφέρεται σε μέτρηση εννοεί κυρίως την απόδοση αριθμών σε παρατηρήσεις έτσι ώστε οι αριθμοί αυτοί να επιδέχονται ανάλυσης με συγκεκριμένους χειρισμούς. Αυτή η ανάλυση θα μας δώσει νέες πληροφορίες για τα αντικείμενα τα οποία μετρήσαμε. Με άλλα λόγια, η αντιστοιχία μεταξύ παρατηρούμενων αντικειμένων και αποδιδόμενων αριθμών είναι τόσο άμεση ώστε να επιτυγχάνουμε νέες πληροφορίες από την ανάλυση των αριθμών.

Ο κοινωνικός επιστήμονας, έχοντας σαν μοντέλο του τις θετικές επιστήμες, συχνά επιχειρεί να πράξει το ίδιο αποδίδοντας τιμές σε κοινωνικές μεταβλητές. Εντούτοις όταν μετρά, πολύ συχνά ξαχνά ένα σημαντικό γεγονός της θεωρίας των μετρήσεων. για να είμαστε ικανοί να πράξουμε κάποιους χειρισμούς με τους αριθμούς που αποδώσαμε θα πρέπει να υπάρχει κάποια ισομορφία ανάμεσα στην δομή της μεθόδου με την οποία αποδώσαμε αυτούς τους αριθμούς σε παρατηρήσεις και στην αριθμητική δομή των χειρισμών αυτών των αριθμών. Τα δύο συστήματα πρέπει να είναι ισόμορφα, οι δομές τους πρέπει να είναι οι ίδιες σε σχέση με τους χειρισμούς που επιτρέπουν.

Εάν για παράδειγμα ένας ερευνητής συλλέγει αριθμητικά δεδομένα και τα χειρίζεται κάνοντας προσθέσεις, αφαιρέσεις, πολλαπλασιασμούς και διαιρέσεις, τότε υποθέτει ότι η δομή της μέτρησης του είναι ισόμορφη με την δομή που λέγεται Αριθμητική. Έτσι υποθέτει ότι έχει φθάσει σ'ένα υψηλό επίπεδο μέτρησης.

Η θεωρία της μέτρησης περιλαμβάνει ένα σύνολο από ξεχωριστές θεωρίες. Η κάθε μία αφορά ένα συγκεκριμένο επίπεδο μέτρησης.

7.2.7. Η κατηγορική κλίμακα.

Ορισμός: Η μέτρηση σαν το πιο χαμηλό επίπεδο είναι όταν οι αριθμοί ή άλλα σύμβολα χρησιμοποιούνται απλά για να ομαδοποιούν το πρόσωπο, το αντικείμενο ή το χαρακτηριστικό σε κατηγορίες. Όταν οι αριθμοί χρησιμοποιούνται για να αναγνωρίσουν τις κατηγορίες που ανήκουν διάφορα αντικείμενα τότε αυτοί οι αριθμοί συνιστούν μία ονομαστική κλίμακα.

Επιτρεπόμενοι χειρισμοί: Εφόσον σε κάθε ονομαστική κλίμακα η ομαδοποίηση αναπαρίσταται εξίσου καλά με οποιαδήποτε σύνολο συμβόλων, η ονομαστική κλίμακα λέγεται “η μοναδική με μετασχηματισμό ένα-πρός-ένα”. Τα σύμβολα που δείχνουν τις διάφορες ομάδες σε κάθε κλίμακα μπορούν να αλλάξουν μεταξύ τους χωρίς αυτό να έχει κάποιο αποτέλεσμα

Αν τα σύμβολα μπορούν να αλλάξουν θέσεις μεταξύ τους χωρίς να αλλάξουν την ουσία της κλίμακας, το μόνο είδος επιτρεπόμενης περιγραφικής στατιστικής είναι οι δείκτες που δεν επηρεάζονται από τέτοιους μετασχηματισμούς: δεσπόζουσα τιμή, συχνότητες κτλ. Κάτω από ορισμένες συνθήκες, μπορούμε να δοκιμάσουμε υποθέσεις σε σχέση με την κατανομή των περιπτώσεων στις κατηγορίες, χρησιμοποιώντας μη-παραμετρικές δοκιμασίες, το χ^2 , ή χρησιμοποιώντας μία δοκιμασία σε σχέση με την διωνυμική κατανομή. Αυτές οι δοκιμασίες είναι εξειδικευμένα στην ονομαστική κλίμακα διότι εστιάζονται στις συχνότητες των κατηγοριών. Η πιο συχνή μέτρηση της σύγκλισης μεταξύ ονομαστικών μεταβλητών είναι ο δείκτης σύγκλισης C, ένας μη-παραμετρικός δείκτης.

7.2.8. Η ποιοτική κλίμακα.

Ορισμός: Μπορεί τα αντικείμενα σε μία κατηγορία να μην είναι απλά διαφορετικά από αυτά μίας άλλης κατηγορίας αλλά να έχουν και κάποια σχέση μεταξύ τους. Τυπικές σχέσεις ανάμεσα σε κατηγορίες είναι: Υψηλότερος, πιο επιθυμητός, πιο δύσκολος, πιο ώριμος κτλ. Τέτοιου τύπου σχέσεις μπορούν να εκφραστούν με το σύμβολο $>$ το οποίο σημαίνει γενικά “μεγαλύτερο από”. Αναφορικά σε ειδικές κλίμακες μπορεί να σημαίνει “υψηλότερος από”, “προτιμότερος από” κτλ. Η εξειδικευμένη έννοια του εξαρτάται κάθε φορά από την σχέση που καθορίζει την κλίμακα.

Ας πούμε ότι έχουμε μία ομάδα από ισοδύναμες κατηγορίες (δηλαδή μία κατηγορική κλίμακα), εάν η σχέση $>$ μπορεί να εισαχθεί ανάμεσα σε μερικές από τις κατηγορίες τότε έχουμε μία *μερικώς ποιοτική κλίμακα*. Εάν η σχέση $>$ εισάγεται για όλα τα ζευγάρια κατηγοριών τότε έχουμε μία *ποιοτική κλίμακα*.

Τυπικές ιδιότητες: Αξιωματικά, η πρωταρχική διαφορά ανάμεσα σε κατηγορική και ποιοτική κλίμακα είναι ότι η κατηγορική κλίμακα ενσωματώνει πέρα από την σχέση $=$ και την σχέση $>$. Στην κατηγορική κλίμακα οι περιπτώσεις είναι ίσες μεταξύ τους και οι κατηγορίες είναι επίσης ίσες μεταξύ τους. Στην ποιοτική κλίμακα οι περιπτώσεις που ανήκουν στην ίδια κατηγορία είναι ίσες μεταξύ τους αλλά οι κατηγορίες μεταξύ τους σχετίζονται με σχέση κατάταξης.

Επιτρεπόμενοι χειρισμοί: Εφόσον οποιαδήποτε χειρισμός που δεν επηρεάζει την κατάταξη, δεν επηρεάζει και την πληροφορία που εμπεριέχεται σε μία ποιοτική κλίμακα, η κλίμακα αυτή ονομάζεται “μοναδική στον μονοτονικό σχηματισμό”. Αυτό σημαίνει ότι δεν πειράζει με τι αριθμούς αποδίδουμε κάθε φορά κάθε ζεύγος κατηγοριών ή τα μέλη της κάθε μίας κατηγορίας αν δίνουμε μεγαλύτερο αριθμό στα μέλη της κατηγορίας που είναι “μεγαλύτερη από” ή “προτιμότερη από”. Αυτό σημαίνει ότι αυτή ο χειρισμός ο οποίος δεν αλλάζει την κατάταξη των κατηγοριών δεν έχει καμία απώλεια πληροφορίας.

Ο πιο εξειδικευμένος δείκτης κεντρικής τάσης είναι ο διάμεσος όπως και στην κατηγορική κλίμακα. Με ποιοτική κλίμακα, μπορούμε να δοκιμάσουμε υποθέσεις μέσω μίας πολυπληθούς ομάδας μη-παραμετρικών δοκιμασιών τα οποία καλούνται “στατιστική κατάταξης”. Δείκτες συσχετισμού μεταξύ ποιοτικών μεταβλητών είναι ο δείκτης r του Spearman ή το τ του Kendall.

7.2.9. Η ποσοτική κλίμακα.

Ορισμός: Όταν η κλίμακα έχει όλα τα χαρακτηριστικά μίας ποιοτικής κλίμακας ενώ επιπλέον οι αποστάσεις μεταξύ δύο αριθμών της κλίμακας είναι γνωστού μεγέθους, τότε η μέτρηση είναι πολύ πιο πλούσια και ονομάζουμε την κλίμακα ποσοτική. Αυτό σημαίνει ότι σε μία χαρτογράφηση των κατηγοριών, είμαστε σίγουροι πόσο είναι η απόσταση μεταξύ τους ανά δύο. Μία ποσοτική κλίμακα χαρακτηρίζεται από μία κοινή και γνωστή μονάδα μέτρησης η οποία

αποδίδει μία τιμή σε κάθε ζευγάρι του συνόλου. Σ' αυτήν την μέτρηση η απόσταση μεταξύ αποστάσεων είναι ανεξάρτητη από την μονάδα μέτρησης και από το μηδενικό σημείο. Σε μία διαβαθμισμένη κλίμακα, το μηδενικό σημείο και η μονάδα μέτρησης είναι αυθαίρετα.

Τυπικές ιδιότητες: Αξιωματικά, μπορεί ναδειχθεί ότι μία ποσοτική κλίμακα περιέχει αποστάσεις των οποίων η δομή είναι ισόμορφη με αυτή της δομής της αριθμητικής. Αριθμοί μπορούν να αποδοθούν στις θέσεις των αντικειμένων σε μία ποσοτική κλίμακα έτσι ώστε οι χειρισμοί της αριθμητικής μπορούν να πραγματοποιηθούν και έχουν νόημα στις αποστάσεις ανάμεσα στους αριθμούς.

Κατασκευάζοντας μία ποσοτική κλίμακα πρέπει να είμαστε ικανοί να διατυπώσουμε ισοδυναμίες, όπως σε μία ονομαστική κλίμακα, και σχέσεις κατάταξης, όπως στην κατηγορική κλίμακα, αλλά πρέπει επίσης να είμαστε ικανοί να προσδιορίσουμε οποιαδήποτε απόσταση μεταξύ κατηγοριών.

Επιτρεπόμενοι χειρισμοί: Ο οποιοσδήποτε μετασχηματισμός στους αριθμούς μίας ποσοτικής κλίμακας θα πρέπει να λαμβάνει υπόψη του, εκτός από την κατάταξη των αντικειμένων, και τις σχετικές διαφορές ανάμεσα στα αντικείμενα. Αυτό σημαίνει ότι η ποσοτική κλίμακα είναι "μοναδική στον γραμμικό μετασχηματισμό". Έτσι η πληροφορία που περιέχεται σε μία ποσοτική κλίμακα δεν επηρεάζεται από ένα πολλαπλασιασμό με μία θετική σταθερά ή από την πρόσθεση με μία θετική σταθερά.

Σημειώσαμε ήδη ότι το μηδενικό σημείο σε μία ποσοτική κλίμακα είναι αυθαίρετο. Αυτό είναι αυτονόητο για τους μετασχηματισμούς που προϋποθέτουν την πρόσθεση μίας σταθεράς στους αριθμούς της κλίμακας

Η ποσοτική κλίμακα είναι η πρώτη πραγματικά ποσοτική κλίμακα που έχουμε συναντήσει ως τώρα. Όλοι οι παραμετρικοί δείκτες μπορούν να εφαρμοστούν: μέσοι όροι, τυπικές αποκλίσεις, συσχετισμός του Pearson κτλ. Επίσης μπορούν να εφαρμοστούν όλα τα παραμετρικές δοκιμασίες όπως το t του Student, το F κτλ.

7.2.10. Ανακεφαλαίωση

Η μέτρηση είναι η διεργασία χαρτογράφησης ή απόδοσης αριθμών σε αντικείμενα ή παρατηρήσεις. Το είδος της μέτρησης το οποίο επιτυγχάνεται είναι ένα αποτέλεσμα των κανόνων υπό των οποίων αποδόθηκαν οι αριθμοί. Οι χειρισμοί και οι σχέσεις που κινητοποιούνται για να επιτευχθούν τα αποτελέσματα καθορίζουν και θέτουν τα όρια των χειρισμών οι οποίοι είναι επιτρεπτοί για τα αποτελέσματα: οι χειρισμοί πρέπει να είναι εκείνοι των οποίων η δομή είναι ισόμορφη μ' αυτή της κλίμακας.

Αναφέραμε τις τρεις πιο σημαντικές κλίμακες: Κατηγορική, ποιοτική και ποσοτική. Κατηγορική και ποιοτική μέτρηση είναι ίσως οι πιο διαδεδομένες στις κοινωνικές επιστήμες. Τα δεδομένα τα οποία μετρώνται είτε από κατηγορικές είτε από ποιοτικές κλίμακες αναλύονται με μη-παραμετρικές μεθόδους. Τα δεδομένα που μετρώνται σε ποσοτικές κλίμακες μπορούν να αναλυθούν με βάση παραμετρικές μεθόδους.

7.2.11. Παραμετρικές και μη-παραμετρικές δοκιμασίες.

Μία παραμετρική δοκιμασία είναι αυτή της οποίας το μοντέλο απαιτεί ορισμένες προϋποθέσεις σε σχέση με τις παραμέτρους του πληθυσμού από τον οποίο κάναμε δειγματοληψία. Εφόσον αυτές οι προϋποθέσεις δοκιμασθούν υποθέτουμε ότι οι δοκιμασίες αυτού του τύπου ισχύουν. Το πόσο ανόητη μπορεί να είναι μία παραμετρική δοκιμασία εξαρτάται από την εγκυρότητα αυτών των προϋποθέσεων. Επίσης οι παραμετρικές δοκιμασίες απαιτούν τουλάχιστον ποσοτική κλίμακα.

Μία μη-παραμετρική δοκιμασία είναι αυτή της οποίας το μοντέλο δεν απαιτεί προϋποθέσεις σε σχέση με τις παραμέτρους του πληθυσμού από τον οποίο κάναμε δειγματοληψία. Κάποιες προϋποθέσεις υπάρχουν για συγκεκριμένες δοκιμασίες οι οποίες απαιτούν κάποια υποβόσκουσα συνέχεια ή ότι οι παρατηρήσεις είναι ανεξάρτητες. Εντούτοις αυτές οι προϋποθέσεις είναι λιγότερο σοβαρές απ' αυτές των παραμετρικών δοκιμασιών. Οι περισσότερες μη-παραμετρικές δοκιμασίες δεν απαιτούν κάποια ιδιαίτερη κλίμακα και εφαρμόζονται σε δεδομένα από κατηγορικές ή ποιοτικές κλίμακες.

Οι μη-παραμετρικές δοκιμασίες έχουν ορισμένα πλεονεκτήματα:

- α. Οι περισσότερες μη-παραμετρικές δοκιμασίες δίνουν σαν αποτέλεσμα την ακριβή πιθανότητα, ανεξάρτητα από την κατανομή του πληθυσμού από τον οποίο τραβήχτηκε το δείγμα.
- β. Χρησιμοποιούνται σε μικρά δείγματα ($N=6$). Σε τέτοια δείγματα δεν έχουμε απλά άλλη εναλλακτική λύση.
- γ. Υπάρχουν δοκιμασίες για να επεξεργαστούμε δείγματα από διαφορετικούς πληθυσμούς. Κανένα από τις παραμετρικές δοκιμασίες δεν μας το επιτρέπει χωρίς να κάνουμε μη-ρεαλιστικές υποθέσεις.